

K-14038

17236310

МІНІСТЕРСТВО ВИЩОЇ І СЕРЕДНЬОЇ
СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ УРСР

ВІСНИК ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

№ 24

СЕРІЯ НАУКОВОГО КОМУНІЗМУ

ВИПУСК 2

**ВИДАВНИЦТВО
ХАРКІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

1967

41 коп.

V.N. Karazin Kharkiv National University

00288590

8

1880

1880

1880

1880

1880

1880

1880

1880

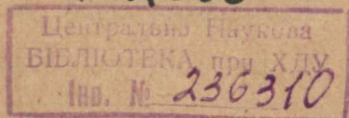
ВІСНИК ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

№ 24

СЕРІЯ НАУКОВОГО КОМУНІЗМУ

ВИПУСК 2

К. 14038

ВИДАВНИЦТВО
ХАРКІВСЬКОГО ОРДЕНА ТРУДОВОГО ЧЕРВОНОГО ПРАПОРА
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ імені О. М. ГОРЬКОГО
Харків 1967

ЗМІСТ

	Стор.
О. М. Васильєв, М. І. Сазонов. Здійснення Жовтневою революцією лєнінського плану оволодіння командними висотами народного господарства	3
З. О. Черваньова. Ф. Енгельс про селянство як про союзника пролетаріату	13
А. М. Перепелиця. В. І. Ленін про контроль робітничого класу за діяльністю державного апарату і сучасність	19
Б. К. Решетняк. Провідна роль робітничого класу в будівництві комунізму	25
В. М. Чугуєнко. Раціоналізаторський рух і розвиток духовних якостей особи робітника	33
В. І. Чигринов. Міжколгоспне і державно-колгоспне виробниче кооперування — новий етап розвитку колгоспного ладу	39
В. М. Токмаков. Докорінні зміни в культурі сіл Харківщини	46
В. І. Астахова. Формування кадрів науково-технічної інтелігенції в умовах поступового переходу від соціалізму до комунізму	54
М. М. Копаниця, Ю. Ф. Яшинов. Реакційна суть релігійного розуміння соціальної рівності	60
О. М. Куц. Роль музеїв в інтернаціональному вихованні трудящих на бойових традиціях радянсько-чехословацької дружби	67
А. Д. Мацина, М. І. Сазонов. Важлива проблема будівництва комунізму	76
Список наукових робіт, опублікованих викладачами кафедри наукового комунізму Харківського державного університету ім. О. М. Горького з 1963 по 1967 рік	80

Редакційна колегія:

доц. М. І. Сазонов (відповідальний редактор),
доц. В. І. Астахова, доц. М. М. Копаниця,
доц. А. Д. Мацина, доц. Б. К. Решетняк

ВЕСТНИК ХАРЬКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Серія научного комунізму

Выпуск 2, 1967

(на украинском языке)

Редактор З. Г. Савіних

Техредактор Г. П. Александрова

Коректори Р. Є. Дорф, О. П. Гужва.

Передано до складання 13/VI 1967 р. Підписано до друку 6/X 1967 р. БЦ 20438.
Формат 70×108¹/₁₆. Обсяг: 5,25 фіз. друк. арк., 7,4 умовн. друк. арк., 6,9 облік.-вид. арк.
Зам. 1930. Тираж 500. Ціна 41 коп.

Харківська друкарня № 16 Обласного управління по пресі, Університетська вул., 16.

ЗДІЙСНЕННЯ ЖОВТНЕВОЮ РЕВОЛЮЦІЄЮ ЛЕНІНСЬКОГО ПЛАНУ ОВОЛОДІННЯ КОМАНДНИМИ ВИСОТАМИ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА

О. М. Васильєв, М. І. Сазонов

Жовтнева революція вперше в історії поклала край пануванню поміщиків та капіталістів, передала політичну владу до рук перемігшого пролетаріату, створивши, таким чином, політичні передумови для здійснення корінних соціалістичних перетворень. Перше з них — усупільнення основних засобів виробництва.

Це відкрило шлях соціалістичним перетворенням в усіх галузях економічного і політичного життя суспільства. Разом з тим усупільнення основних засобів виробництва стало основою зміцнення нової державної влади, оскільки буржуазія позбавилась економічних засобів боротьби за відбудову свого політичного панування. «Політичне панування виробників, — вказував К. Маркс, — не може існувати одночасно з увічненням їх соціального рабства»¹. Тільки знищивши економічні основи соціального рабства, тобто експропріюючи експлуататорів, пролетаріат може утримати і зміцнити своє панування і здійснити свою кінцеву мету — побудувати безкласове комуністичне суспільство.

Повна правомірність експропріації експлуататорів і передачі засобів виробництва в формі державної власності до рук трудящих була всебічно обгрунтована ще К. Марксом і Ф. Енгельсом. Визначаючи ставлення робітничого класу до власності капіталістів після перемоги революції, К. Маркс і Ф. Енгельс у «Маніфесті Комуністичної партії» писали: «Пролетаріат використає своє політичне панування для того, щоб вирвати у буржуазії крок за кроком весь капітал, централізувати всі знаряддя виробництва в руках держави, тобто пролетаріату, організованого як пануючий клас, і якомога швидше збільшити суму продуктивних сил»². Такі висловлювання є і в ряді інших праць К. Маркса і Ф. Енгельса. Так, у книзі «Анти-Дюрінг» Ф. Енгельс писав, що робітничий клас, завоювавши державну владу, повинен використати її для перетворення вислизаючих з рук буржуазії засобів виробництва у власність усього суспільства, причому насамперед вони повинні перейти у власність держави³.

Можливість і правомірність експропріації капіталістів, як показав К. Маркс, з розвитком суспільного характеру капіталістичного виробництва і загостренням викликаних ним суперечностей перетворюється в економічну необхідність. Виробничі сили, створювані при капіталізмі, «повстають» проти буржуазних виробничих відносин, відбиттям чого є пролетарська революція.

Крім економічних причин, необхідність експропріації капіталістів спричиняється й іншим. Досвід показує, що скинута буржуазія викори-

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 17, стор. 336.

² К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 4, стор. 429.

³ Див.: К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 20, стор. 275.

стовує свою владу над господарством, свої економічні ресурси для боротьби проти перемігшого пролетаріату. Вибити з рук буржуазії цю зброю і закріпити перемогу робітничого класу можна тільки передавши засоби виробництва та всі інші багатства у суспільну власність.

Пряма експропріація капіталістів, тобто безвідплатне відчуження їх власності, є найбільш радикальною та не єдиною формою соціалістичного усуспільнення основних засобів виробництва. За певних умов робітничому класу доцільно вдатися до викупу засобів виробництва у капіталістів і навіть у крупних землевласників.

Питання про засіб здійснення соціалістичного усуспільнення основних засобів виробництва в нашій країні було розв'язане з урахуванням конкретних умов в порядку безвідплатного відчуження у експлуататорів. Обгрунтовуючи необхідність такого розв'язання питання, В. І. Ленін разом з тим не виключав і можливості застосовувати викуп або якусь іншу форму компенсації для колишніх власників. Стосувалось це тієї частини старих пануючих класів, яка могла б піти на згоду з Радянською владою і бути їй корисною. Оцінюючи становище, яке склалося в країні навесні 1918 року, В. І. Ленін писав: «Чи не ясно, що з цього своєрідного становища випливає для даного моменту саме необхідність своєрідного «викупу», який робітники повинні запропонувати найкультурнішим, найталановитішим, в організаторському відношенні найбільш здібним капіталістам, готовим йти на службу до Радянської влади і добропорядно допомагати налагодженню великого і найбільшого «державного» виробництва?»¹. Думка про припущення і за певних умов доцільність викупу у буржуазії усуспільнених пролетаріатом засобів виробництва і інших багатств була висловлена В. І. Леніним і в ряді інших праць². На можливість застосувати таку форму усуспільнення засобів виробництва вказано й у Програмі КПРС, прийнятій XXII з'їздом партії³.

Боротьба за експропріацію та передачу засобів виробництва в суспільну власність велась робітничим класом нашої країни під керівництвом Комуністичної партії в нерозривному зв'язку з боротьбою за перемогу соціалістичної революції. Вимога відчуження засобів виробництва у буржуазії шляхом націоналізації становила основу економічної програми партії напередодні і в період проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Конкретним втіленням економічної програми Комуністичної партії в період підготовки і проведення соціалістичної революції є резолюція VI з'їзду партії «Про економічне становище». В цій резолюції всебічно аналізувалися причини тяжкого економічного становища країни та накреслювався ряд невідкладних заходів, здійснення яких мусило запобігти господарській катастрофі, що насувалася. В той же час здійснення цих заходів означало значний крок до соціалізму, оскільки, як підкреслював В. І. Ленін, за тих умов в Росії неможливо було йти вперед, не йдучи до соціалізму⁴.

До середини 1917 року в країні було надзвичайно тяжке становище. Причиною цього економічного розвалу, як зазначалося в резолюції VI з'їзду партії, була невідповідність між виробничими силами й тими потребами, які пред'являла війна. У країні було дезорганізоване вироб-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 305.

² Див.: В. І. Ленін. Твори, т. 24, стор. 395—396; т. 32, стор. 307; т. 33, стор. 12 і ін.

³ XXII з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу. Стенографічний звіт, т. III, Держполітвидав, К., 1962, стор. 241.

⁴ Див.: В. І. Ленін. Твори, т. 25, стор. 328.

ництво, розвалювалася транспортна система, державні фінанси були близькі до краху, все більш відчувалася нестача продовольства, палива та сировини, зростало безробіття й зубожіння трудящих. Ця господарська криза навмисно підсилювалася буржуазією, яка здійснювала політику саботажу виробництва, прихованих локаутів, закриття підприємств і т. п.¹ Ця політика буржуазії, якій сприяв Тимчасовий уряд, була спрямована на те, щоб шляхом небаченої господарської катастрофи розгромити революційні сили робітничого класу та селянства й розчистити шлях для перемоги контрреволюції. За цих умов було неможливо запобігти розвалу економіки країни навіть шляхом мілітаристської державно-монополістичної організації господарства.

Вийти з цього становища, як підкреслювалось в рішенні з'їзду, можна було тільки передавши владу до рук пролетаріату та напівпролетаріату і вживши рішучих заходів, направлених на ліквідацію війни й відбудову народного господарства в інтересах робітничого класу та селянської бідноти. До цих заходів належали такі: втручання у виробництво з метою його планомірного регулювання, націоналізація банків та синдикованих галузей промисловості (нафтової, кам'яновугільної, металургійної, цукрової), а також транспорту. Одночасно з цим висувалось завдання правильного обміну між містом і селом, який спирався б на кооперативи та продовольчі комітети. Такий обмін повинен був налагодити постачання міського і сільського населення необхідними продуктами.

Здійснення всіх цих заходів було тісно пов'язане із встановленням дійового робітничого контролю над усіма капіталістичними підприємствами, який в майбутньому мав перерости в систему регулювання виробництвом. Першим кроком у справі введення робітничого контролю повинно було стати скасування комерційної таємниці та облік запасів. Одночасно з цим передбачалось заборонити підприємцям закривати свої підприємства або зменшувати випуск продукції без дозволу Рад, професійних спілок і центральних фабрично-заводських комітетів.

З'їзд накреслив ряд заходів, спрямованих на оздоровлення державних фінансів та краще використання трудових ресурсів країни з метою піднесення виробничих сил: припинення випуску паперових грошей; реформа податкової системи; переведення робітників з підприємств, що працювали на війну, в галузі, що обслуговували потреби країни; запровадження загальної трудової повинності.

Усіх цих заходів можна було вжити лише при переході державної влади до рук трудящих. Проте з'їзд звертав увагу робітничих організацій, в тому числі й професійних спілок, фабрично-заводських комітетів та Рад робітничих депутатів на необхідність заохочувати подібні заходи на місцях, а потім узагальнювати у загальнодержавному масштабі. Нарешті, в рішенні з'їзду говорилося про те, що для здійснення всіх перелічених заходів потрібне напруження всіх сил робітничого класу й підтримка з боку найбіднішого селянства².

Вимоги, висунуті в рішеннях VI з'їзду партії, були науковим виразом корінних, життєвих інтересів робітничого класу й трудового селян-

¹ Так, за повідомленням «Торгово-промышленной газеты», за березень—липень 1917 р. було закрито 568 підприємств, на яких працювало 104 372 робітники. Тільки в липні було закрито 206 підприємств, з 47 754 робітниками. Найчастіше це мотивувалось скороченням замовлень або відсутністю сировини і палива. (Див.: «Экономическое положение России накануне Великой Октябрьской социалистической революции». Документы и материалы, март—октябрь 1917 г., ч. II, Изд-во АН СССР, М.—Л., 1957, стор. 44).

² Див.: КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. I, Державне видавництво політичної літератури, К., 1954, стор. 351—354.

ства нашої країни; вони відіграли вирішальну роль у викритті контрреволюційної суті політики буржуазії та угодовських партій. Скинувши у жовтні 1917 року буржуазію, робітничий клас нашої країни при повній підтримці селянської бідноти, а потім усього трудящего селянства приступив під керівництвом Комуністичної партії до створення першої в світі соціалістичної держави. Разом з тим трудящі нашої країни дістали практичну можливість здійснити свої економічні вимоги завдяки тому, що робітничий клас, встановивши свою диктатуру, позбавив буржуазію головного знаряддя — державної машини, з допомогою якої вона охороняла недоторканість приватної власності. В той же час встановлення Радянської влади дало можливість робітничому класу використати її для узаконення і практичного здійснення експропріації експлуаторських класів.

Державна влада, завойована трудящими, дає їм змогу здійснити націоналізацію всіх основних засобів виробництва. Вона дала трудящим адміністративні й інші засоби для того, щоб перетворити в життя видані закони та прийняті рішення. Отже, робітничий клас і трудяще селянство дістали всі можливості для того, щоб відібрати у капіталістів та поміщиків всі землі, банки, фабрики, заводи і т. д., тобто всі ті багатства, які по праву належать трудящим. Однак з цього не випливає, що робітничий клас, прийшовши до влади, повинен якнайшвидше здійснити повну експропріацію всіх засобів виробництва у експлуаторів.

Перехід засобів виробництва з рук експлуаторських класів у власність трудящих не є чисто правовим актом. Треба не тільки скасувати право приватної власності експлуаторів, але й фактично оволодіти експропрійованими підприємствами, а це таке завдання, яке розв'язати одразу неможливо. Вказуючи на необхідність розрізняти правову й фактичну сторону переходу засобів виробництва в суспільну власність, В. І. Ленін писав: «...Одна експропріація, як юридичний або політичний акт, далеко не вирішує справи, бо треба фактично *змістити* поміщиків і капіталістів, фактично *замінити* їх іншим, робітничим, управлінням фабриками та маєтками»¹. Щоб створити таке управління, тобто фактично оволодіти націоналізованими підприємствами, конче потрібно підібрати для них нових керівників з числа трудящих або залучити старих спеціалістів. Треба також оволодіти економічною та технічною стороною діяльності підприємств, забезпечуючи безперебійне продовження виробництва. Все це важкі завдання, для розв'язання яких навіть за сприятливих умов потрібен певний час.

Зважаючи на труднощі соціалістичного усупільнення основних засобів виробництва, В. І. Ленін розробив план оволодіння командними висотами економіки. Цей план включав ряд підготовчих заходів, серед яких на першому місці стояло введення робітничого контролю. Визначена була і послідовність оволодіння основними галузями господарства з тим, щоб в руки пролетарської держави насамперед перейшли найважливіші з них, від яких залежало все економічне життя країни.

Велику роль у підготовці й проведенні націоналізації основних засобів виробництва й інших багатств, що належали буржуазії, відіграло введення робітничого контролю. Спочатку цей контроль не змінював відносин власності на підприємствах, де вводився. Однак, даючи робітникам можливість включатися в управління капіталістичними підприємствами, він підготовляв умови для заміни старого керівництва новим, для фактичного оволодіння націоналізованими банками, заводами, фабриками і т. д.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 28, стор. 227.

Для встановлення над капіталістичними підприємствами не фіктивного, а справжнього контролю треба було, щоб цю справу взяли до своїх рук робітники і притому під керівництвом своєї, пролетарської держави. Як говорив В. І. Ленін, суть питання про контроль зводиться до того, хто кого контролює. Інакше кажучи, який клас підлягає контролю і який контролює. Зрозуміло, що коли контроль над капіталістичними підприємствами здійснюють самі капіталісти або їх представники, то користь від цього може мати лише буржуазія. Приборкати її й покласти край організованому нею саботажу можуть лише робітники, класові інтереси яких протилежні інтересам капіталістів.

Введення робітничого контролю явочним порядком почалося на деяких підприємствах ще до Жовтневої революції¹.

Однак тоді системою це не стало. Тільки після того, як до рук робітничого класу перейшла державна влада, в країні було введено робітничий контроль над всіма капіталістичними підприємствами. Перемога революції дала можливість використати державну владу для проведення в життя цього контролю, причому сам він набув характеру державної системи².

Робітничий контроль був введений постановою ВЦВК від 14 (27) листопада 1917 року. У «Положенні про робітничий контроль», проект якого був написаний В. І. Леніним³, вказувалося, що цей контроль вводиться в інтересах планомірного регулювання народним господарством. Робітничий контроль вводився на всіх промислових, торговельних, сільськогосподарських, транспортних та інших підприємствах, які застосовували найману робочу силу. Контроль встановлювався над куплею, продажом та зберіганням продуктів і сировини, а також над фінансовою стороною діяльності підприємств. Цей контроль повинен був здійснюватися всіма робітниками кожного даного підприємства або безпосередньо, або через виборчі органи, якими керували міські Ради робітничого контролю, а також Всеросійська Рада робітничого контролю. Ці Ради мали діяти на правах відповідних відділів Рад робітничих, солдатських та селянських депутатів, тобто на правах державних установ⁴.

Введення робітничого контролю дало можливість в перші ж місяці існування Радянської влади розв'язати ряд важливих завдань, перш за все налагодити той облік і контроль, який, за висловом В. І. Леніна, являв собою одне з першочергових і найважливіших завдань соціалістичної революції. «Головна трудність пролетарської революції,— писав він,— є здійснення у всенародному масштабі найточнішого і найсумліннішого обліку і контролю, *робітничого контролю* за виробництвом і розподілом продуктів»⁵. В той же час робітничий контроль забезпечував широкий розвиток творчої ініціативи й самодіяльності найширших мас трудящих. Він був грандіозною школою робітничого управління та комуністичного виховання робітників. Вирішальне значення робітничий

¹ Так, на першій конференції фабрично-заводських комітетів у Петрограді, яка відбулася в червні 1917 р., було висунуто вимогу невідкладного створення контрольних комісій на всіх підприємствах міста. Найближчим часом такі комісії були створені на багатьох підприємствах Петрограда і інших міст. Зрозуміло, що проведення цього заходу наштовхнулось на запеклий опір власників підприємств, які вдалися до нових локдаутів і інших репресій проти робітників. (Див. П. И. Лященко. Народное хозяйство СССР, т. II. Госполитиздат, М., 1952, стор. 657—676.

² Див. В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 256.

³ Там же, стор. 237—238.

⁴ Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам, т. I, Госполитиздат, М., 1957, стор. 25—27.

⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 78.

контроль мав також у підготовці й проведенні націоналізації банків, промислових, торгових і транспортних підприємств. Перехід до конфіскації капіталістичних підприємств, як підкреслював В. І. Ленін, після введення робітничого контролю був досить легкою справою¹.

Введення робітничого контролю як заходу, що підготовляє усупільнення основних засобів виробництва соціалістичною державою, має загальний характер. Щодо цієї сторони питання В. І. Ленін зазначав: «...Першим основним кроком, який є обов'язковим для всякого соціалістичного, робітничого уряду, повинен бути робітничий контроль»². При цьому необхідність введення робітничого контролю не залежить від того, здійснюється усупільнення засобів виробництва шляхом прямої експропріації чи у формі викупу. Досвід націоналізації основних засобів виробництва у країнах світової соціалістичної системи повністю підтвердив правильність цієї ленінської вказівки.

Оволодівати цілими галузями господарства соціалістична держава почала з націоналізації банків, здійсненої декретом ВЦВК від 14 (27) грудня 1917 р. Це не було випадковим. Банки дореволюційної Росії, як і інших капіталістичних країн, перетворились в епоху імперіалізму із скромних посередників у всесильних монополістів. Вони були тісно пов'язані з усіма галузями народного господарства й контролювали величезні капітали. «Банки,—писав В. І. Ленін,—як відомо, являють собою центри сучасного господарського життя, головні нервові вузли всієї капіталістичної системи народного господарства»³.

Оцінюючи роль великих банків після того, як вони перейдуть до рук пролетарської держави, В. І. Ленін писав, що вони являють собою апарат, необхідний трудящим для здійснення соціалізму. Цей апарат робітничий клас може взяти майже в готовому вигляді у буржуазії. Треба лише відкинути те, що капіталістично спотворює його, треба пристосувати його до нових умов. «Єдиний найбільший з найбільших державний банк,—писав В. І. Ленін,—з філіями в кожній волості, при кожній фабриці — це вже дев'ять десятих соціалістичного апарату. Це—загальнодержавне *рахівництво*, загальнодержавний *облік* виробництва і розподілу продуктів, це, так би мовити, щось на зразок *скелета* соціалістичного суспільства»⁴.

Умовою перетворення банків в апарат соціалістичного обліку і контролю є їх націоналізація пролетарською державою. При буржуазному ладі банки (навіть якщо вони націоналізовані) являють собою знаряддя капіталістичної економіки. Лише ставши власністю пролетарської держави, банки перетворюються в соціалістичні підприємства, які поставлені на службу будівництва нової, соціалістичної економіки.

Підготовку до націоналізації приватних банків та до оволодіння кредитною системою Радянська держава почала з перших днів свого існування. Ще в ході збройного повстання в Петрограді був захоплений Державний банк і над ним був встановлений контроль з боку Радянського уряду. Контроль з боку Радянської влади, правда не зразу, був установлений і над місцевими установами Держбанку, який напередодні революції мав 11 контор та 140 відділів⁵.

Декретом РНК від 25 листопада (8 грудня) 1917 року були скасовані Державний дворянський земельний банк та Селянський поземель-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 418.

² В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 117.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 25, стор. 297.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 79.

⁵ Див. И. А. Гладков. В. И. Ленин — организатор социалистической экономики, Госполитиздат, М., 1960, стор. 48.

ний банк¹. Над всіма приватними банками був встановлений робітничий контроль.

Декретом про націоналізацію банків банкова справа в країні оголошувалась державною монополією, а всі приватні комерційні банки і банківські контори об'єднувались з Державним банком, якому передавались всі активи і пасиви банківських установ, які ліквідовувались. За другим декретом у власність держави переходили лише капітали самих банків. Приватні вклади не націоналізувались, оскільки здійснити такі заходи можна лише одночасно з націоналізацією відповідних підприємств. Однак надкладами приватних установ був встановлений контроль, що виключав можливість зловживання ними. Одночасно з цим була проведена ревізія сейфів, які банками були здані в оренду, і вживалися інші практичні заходи². Багато уваги В. І. Ленін приділяв питанням націоналізації приватних банків і створенню банківської системи і в майбутньому.

Націоналізація банків, як передбачав В. І. Ленін, полегшувала соціалістичне усупільнення промисловості, торгівлі, транспорту та інших галузей народного господарства країни. Більш того, вона зробила розв'язання цього питання прямою необхідністю, оскільки банки й найважливіші галузі народного господарства в дореволюційній Росії так зрослися між собою, що являли єдине ціле. Націоналізація однієї з ланок цієї економічної системи неминуче викликала необхідність переходу у власність держави і інших. Крім того, як говорив В. І. Ленін, без одночасної націоналізації банків і монополізованих галузей народного господарства було б неможливо налагодити серйозне регулювання економічного життя³.

Підготовка до націоналізації промисловості була розпочата Радянською владою з перших днів її існування. Вирішальне значення в цьому мали робітничий контроль, обов'язкова реєстрація акцій та інших цінних паперів, а також заборона угод з ними. Реєстрації підлягали й цінні папери, які перебували за кордоном. Акції та облігації, не пред'явлені в банк для реєстрації, безвідплатно переходили у власність держави.

Одночасно з підготовкою переходу всієї крупної промисловості у власність держави уже в листопаді—грудні 1917 р. була розпочата націоналізація окремих установ та акціонерних товариств. Так, постановою РНК від 17 листопада була націоналізована фабрика товариства Лікінської мануфактури О. В. Смирнова⁴. 7 грудня було конфісковано і оголошено власністю Російської республіки все майно акціонерного товариства Богословського гірничого округу. 9 грудня видано декрет про конфіскацію майна акціонерного Сімського товариства гірничих заводів на Уралі. Постановою РНК від 15 грудня конфісковувались установи і все майно Російсько-Бельгійського металургійного товариства. 27 грудня було конфісковано майно акціонерного товариства Сергінсько-Уфалейського гірничого округу. Того ж дня у власність держави

¹ Сборник документов по земельному законодательству СССР и РСФСР, Госполитиздат, М., 1954, стор. 15.

² Декреты Советской власти, т. I, М., 1957, стор. 230—231.

³ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 25, стор. 302.

⁴ Першочерговість націоналізації Лікінської мануфактури не була випадковістю. Власники її ще до революції вперто саботували всі спроби встановити робітничий контроль. У відповідь на вимогу робітників підвищити заробітну плату адміністрація почала згортати виробництво, не поповнювала запаси сировини і палива, не провадила ремонту обладнання і, кінець кінцем, зупинила виробництво, залишивши без роботи понад чотири тисячі робітників. (Див. «Экономическое положение России накануне Великой Октябрьской социалистической революции», ч. I. Изд-во АН СССР, М., 1957, стор. 450—460).

перейшло майно акціонерного товариства Путилівських заводів¹. Тоді ж центральними і місцевими органами Радянської влади було націоналізовано й ряд інших підприємств².

Окремі підприємства і акціонерні товариства у кінці 1917—на початку 1918 років націоналізувалися головним чином у відповідь на саботаж з боку капіталістів³. Однак націоналізація окремих підприємств мотивувалась їх виключним значенням. Усього до 15 травня 1918 р. було націоналізовано близько 300 підприємств⁴.

Цей перший період націоналізації являв собою, за висловом В. І. Леніна, своєрідну «червоногвардійську» атаку на капітал», яка була необхідною за тих умов⁵.

Слідом за переходом у власність Радянської держави окремих підприємств в першій половині 1918 року була проведена націоналізація цілих галузей промисловості. За рядом декретів Радянського уряду власністю держави стали підприємства металургійної, машинобудівної, кам'яновугільної, нафтової, цукрової, текстильної промисловості тощо⁶. Завершується цей період виданням 28 червня 1918 р. декрету «Про націоналізацію найкрупніших підприємств гірничої, металургійної та металообробної, текстильної, електротехнічної, лісопильної і деревообробної, тютюнової, скляної і керамічної, шкіряної і інших галузей промисловості, парових млинів, підприємств по місцевому благоустрою та підприємств залізничного транспорту».

У результаті здійснення декрету від 28 червня 1918 р. протягом кількох тижнів у власність держави перейшло понад 2500 промислових підприємств. Кількість націоналізованих великих підприємств, яких на початку червня було понад 500, до 31 серпня досягла 3134⁷. Надалі кількість націоналізованих підприємств зростала. Всього у власності держави в 1920 р. було 4877 промислових підприємств, в тому числі 2984 діючих⁸. 29 листопада того ж року було видано положення про націоналізацію всіх підприємств, де робітників було понад 5 чоловік⁹. Своєрідний підсумок цього підбив декрет ВЦВК «Про націоналізацію підприємств» від 27 жовтня 1921 р. Згідно з цим декретом оголошувалися націоналізованими всі підприємства, що фактично перейшли у власність центральних або місцевих державних органів до 17 травня 1921 року¹⁰.

На хід націоналізації промисловості, крім ряду організаційних факторів, значно впливали умови громадянської війни. В деяких випад-

¹ Див.: Национализация промышленности в СССР. Сборник документов и материалов. 1917—1920 гг., под редакцией докт. экономич. наук И. А. Гладкова, Госполитиздат, М., 1954, стор. 291—292, 293, 300, 301, 302 і ін.

² РНК спеціальною постановою від 24 листопада 1917 р. надала місцевим Радам право конфіскації підприємств капіталістів, винних в актах саботажу. (Див. И. А. Гладков. В. И. Ленин — организатор социалистической экономики, Госполитиздат, М., 1960, стор. 63).

³ Ознайомившись із становищем, яке в листопаді 1917 р. склалося на Уралі, В. І. Ленін у записці на ім'я А. Г. Шляпнікова і Ф. Е. Дзержинського вказував на необхідність негайного арешту та конфіскації правлінь уральських заводів, що знаходились у Петрограді. (Див. В. І. Ленин. Твори, т. 50, стор. 16).

⁴ Див.: Национализация промышленности СССР, М., 1954, стор. 44.

⁵ Див.: В. И. Ленин. Твори, т. 27, стор. 214.

⁶ Див.: Национализация промышленности в СССР, Госполитиздат, М., 1954, стор. 317, 323, 325 та ін.

⁷ Див.: Статистический ежегодник 1918—1920 гг. Труды ЦСУ, т. VIII, вып. 2, М., 1922, стор. 352.

⁸ Там же, стор. 353.

⁹ Див.: Собрание указаний и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства, № 93, стор. 512.

¹⁰ Див.: Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам, т. I, М., 1957, стор. 274.

ках вони вимагали прискорення націоналізації тих чи інших підприємств. Однак в цілому війна призвела до того, що фактичне проведення в життя націоналізації промисловості в ряді районів країни було затримано на один-два роки. Багато підприємств переходило до рук держави в зруйнованому стані.

Відповідний вплив на хід націоналізації промисловості в нашій країні мали своєрідні умови, що склалися в окремих районах у роки громадянської війни. Прикладом може бути націоналізація галузей промисловості на Україні, яка розпочалася в кінці 1917 року і з перервами, викликаними іноземною інтервенцією і громадянською війною, тривала до початку 1921 року. Своєрідність цього процесу полягає в тому, що заходи по націоналізації тут здійснювались як урядом РРФСР, так і органами влади Української Радянської Республіки.

Одночасно з націоналізацією промисловості у власність держави переходив залізничний транспорт. Деяка своєрідність тут полягає в тому, що в транспортній системі країни державна власність уже напередодні революції посідала значне місце.

У перші ж місяці існування Радянської влади було націоналізовано найважливіші ланки сфери обігу. 22 квітня 1918 р. була введена монополія зовнішньої торгівлі¹, яка створила міцний бар'єр, що захищав нашу країну від експансії з боку іноземних капіталістів. 21 листопада того ж року РНК видала декрет «Про організацію постачання населення всіма продуктами і предметами вжитку та домашнього постачання», яким встановлювався державний контроль над усією внутрішньою торгівлею².

Таким чином, як вказував В. І. Ленін, у нашій країні протягом кількох місяців були експропрійовані, і притому без будь-якого викупу, майже всі капіталісти, що володіли колись фабриками, заводами, акціонерними установами, банками, залізницями і т. п.³ В історично короткий строк, незважаючи на великі труднощі, було розв'язане завдання оволодіння командними висотами народного господарства, внаслідок чого вперше у світі виникли соціалістичні виробничі відносини і соціалістичний уклад.

Перехід основних засобів виробництва в суспільну власність, як неодноразово вказував В. І. Ленін, не обмежується експропріацією капіталістів. Це тільки перший крок на шляху соціалістичного усупільнення засобів виробництва, за яким соціалістичній державі треба фактично оволодівати націоналізованими підприємствами, фактично підкорите суспільне виробництво.

Підкреслюючи необхідність зосередити увагу на фактичному оволодінні виробництвом, В. І. Ленін писав: Учора суттю поточного моменту було те, щоб якомога рішучіше націоналізувати, конфіскувати, бити й добивати буржуазію, ламати саботаж. Сьогодні тільки сліпі не бачать, що ми більше нанаціоналізували, наконфіскували, набили й наламали, ніж встигли підрахувати. А усупільнення тим якраз і відрізняється від простої конфіскації, що конфіскувати можна з самою «рішучістю» без уміння правильно облічити і правильно розподілити, *усупільнити ж без такого вміння не можна*⁴.

В. І. Ленін рішуче виступав проти «лівих комуністів», які наполягали на прискореній експропріації капіталістів. Застерігаючи проти

¹ Див.: Директиви КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам, т. I, Госполитиздат, М., 1957, стор. 50—52.

² Див.: там же, стор. 50—52.

³ Див.: В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 89.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 294—295.

цієї помилкової лінії, В. І. Ленін підкреслював, що головним завданням є не видання нових декретів, а зосередження уваги і всіх зусиль на практичному здійсненні тих перетворень, які вже узаконені, але ще не запроваджені в життя¹.

Одночасно В. І. Ленін рішуче виступав проти тих, хто, посиляючись на складність завдання, намагався «обґрунтувати» необхідність припинити націоналізацію. Визначаючи в квітні 1918 року основи господарської політики Радянської держави, він говорив про необхідність доведення до кінця націоналізації всіх фабрик, заводів, залізничного транспорту, а також інших засобів виробництва і обігу².

Для фактичного оволодіння економікою важливе значення мало створення нового господарського апарату соціалістичної держави і добір кадрів господарських керівників з середовища трудящих. Це завдання було успішно розв'язане Комуністичною партією і Радянською владою.

Будучи однією із загальних закономірностей переходу від капіталізму до соціалізму, усупільнення основних засобів виробництва стало першим економічним перетворенням і в країнах народної демократії, які широко використовують цінний досвід революційної перебудови в нашій країні.

¹ Див.: В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 218.

² Див.: В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 281.

Ф. ЕНГЕЛЬС ПРО СЕЛЯНСТВО ЯК ПРО СОЮЗНИКА ПРОЛЕТАРІАТУ

З. О. Черваньова

Союз робітничого класу з основними масами трудящих, в першу чергу з селянством, є найважливішою закономірністю перемоги соціалістичної революції, встановлення диктатури пролетаріату. Тому дослідження процесу виникнення й розвитку марксистського вчення про союз робітничого класу й селянства має велике теоретичне і практичне значення.

При висвітленні питання про час виникнення марксистської ідеї союзу пролетаріату з селянством в нашій літературі мають місце деякі помилки. Так, М. А. Москальов¹ відносить виникнення цієї ідеї до 1905—1907 років, в той час як вона в загальній формі була вперше висунута засновниками наукового комунізму ще в кінці 40-х років XIX століття, а в 60—70-х роках була поставлена ними в більш конкретній формі у зв'язку з діяльністю I Інтернаціоналу і досвідом Паризької Комуні.

Ще в «Принципах комунізму» і більш розгорнуто в «Маніфесті Комуністичної партії» ставилось питання про тактику пролетаріату щодо селянства, яка б забезпечила гегемонію пролетаріату в боротьбі з феодалними пережитками проти кріпосницької експлуатації трудящого селянства. Аналізуючи досвід революцій 1848 і 1871 років, К. Маркс і Ф. Енгельс показали, що необхідною умовою перемоги пролетаріату є підтримка його широкими масами селянства, що економічне й політичне становище пролетаріату і селянства при капіталізмі створює не тільки необхідність, але й можливість їх об'єднання в боротьбі проти буржуазії.

Ця стаття являє собою спробу висвітлити розробку ідеї союзу робітничого класу й селянства в 70—90 роки минулого століття Ф. Енгельсом, який після смерті К. Маркса сам продовжував величезну роботу як по керівництву міжнародним робітничим рухом, так і по дальшому розвитку основ революційної марксистської теорії. Багато блискучих сторінок присвятив він, зокрема, аналізу становища селянства в капіталістичному суспільстві і довів, що тільки в союзі з пролетаріатом воно здобуде свободу і незалежність. В той же час і для пролетаріату, писав Енгельс, союз з селянством є життєво необхідним, бо без залучення цього найчисленнішого класу буржуазного суспільства він не зможе добитися скільки-небудь тривалої і міцної перемоги. Таким чином, марксизм визнає селянство революційним класом і бореться за встановлення міцного союзу робітничого класу з ним, за обов'язкову підтримку революційної боротьби селян проти поміщиків, за керівництво цією боротьбою з боку пролетаріату, за залучення селянства до спільної боротьби проти буржуазії — основного експлуататорського класу.

¹ М. А. Москалев. «Борьба за создание марксистской рабочей партии в 90-х годах XIX в.», ж. «Вопросы истории», 1956, № 8.

Звідси і необхідність для пролетаріату активної боротьби за цього союзника з тим, щоб перетворити його з резерва буржуазії, яким він був під час буржуазних революцій на Заході, в резерв пролетаріату, в його надійного союзника. «Соціалісти,—писав Енгельс,—все більше й більше приходять до переконання, що для них тривка перемога можлива лише тоді, коли вони попереду привернуть на свій бік широку масу народу, тобто в даному разі селян»¹.

Якщо ж, застерігав Енгельс, пролетаріат та його партія не розгорнуть роботу по залученню селянства на свій бік, то буржуазія, спекулюючи на приватновласницькій ідеології його, компрометуючи пролетаріат і видаючи себе за захисника інтересів селянства, може розпалити ворожнечу до пролетаріату. «З того часу як виник робітничий рух,—зазначав Енгельс,—західно-європейським буржуа, особливо в тих місцях, де переважає парцельна селянська власність, не дуже-то важко було викликати в селянах підозру і ненависть до соціалістичних робітників, розмальовувати цих останніх перед селянською фантазією... як прихильників «дільби», як лінивих, жадних городян, що зазіхають на селянську власність»².

Але в силу того, що великий капітал постійно розоряє селян, робить їх право на власність фіктивним, номінальним, вони починають втрачати свої консервативні ілюзії, розпізнавати свого головного ворога в буржуазії та схилитися на бік пролетаріату. В цих умовах пролетаріат та його партія не можуть бути байдужими до подій на селі, не можуть спокійно залишати приречене на загибель селянство в руках його лжезахисників, які прагнуть перетворити його з пасивного в активного супротивника промислових робітників.

При цьому, невпинно повторювали Маркс і Енгельс, пролетарська партія повинна пам'ятати про суперечливу природу селянства, обумовлену його важким економічним становищем. Проміжний стан, який займає дрібне та середнє селянство при капіталізмі, постійна надія дрібного виробника перетворитися в заможника, «почуття власника, яке увійшло у нього в плоть та кров», але, з другого боку, масова його пролетаризація та пауперизація, що приводить селянина до двоїстого економічного становища, роблять зрозумілим його коливання між пролетаріатом і буржуазією, його інертність і нерішучість в економічній та політичній боротьбі, його неспроможність самостійно реалізувати закладені в ньому революційні можливості, самому представляти та відстоювати свої інтереси. Виходячи з цього, пролетаріат, та його партія не тільки не повинні ігнорувати питання про залучення селянства на свій бік але й приділяти цьому питанню якнайбільше уваги.

Розглядаючи селянське питання у зв'язку із завданнями пролетарської революції, Маркс і Енгельс вимагали не тільки бачити двоїсту природу дрібного селянства, але й вчили пролетаріат та його партію диференційовано підходити до нього, суворо розрізняти його соціальні групи — бідноту, середняків і куркулів.

У своїй праці «Селянське питання у Франції та Німеччині», написаній з приводу прийняття на Нантському конгресі в 1894 році французькими соціалістами аграрної програми, а також з приводу ряду опортуністичних виступів одного із захисників капіталізму Фольмара по аграрному питанню в Німеччині, Енгельс визначив основи політики пролетаріату щодо кожної групи селянства в разі перемоги соціалістичної революції. Енгельс вказував, що з усього селянства саме дрібне є найважливішим розрядом, самим надійним союзником пролета-

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 22, стор. 477.

² Там же, стор. 477—478.

ріату. У ставленні пролетаріату до селянства центр ваги лежить саме в цій групі селян.

Ф. Енгельс вказує, що дрібний селянин при капіталізмі є робітник, але відрізняється від нього тим, що має засоби виробництва. Дрібне селянське господарство — це залишок минулого, відживаючого засобу виробництва. Винятковою відзнакою дрібного селянина є застосування найманої праці, великі розміри земельного наділу та здавання його в оренду.

Яскравими штрихами малює Ф. Енгельс основні закономірності розвитку дрібного селянства — неминуче його розорення і загибель. «Податки, неврожаї, поділи між спадкоємцями, судові процеси женуть одного селянина по одному до лихваря, заборгованість зростає все ширше і стає для кожного зокрема все тяжчою, — одним словом, наш дрібний селянин, як і всякий пережиток віджилого способу виробництва, нестримно йде до загибелі. Він — майбутній пролетар»¹. У зв'язку з цим дрібний селянин повинен бути завойованим на бік робітничого класу. Він повинен стати союзником пролетаріату. Головна мета, за яку соціалісти борються і якої прагнуть — це перехід засобів виробництва як у промисловості, так і в сільському господарстві в колективну власність. Там, де існує індивідуальна власність на засоби виробництва, неможливе колективне володіння ними. Соціалізм заінтересований не в підтримці приватної власності, а в її усуненні.

У цьому плані Енгельс дає критику програми французьких соціалістів, прийнятій на Нантському конгресі у 1894 році, та виступу на Франкфуртському з'їзді Фольмара. Енгельс указав, що спроба французьких та німецьких соціалістів зберегти та захистити власність дрібних селян не могла служити засобом врятування селян від злиднів та розорення при капіталізмі, де їх існування менш надійне, менш спокійне, ніж існування найманого робітника. Необхідно роз'яснювати селянам історичну неминучість та вигідність переходу під керівництвом переможного пролетаріату від дрібного господарства до суспільного виробництва — в протилежному випадку капіталізм роздушить їх дрібне виробництво, «як залізничний потяг — ручну тачку». Виступаючи на захист дрібної власності, французькі та німецькі соціалісти обіцяли «порятунк» власності не тільки дрібним селянам, але й селянам-орендарям, що застосовують у своєму господарстві найману працю та експлуатують найманих робітників.

Якщо з боку партії було б безглуздо подавати парцельним селянам надію на продовження їх існування як парцельних селян, то обіцянка цього крупному і середньому селянству межує з прямою зрадою. Енгельс різко критикує французьких соціалістів та Фольмара, які стали на опортуністичний шлях пристосування пролетарської партії до дрібно-власницьких ілюзій селянства. У листі до редакції «Vorwärts» він пише, що люди, які бажають зберегти навіки дрібного селянина, «прагнуть... до економічно неможливого, жертвують принципом, стають на реакційну точку зору»¹. Це не означає, звичайно, що партія повинна власним втручанням прискорювати процес загибелі дрібного селянина. Навпаки, перед лицем спільного ворога — крупного капіталу — вона рішуче стає на бік дрібного селянства. Не обіцяючи нездійсненого в умовах капіталізму збереження його власності, пролетаріат повинен, за думкою Енгельса, зробити все можливе, щоб полегшити становище дрібного селянина, щоб по можливості перешкоджати прямому пограбуванню та обдурюванню селян з боку капіталістів та крупних землевласників.

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс, Твори, т. 22, стор. 481.

² Там же, стор. 473.

Пролетаріат та його партія на боці дрібних селян не тільки тому, підкреслює Ф. Енгельс, що бачать їх неминуче розорення та перехід до лав пролетаріату, але й тому, що сподіваються на те, що селянство підтримає пролетаріат в його сучасному становищі. Причому, чим більше селян залучать на свій бік пролетаріат та його партія ще до того, як вони стануть пролетарями, тим легшим буде революційний переворот.

Необхідною умовою революційного перевороту К. Маркс і Ф. Енгельс вважали також залучення на бік пролетаріату сільських батраків, які найближче за всіх стоять до міських промислових робітників і які можуть звільнитися від страшних злиднів та гніту лише разом з промисловими робітниками і лише в тому випадку, якщо вони здійснять експропріацію землі у поміщиків та заможних селян, експлуатуючих чужу працю, і перетворять її на суспільну власність, яка буде колективно оброблятися товариствами сільськогосподарських робітників.

Характеризуючи єдність становища міського та сільського пролетаріату в капіталістичному суспільстві, Маркс і Енгельс прийшли до висновку про єдність їх інтересів та цілей в боротьбі за визволення.

Визнаючи абсолютну необхідність найтіснішого союзу промислового пролетаріату із сільськогосподарськими робітниками, а також з дрібним селянством, що живе виключно своєю працею, Енгельс категорично був проти пристосування партійних програм до інтересів середніх та заможних селян, які експлуатують найману працю. Не заперечуючи можливості тимчасових угод із середнім та заможним селянством для досягнення певних цілей, Енгельс разом з тим рішуче виступав проти перетворення партії в захисника інтересів сільської буржуазії.

Висвітлюючи питання про ставлення пролетаріату та його партії до різних верств селянства, К. Маркс та Ф. Енгельс висунули проблему величезного значення — про погляди пролетаріату на долю дрібного селянства в майбутньому, суть яких полягала в тому, що після пролетарської революції пролетаріат повинен створити умови для соціалістичного перетворення дрібного селянського господарства.

Єдино придатна і правильна форма здійснення цієї мети — кооперація, яка є проміжним засобом залучення селянства до соціалізму. Причому, вказував Ф. Енгельс, для того, щоб приватні інтереси кооперативних товариств не стали вищими, ніж інтереси суспільства, влада робітничого класу повинна зберегти в своїх руках власність на основні засоби виробництва і таким шляхом здійснювати вплив на розвиток кооперативних товариств.

Розкриваючи соціалістичний шлях перетворення селянського господарства, К. Маркс та Ф. Енгельс разом з тим не накреслиють конкретних форм переведу цього господарства на рейки колективного соціалістичного землеробства, бо ці форми вже залежать від конкретних умов та обставин захоплення пролетаріатом політичної влади. Політику пролетаріату після перемоги щодо найбіднішого селянства вони визначили лише в найзагальніших, основних рисах. «...Очевидно,— пише Енгельс,— що, маючи державну владу, ми і не подумаємо про те, щоб насильно експропріювати дрібних селян (з відшкодуванням або ні, це байдуже), як це ми змушені зробити з великими землевласниками. Наше завдання щодо дрібних селян полягає насамперед у тому, щоб їх приватне виробництво, їх власність перевести в товариську, але не насильно, а з допомогою прикладу, пропонуючи для цього громадську допомогу. І тоді у нас звичайно, буде досить засобів, щоб показати дрібному селянинові вигоди, які йому повинні б бути ясні вже й тепер»¹.

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 22, стор. 491.

Тут Енгельс висловлює думки, які сьогодні звучать як грандіозні передбачення, як геніальний прогноз. Адже принцип добровільності пролетарська партія завжди вважала непокитною основою колективного сільського господарства після звернення соціалістичної революції. Не насильно, а через показ, приклад, переконання і допомогу з боку СЕПН (Соціалістичної Єдиної партії Німеччини) відбувалось об'єднання селян в ГДР, де «до 1961 року всі селяни об'єдналися в сільськогосподарські кооперативи. Завдяки трудовій енергії зкооперованих селян, завдяки їх вмінню раціонально використовувати сучасну техніку, сільськогосподарські виробничі кооперативи змогли перемогти наслідки неврожаю, який ми мали в ГДР в 1961 році»¹, говорив Вальтер Ульбріхт на мітингу в Палаці з'їздів.

Щодо долі заможного та середнього селянства після завоювання пролетаріатом політичної влади, то К. Маркс і Ф. Енгельс дивились на капіталістичні елементи села як на ворогів робітничого класу і пролетарської революції. К. Маркс не ставив, та й не міг ставити питання про те, як бути з куркульським господарством після пролетарської революції. У книзі «Селянське питання у Франції та Німеччині» Ф. Енгельс, роблячи спробу поставити це питання, вказував, що, якщо середне і заможне селянство зрозуміє неминучість загибелі свого господарства в результаті капіталістичної конкуренції і захоче перейти до нового способу виробництва, тоді обов'язок соціалістів «...по можливості полегшити і їм перехід до нового способу виробництва».

Ф. Енгельс висловлював впевненість, що, можливо, і не всіх куркулів прийдеться експропріювати. Що ж стосується заможних селян, то, може статися, буде можливо обійтися без застосування до них засобів насильства. Так, в ряді країн народної демократії, проводилась політика обмеження, витіснення і перетворення куркульських господарств; та частина куркульства, яка не виявляла опору кооперуванню, приймалась на тих чи інших умовах до виробничих кооперативів. «Не тільки заможні середняки, але навіть і колишні куркулі нині активно й успішно працюють на фермах і ланах наших соціалістичних сільськогосподарських кооперативів, частково навіть бригадами, видатними тваринниками або фахівцями в інших галузях»², — говорив В. Ульбріхт у промові на мітингу в Кремлівському Палаці з'їздів 25 вересня 1965 року.

У Радянському Союзі політика обмеження та витіснення куркульства була в 1929 році замінена політикою ліквідації куркульства як класу на базі суцільної колективізації, тому що класова боротьба тут у процесі соціалістичного кооперування була гострішою.

Таким чином, у роботі «Селянське питання у Франції і Німеччині» яка є ніби заповітом пролетарським партіям у питанні про селянство, Енгельс накреслив широку програму дій пролетаріату щодо селянства після оволодіння політичною владою. У цій праці та в ряді листів до діячів міжнародного робітничого руху Ф. Енгельс розкриває всю важливість селянського питання, як питання про союзників пролетаріату, розробляє лінію поведінки пролетарських партій щодо окремих верств селянства, бо робітничий клас і його партія не можуть перемогти буржуазію без підтримки селянства, без міцного союзу з ним.

Розробка К. Марксом і Ф. Енгельсом ідеї про союз робітничого класу з селянством нерозривно пов'язана з формуванням марксистської філософії, марксизму в цілому. Ця ідея витікає з відкритих кла-

¹ Газ. «Правда», 13 червня 1964 р. Промова тов. В. Ульбріхта на мітингу радянсько-німецької дружби в Кремлівському Палаці з'їздів 12 червня.

² Газ. «Правда», 25 вересня 1965 р.

сиками марксизму об'єктивних законів розвитку суспільства і є однією з найважливіших у теорії соціалістичної революції. Обґрунтувавши матеріалістичне розуміння історії, вирішальну роль народних мас у розвитку суспільства і об'єктивну закономірність неухильного підвищення цієї їх ролі, визначивши класову боротьбу як рушійну силу розвитку антагоністичного суспільства, К. Маркс і Ф. Енгельс тим самим обґрунтували всі необхідні теоретичні передумови для створення теорії соціалістичної революції.

Після смерті Ф. Енгельса в партіях II Інтернаціоналу підвели голову опортуністи. Вказівки К. Маркса та Ф. Енгельса по селянському питанню були ними або перекручені, або ж свідомо замовчувались. Таке ставлення партій II Інтернаціоналу до селянства насамперед пояснюється тим, що вони не вірили в пролетарську революцію, боялись її і не збиралися вести пролетаріат до влади. Цілком природно, що ці партії не інтересувалися питанням про союзників пролетаріату в революції.

Великий продовжувач справи К. Маркса і Ф. Енгельса В. І. Ленін розвинув їх ідеї про можливість і необхідність союзу пролетаріату з селянством у струнку наукову теорію союзу пролетаріату з селянством як необхідну умову пролетарської революції. В. І. Ленін розвинув далі вказівку К. Маркса і Ф. Енгельса про союз пролетаріату й селянства та пов'язав це з питанням про диктатуру пролетаріату в цілому.

В. І. Ленін конкретизував висунуте К. Марксом і Ф. Енгельсом положення про можливість приєднання до пролетаріату в пролетарській революції усього дрібного селянства і сформував це як можливість на першому етапі пролетарської революції союзу пролетаріату лише з біднішим селянством, з напівпролетарськими шарами селянського населення.

В. І. Ленін узагальнив перший досвід взаємовідносин Радянської влади як політичної форми диктатури пролетаріату з селянськими масами в умовах переходу від капіталізму до соціалізму, вказав конкретні шляхи переведу селянства на рейки соціалістичного будівництва.

Дальший розвиток теорії союзу робітничого класу з селянством здійснювався і здійснюється в рішеннях КПРС і інших комуністичних і робітничих партій, у працях послідовників і продовжувачів справи В. І. Леніна.

В. І. ЛЕНІН ПРО КОНТРОЛЬ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ДЕРЖАВНОГО АПАРАТУ І СУЧАСНІСТЬ

А. М. Перепелиця

Народи всього світу готуються урочисто відзначити 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, яка поклала початок ері торжества соціалізму. Невпізнано змінився за 50 років світ і перш за все наша країна, яка побудувала соціалізм і тепер буде комунізм. За цей період втілювалось в життя багато ідей В. І. Леніна, в тому числі й ідея про контроль робітничого класу за діяльністю державного апарату.

Робітничий клас контролює діяльність державного апарату через партійні, радянські органи, а також громадські організації трудящих. Дана стаття присвячена участі робітничого класу в контролі, що його здійснювала в 20—30-і роки Центральна Контрольна комісія — Робітничо-селянська інспекція, а в наші часи — органи народного контролю.

Як відомо, в жовтні 1917 року робітничий клас нашої країни, керуючись марксистсько-ленінським вченням, зруйнував феодально-буржуазну державну машину царської Росії. Трудящі рішуче відкинули принципи, на яких будувалася стара державність: експлуатація людини людиною, бюрократичний централізм, кастовість і безвідповідальність службовців перед масами. Засновник Радянської держави В. І. Ленін у роботах «Держава і революція», «Чергові завдання Радянської влади», «Начерк правил про управління радянськими установами», «Проект програми РКП(б)», «Наказ від РПО (Ради праці і оборони) місцевим радянським установам» і інших розробив марксистське вчення про державу, дав глибоку характеристику радянського державного апарату. В. І. Ленін писав, що керівна роль в радянській державі повинна належати і належить робітничому класові. Робітничий клас — головна соціальна сила будівництва соціалізму, його економічного громадсько-політичного і соціального прогресу.

Прихід до управління державою робітничого класу, а також селянства і трудової інтелігенції означав встановлення нової, соціалістичної демократії, вищої у порівнянні з буржуазною демократією. Одним з напрямків розвитку радянської демократії в період будівництва соціалізму і комунізму є посилення народного контролю за діяльністю державного апарату.

В. І. Ленін підкреслював, що контроль робітників і селян за діяльністю державного апарату — не надзвичайний захід, а невід'ємна риса радянської соціалістичної демократії. У роботах «Проект положення про робітничий контроль», «Як нам реорганізувати Робсельінспекцію», «Краще менше, та краще» та інших він розробив і науково обґрунтував принципи залучення найширших мас трудящих до участі у контролі. Найбільше надій він покладав на «кращі елементи, які є в нашому суспільстві, а саме: передові робітники...»¹.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 433.

В. І. Ленін відзначав, що багато недоліків у діяльності державного апарату породжується «*відсутністю достатнього контролю за організа-торською роботою інтелігентів з боку робітників*»¹. Він вважав, що до участі в контролі можна залучати найширші верстви робітництва «за-лежно від ступеня розвитку учасників: починаючи з ролі «послуха» або свідка, або понятого, або учня для неписьменних і зовсім нерозвинених робітників та селян,— кінчаючи всіма правами (або майже всіма) для письменних, розвинених, *випробуваних* так чи інакше»².

В. І. Ленін вчив, що робітники, беручи участь у контролі, повинні перш за все допомагати усувати недоліки в діяльності установ. Він радив контролерам «по-1-е, *вивчати* і вивчити ведення справи в тій чи іншій установі, підприємстві, відділі і т. под.; по-2-е, вчасно *провести* необхідні практичні зміни, здійснити їх на ділі»³.

Особливо велику роль контроль робітників і селян мав відіграти у боротьбі з бюрократизмом. «Різноманітніші,— писав В. І. Ленін,— повинні бути форми і способи контролю знизу, щоб паралізувати всяку тіль можливості перекручення Радянської влади, щоб виривати повтор-но і безустанно бур'ян бюрократизму»⁴.

У 1920—30-ті роки ленінські ідеї народного контролю дістали своє втілення в діяльності Центральної комісії ВКП(б) — Наркомату робіт-ничо-селянської інспекції (ЦКК—РСІ). Умови будівництва соціалізму в СРСР зумовили важливість і специфічні форми залучення робітничого класу до контролю за діяльністю державного апарату. При цьому слід мати на увазі, що державний апарат у ті часи був засмічений ворожими елементами. ЦКК—РСІ, незважаючи на те, що на роботу в її органи направлялися найкваліфікованіші працівники, тільки своїми силами не могла справитися із завданнями, покладеними на неї партією. «Єди-ний вихід,— казав голова ЦКК—РСІ Г. К. Орджонікідзе,— піти на за-води і фабрики і сказати робітникам: допоможіть нам»⁵.

Комуністична партія поставила перед контрольними органами зав-дання — «бути організатором робітників і селян, що перевіряють роботу радянського апарату». Контроль за діяльністю державного апарату пропонувалося провадити «силами робітників, вибраних заводськими зборами і інструктованих працівниками Робселіна»⁶. Виконуючи вка-зівки партії, контрольні органи застосовували найрізноманітніші форми і методи залучення робітників до контролю.

Зокрема, широкого розповсюдження набули масові обстеження організацій і установ, особливо тих, що покликані безпосередньо обслу-говувати потреби трудящих. Так, в 1928—1929 роках ЦКК—РСІ України силами робітників харківських підприємств обстежувала наркомати фі-нансів, землеробства, соціального забезпечення, ряд лікарень, їдалень тощо. Робітники звертали увагу на ставлення в установах до відвіду-вачів, на їхні заяви та скарги. Обстеження провадили невеликі групи робітників, найчастіше «трійки». Вони працювали оперативню і, як пра-вило, відомості в органи контролю надсилали того ж дня. Іноді це були невеличкі, написані олівцем на аркуші паперу донесення, в яких, про-те, гостро і правдиво викривалися недоліки в роботі тієї чи іншої уста-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 369.

² В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 271.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 21.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 239.

⁵ Центральний партійний архів інституту марксизму-ленінізму (ЦПА—ІМЛ), ф. 85, оп. 27, спр. 27, арк. 26.

⁶ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, Держполіт-видав України, Київ, 1954, стор. 410—411.

нови та її окремих працівників. Наслідки перевірки обговорювалися на зборах робітників підприємств. Виявлені у процесі обстежень недоліки виправлялись, а бюрократи суворо карались¹. На матеріалах обстежень газетами було випущено кілька «Листків РСІ»².

Робітники охоче брали участь у таких обстеженнях. Машиніст цеху «Жовтень» Петров, виконавши завдання контрольного органу, відправився з власної ініціативи до м. Мерефи, де перевіряв обслуговування трудящих працівниками одного магазину, на роботу якого були нарікання трудящих. Робітник Дорохов — учасник перевірки — назвав масове обстеження найкращим засобом боротьби з бюрократизмом³.

Робітники із задоволенням брали участь і в інших формах громадського контролю. Однією з них були секції РСІ Рад депутатів трудящих. Про їх популярність серед робітників свідчить такий факт, наведений газетою «Пролетарий». Газета розповідала, що до міськради прийшла група робітників, які виявили бажання працювати в її секціях. На запитання, до якої секції їх записати, вони в один голос відповіли: «Бажаємо працювати в секції РСІ»⁴.

Важливою специфічною для тих часів формою контролю трудящих за діяльністю державного апарату стала масова чистка держапарату, здійснена в 1929—1930 роках. В. І. Ленін 1921 року вказував, що державний апарат треба «чистити, лікувати, лікувати і чистити десять і сто разів»⁵.

Комуністична партія особливу увагу приділяла залученню до участі у чистці кадрових робітників, ветеранів революційної боротьби. У Харкові напередодні чистки провадилися збори робітників, на яких виступали керівники Компартії України Г. І. Петровський, П. П. Постишев, В. П. Затонський⁶. До комісій по проведенню чистки обов'язково входили робітники. Були створені також спеціальні робітничі бригади по проведенню чистки. У чистці апарату наркомату фінансів УРСР брало участь 160 робітників харківських заводів⁷. Із середовища робітничого класу відбирались кандидати на заміщення в установах працівників, звільнених за бюрократизм тощо.

У системі ЦКК—РСІ існувало бюро скарг, яке розглядало скарги та заяви громадян на недоліки в роботі державних установ. Робітники брали активну участь в його роботі. 1928 року згідно із вказівками партії на зборах робітників харківських заводів — Паровозобудівельного, «Серп і молот» та інших було обрано 45 так званих робітничих засідателів, які за дорученням робітничих колективів брали участь у засіданнях скарг⁸. Справи, які викликали особливий інтерес трудящих, розглядалися безпосередньо на підприємствах. Так було, наприклад, на Паровозобудівельному заводі, фабриці «Червона нитка»⁹. Співробітник ЦКК—РСІ А. Ротт у брошурі «При відкритих дверях» писав, що для бюрократів суд робітників був страшнішим за будь-який інший суд,

¹ Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва (ЦДАЖР УРСР), ф. 539, оп. 6, спр. 1629, арк. 17—22, 112, 80, 163—170.

² Див., наприклад, сторінку «Під огонь самокритики. Матеріали з РСІ та для РСІ», Газ. «Комуніст», орган ЦК і Харківського окружного КП(б)У, 22 грудня 1928 р.

³ А. Ротт. При відкритих дверях, Юридичне видавництво НКЮ УРСР, Харків, 1930, стор. 24, 27.

⁴ Газ. «Пролетарий», орган ЦК КП(б)У і ВУРПС, 16 серпня 1928 р.

⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 35, стор. 419.

⁶ Газ. «Вісті», орган Всеукраїнського Центрального Виконавчого комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, 17 вересня і 30 жовтня 1929 р.

⁷ Г. Абрамов. Залізною мітлою, Держвидав України, Харків, 1930, стор. 26.

⁸ Ж. «Бюлетень ЦКК КП(б)У і НК РСІ УРСР», 1928, № 3, стор. 25—27.

⁹ ЦДАЖР УРСР, ф. 539, оп. 6, спр. 596, арк. 13; оп. 5, спр. 254, арк. 30.

бо робітники так брали в роботу бюрократів, що ті не знали, куди їм діватися¹.

Комуністична партія в період будівництва соціалізму залучала через ЦКК—РСІ робітників до контролю також через тимчасові контрольні комісії, загони «легкої кавалерії», шефство заводів над установами тощо.

Організований ЦКК—РСІ за завданням Комуністичної партії масовий контроль за діяльністю державного апарату знизу значно поліпшив його роботу. Державний апарат був приведений у відповідність з завданнями соціалістичного будівництва. Провідна роль робітничого класу у цьому свідчила про підтримку ним курсу партії на будівництво соціалізму та про успішний розвиток радянської демократії. Участь у контролі стала для робітників, як і для інших трудящих, школою оволодіння мистецтвом державного управління.

Вступ СРСР в період будівництва соціалізму означав даліше розгортання соціалістичної демократії, залучення найширших кіл населення до управління державою, а значить, і до контролю за діяльністю державного апарату. Розвиваючи ленінські ідеї, ХХІІ і ХХІІІ з'їзди КПРС звернули особливу увагу на значення постійного народного контролю за діяльністю державного апарату. «Відповідно до вказівок В. І. Леніна,— говорить у Програмі КПРС,— повинні постійно функціонувати органи контролю, які б поєднували державний контроль з громадською інспекцією в центрі і на місцях. Партія розглядає інспекції народного контролю як дійове знаряддя залучення широких мас до керування справами держави, до здійснення контролю за суворим дотриманням законності, як знаряддя вдосконалення державного апарату, викоренення бюрократизму, своєчасного перетворення в життя пропозицій трудящих»².

Існуючі нині органи народного контролю поєднують два види контролю — державний і громадський. Робітничий клас, як найпередовіший клас радянського суспільства, посідає провідне місце в громадському контролі. Він бере участь у контролі за діяльністю різних ланок державного апарату.

Ширші, ніж раніше, можливості для цього створилися в країні внаслідок зміцнення морально-політичної єдності народу, піднесення його матеріального добробуту і культурного рівня, скорочення робочого дня тощо. В період боротьби за комунізм залишається в силі важлива ленінська вимога — залучати робітників до боротьби з бюрократизмом, бо всяка інша боротьба з ним, якщо вона не спирається на активність, самодіяльність і контроль самих робітників і селян, не може дати ніяких серйозних результатів³. Тепер застосовуються найрізноманітніші форми і методи залучення робітників до контролю за діяльністю державного апарату. Органи народного контролю підтримують з цією метою тісні зв'язки з партійними, профспілковими, комсомольськими організаціями підприємств і будов. Останні направляють на допомогу органам контролю своїх кращих представників. Так, із 146 позаштатних інспекторів Червонозаводського районного комітету народного контролю м. Харкова половина — ударники комуністичної праці. Вони, за словами голови Харківського обласного комітету народного контролю І. К. Крупки, є тією силою, «з допомогою якої комітети спрямовують

¹ А. Ротт. При відкритих дверях, стор. 20.

² Матеріали ХХІІ з'їзду КПРС, Держполітвидав УРСР, Київ, 1962, стор. 376.

³ Див.: КПРС в резолюціях, ч. II, стор. 560.

діяльність груп і постів сприяння, проводять перевірки, зміцнюють свої зв'язки з колективами трудящих»¹.

У залученні робітників до виконання контрольних функцій велика роль належить профспілкам — наймасовій організації робітничого класу. Тісний зв'язок із профспілками та іншими громадськими організаціями дає можливість залучати робітників до контролю за діяльністю широкого кола організацій і установ, особливо зв'язаних з культурно-побутовим обслуговуванням трудящих (торгові, медичні, культурно-освітні заклади). Досвід свідчить, що робітники із задоволенням і з великою користю для справи перевіряють роботу магазинів, їдалень, дитячих установ тощо.

Беручи участь у громадському контролі, представники робітничого класу добиваються також виконання планів житлового і культурно-побутового будівництва, правильного розподілу житлового фонду, розширення мережі і поліпшення роботи торговельних, медичних, культурно-освітніх і дитячих установ.

Тісні зв'язки з громадськими організаціями допомагають органам народного контролю перетворити існуючі на кожному підприємстві групи і пости сприяння у найбільш масову ланку в системі соціалістичного контролю. На підприємствах, будовах і в радгоспах ці групи в основному складаються з робітників. Так, з 278 членів груп і постів сприяння контролю на Луганському тепловозобудівному заводі ім. Жовтневої революції 124 — робітники². Як правило, результати роботи груп і постів сприяння, масових обстежень обговорюються на відкритих зборах³.

Діяльність груп і постів сприяння допомагає виправляти недоліки в роботі окремих господарників, виявляти внутрішні резерви і невикористані можливості для розширення виробництва, поліпшення якості продукції тощо.

Через групи і пости сприяння робітники беруть участь у масових перевірках, рейдах, які дають відчутний ефект⁴.

Ідеї В. І. Леніна дістали відображення також в контрольних системах, що створені в інших соціалістичних країнах, де головним змістом діяльності робітничого класу є будівництво соціалізму. Це завдання включає в себе удосконалення державного апарату і контроль за його діяльністю.

У Програмі Соціалістичної єдиної партії Німеччини, прийнятій VI з'їздом СЕПН, говориться: «Робітничо-селянський контроль є важливим засобом забезпечення виконання законів і рішень всіма ланками державного і господарського апарату. Контроль головним чином сприяє поліпшенню державного і господарського керівництва... Він служить боротьбі по викоріненню бюрократизму...»⁵.

Керівна роль робітничого класу в контролі забезпечується як місцем Комуністичної партії — партії робітничого класу — в політичній організації кожного соціалістичного суспільства, так і формою організації контрольних органів та методами залучення трудящих до їх діяльності. У Німецькій Демократичній Республіці, наприклад, робітники складають основу існуючої з травня 1963 р. робітничо-селянської інспекції. Це забезпечується переважним залученням до виконання контрольних функцій представників робітничого класу. Робітничо-селянська

¹ Штаби народного контролю, Політвидав України, Київ, 1965, стор. 19.

² Группы содействия партгосконтролю, Госполитиздат, М., 1963, стор. 18.

³ Див., наприклад, Штаби народного контролю, стор. 18.

⁴ Див. В. Родионов. В борьбе за резервы промышленного производства. (Библиотека народного контролера), Госполитиздат, М., 1965.

⁵ Народный контроль в европейских социалистических странах, Изд-во «Юридическая литература», М., 1965, стор. 60.

інспекція об'єднує також інші види громадського контролю, а саме: робітничий контроль профспілок, контрольні пости Союзу вільної німецької молоді і т. п. Представники робітничого класу входять до всіх органів робітничо-селянської інспекції. Вони наділені великими правами і повноваженнями¹.

З урахуванням національно-державних особливостей, традицій тощо побудовані контрольні органи в Болгарії, Польщі, Угорщині, Румунії. Проте в кожній з них робітничому класові належить керівна роль у системі соціалістичного контролю.

Таким чином, участь робітничого класу в контролі за діяльністю державного апарату являє собою важливу функцію робітничого класу в соціалістичному суспільстві як в період боротьби за соціалізм, так і в період переходу до комунізму. Такий контроль, будучи істотною і невід'ємною частиною соціалістичного демократизму, зміцнює зв'язки Комуністичної партії і Радянської держави з робітничим класом, поліпшує діяльність усіх ланок державного і господарського апарату, сприяє їх поступовому перетворенню в комуністичне самоуправління. Участь робітників у контролі підвищує також їх політичну активність і сприяє перетворенню робітників у всебічно розвинених трудівників майбутнього комуністичного суспільства.

¹ Народный контроль в европейских социалистических странах, стор. 61—74.

ПРОВІДНА РОЛЬ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ В БУДІВНИЦТВІ КОМУНІЗМУ

Б. К. Решетняк

Питання про керівну роль робітничого класу в розвитку суспільства від капіталізму до комунізму — одне з найважливіших питань марксизму-ленінізму, теорії і практики комуністичного будівництва.

Понад сто років тому основоположники наукового комунізму К. Маркс і Ф. Енгельс визначили велику історичну місію робітничого класу, покликаною знищити капіталістичну систему експлуатації і побудувати комуністичне суспільство. Це величезне наукове відкриття марксизму відрізняло його від усіх попередніх та наступних течій у соціалізмі. «Головне в ученні Маркса, — писав В. І. Ленін, — це — з'ясування всесвітньо-історичної ролі пролетаріату, як будівника соціалістичного суспільства»¹.

В. І. Ленін створив струнку теорію соціалістичної революції, в основу якої лягло вчення про гегемонію і диктатуру робітничого класу. В. І. Ленін писав, що «тільки певний клас, саме міські і взагалі фабрично-заводські, промислові робітники, спроможний керувати всією масою трудящих і експлуатованих у боротьбі за скинення ярма капіталу, в ході самого скидання, в боротьбі за вдервання і зміцнення перемоги, в справі творення нового, соціалістичного, суспільного ладу, усій боротьбі за цілковите знищення класів»².

Марксистсько-ленінська теорія про керівну роль робітничого класу в соціалістичній революції та будівництві комунізму, підтверджена всім ходом історичного процесу, знаходить теоретичний розвиток у рішеннях з'їздів та пленумів ЦК КПРС, у документах міжнародного комуністичного руху, у рішеннях братніх комуністичних партій.

Висновок марксизму-ленінізму про історичну роль робітничого класу в сучасних умовах не лише не застарів, а й, навпаки, стає все більш життєвим. Міжнародний робітничий клас — велика суспільна сила, що безперервно зростає. За підрахунками радянських спеціалістів, його кількість становить нині близько 500 млн. чол. Це величезна цифра, особливо коли врахувати, що в середині XIX ст. у світі було близько 9 млн. промислових пролетарів.

Робітничий клас — найпрогресивніший клас суспільства. Жодний клас не був таким революційним, як пролетаріат. Зараз у світі немає такої сфери людського прогресу, де б не знаходила свого вираження революційна енергія робітничого класу — борця, революціонера й будівника. За словами К. Маркса, робітничий клас «становить основний кістяк кожного народу»³.

Радянський робітничий клас уже 50 років з честю виконує свою історичну місію, здійснюючи провідну роль в житті соціалістичного су-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 18, стор. 521.

² В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 373.

³ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 16, стор. 191.

спільства. XXIII з'їзд КПРС, визначаючи конкретні завдання радянського народу на сучасному етапі комуністичного будівництва, відзначив, що найважливішою провідною силою у здійсненні цих завдань є героїчний робітничий клас нашої країни, що являє собою головну соціальну силу нашого руху до комунізму¹.

Керівна роль робітничого класу в період будівництва комунізму — об'єктивна закономірність і необхідна умова суспільного прогресу. Вона визначається об'єктивними законами і тенденціями суспільного розвитку в сучасну епоху, соціальною структурою радянського суспільства, місцем робітничого класу в системі суспільного виробництва й соціальних відносин.

У чому ж конкретно проявляється провідна роль робітничого класу в соціалістичному суспільстві, яке йде до комунізму? Щоб правильно відповісти на це питання, треба виходити із своєрідності періоду розгорнутого будівництва комунізму, основних завдань і закономірностей, які забезпечують поступове переростання соціалізму в комунізм. В. І. Ленін писав: «Звичайно із словом «управління» пов'язують саме й передусім діяльність переважно, або навіть чисто, політичну. Між тим, найосновніше, сама суть Радянської влади, як і сама суть переходу від капіталістичного суспільства до соціалістичного, полягає в тому, що політичні завдання займають підлегле місце по відношенню до завдань економічних»².

У соціалістичному суспільстві зв'язок робітничого класу з провідною галуззю суспільного виробництва — промисловістю — проявляється як основа перетворення його на керівну силу всього суспільства. Становище і керівна роль робітничого класу в суспільстві визначаються безпосередньо його економічним, соціальним значенням.

Робітничий клас був і залишається, поки існують класи, вирішальною силою економічного розвитку суспільства, йому належить основна роль у виконанні головного економічного завдання комуністичного будівництва — створенні матеріально-технічної бази комунізму. Робітничий клас є основною виробничою силою провідної галузі соціалістичного господарства — промисловості, питома вага продукції якої в середньому по соціалістичному табору становить нині близько 75%³.

Зрозуміло, у створенні матеріально-технічної бази комунізму бере участь весь радянський народ. Розвиток і вдосконалення техніки, комплексна механізація та автоматизація виробництва неможливі без творчої праці, відкриттів і досліджень радянських учених. Цілком очевидно також і те, що створення матеріально-технічної бази комунізму неможливе без неухильного зростання і вдосконалення сільськогосподарського виробництва, без праці колгоспного селянства. Однак саме на долю робітничого класу випала роль провідної і вирішальної сили у створенні матеріально-технічної бази комунізму, у розвитку технічного прогресу. Робітничий клас забезпечує знаряддями виробництва як промисловість, будівництво і транспорт, так і сільське господарство. У своїх руках він тримає ключі до дальшого могутнього піднесення всієї радянської економіки.

Провідна роль робітничого класу в будівництві комунізму забезпечується його зв'язком з провідною формою суспільної власності при соціалізмі — загальнонародною формою власності.

¹ Див.: Матеріали XXIII з'їзду КПРС, Вид-во політичної літератури, Київ, 1966, стор. 32.

² В. І. Л е н і н. Полн. собр. соч., т. 36, стор. 130.

³ «Экономическая газета», № 19, травень 1967 р., стор. 23.

Відомо, що радянський суспільно-економічний лад спирається на дві форми соціалістичної власності: державну (загальнонародну) і кооперативно-колгоспну. Державна форма власності є більш зрілою, вищою за ступенем усупільнення, вона по своїй суті ближче до єдиної комуністичної власності, ніж колгоспно-кооперативна. На її частку припадає зараз 90% усіх основних виробничих фондів народного господарства країни.

Робітничий клас, будучи пов'язаним із загальнонародною власністю, відіграє величезну роль у розвитку виробничих сил сільського господарства, в піднесенні колгоспно-кооперативної власності до рівня загальнонародної та утвердженні в майбутньому єдиної комуністичної форми власності.

Робітничий клас озброює колгоспи передовою технікою, забезпечує електрифікацію та механізацію колгоспного виробництва, піднімає енергоозброєність сільськогосподарської праці, створює умови для неухильного піднесення виробничих сил колгоспного села.

XXIII з'їзд КПРС підтвердив, що головний шлях розвитку сільськогосподарства полягає в інтенсифікації землеробства й тваринництва. Цей шлях неминуче веде до посилення впливу індустріальних робітників на технічний, економічний та соціальний прогрес радянського села. Робітничий клас допомагає селянству досягти високого рівня технічної озброєності праці. Насиченість сільського господарства машинами має не лише технічне, а й соціально-економічне значення. Озброєний технікою, яку виготовував промисловий робітник, землероб використовує продукт минулої праці, втілений у сільськогосподарських машинах, електродвигунах, засобах транспорту, пальному, мінеральних добривах. Це праця індустріальних робітників, що посередньо беруть участь у землеробстві. За підрахунками академіка С. Г. Струмиліна, у кожній тонні зерна, яке виробляється в нашій країні, матеріалізовано близько 50% праці робітників.

Директиви XXIII з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР у 1966—1970 рр. передбачають значне зростання капітальних вкладень у сільське господарство й поставок сільськогосподарської техніки. Сільське господарство має одержати 1790 тис. тракторів, 1100 тис. вантажних автомашин, 900 тис. тракторних і 275 тис. автомобільних причепів, 550 тис. зернозбиральних комбайнів. Споживання електроенергії в сільському господарстві у цьому п'ятиріччі зросте приблизно втричі¹.

Технічний прогрес у сільському господарстві веде до підвищення економічної ролі робітничого класу у розвитку сільськогосподарського виробництва, до зростання кількості промислових робітників, праця яких посередньо застосовується у полеводстві й тваринництві, до посилення прогресивного впливу робітничого класу на економіку сільського господарства й соціальні процеси в селі.

Будучи керівником союзу робітничого класу й селянства, всіляко сприяючи вирішенню найважливішої соціальної проблеми — подоланню істотних відмінностей між містом і селом, робітничий клас виступає вирішальною силою соціального прогресу соціалістичного суспільства.

Закономірністю соціалістичного суспільства, яка веде до посилення керівної ролі робітничого класу, є його кількісне і якісне зростання.

Одним з найважливіших соціальних результатів здійснення ленінського плану індустріалізації країни є небачений раніше ріст робітничого класу, значне підвищення його питомої ваги у складі населення

¹ Див.: Матеріали XXIII з'їзду КПРС, стор. 234—235.

Радянського Союзу, зростання керівної ролі в житті суспільства. Створення матеріально-технічної бази комунізму передбачає даліше кількісне зростання робітничого класу.

У Радянському Союзі сталися докорінні зміни соціально-класової структури суспільства. Про це переконливо свідчить табл. 1¹.

Останніми роками середньорічна чисельність робітників і службовців у народному господарстві СРСР зростала так (у тис. чол.): 1950 р.— 38895, 1959 р.— 56509, 1960 р.— 62032, 1961 р.— 65891, 1962 р.— 68300, 1963 р.— 70526, 1964 р.— 73200, 1965 р.— 76900, 1966 р.— 79700². В цілому за семирічку чисельність робітників збільшилася на 14 млн. чол., а спеціалістів і службовців — на 7 млн. «Зростання чисельності робітників, — підкреслюється у звітній доповіді ЦК КПРС XXIII з'їздові партії, — відображає швидкі темпи індустріального розвитку нашої країни, свідчить про даліше підвищення ролі робітничого класу — найбільш передового організованого класу нашого суспільства, — а значить, і про міцність соціалістичного ладу»³.

Про неухильне посилення ролі робітничого класу в соціалістичному будівництві свідчить також швидкий ріст чисельності робітничого класу в інших соціалістичних країнах.

Таблиця 1
Класовий склад населення СРСР (у процентах)

Показники	1913 р.	1928 р.	1939 р.	1954 р.	1965 р.
Усе населення (разом з непрацюючими членами сімей)	100%	100%	100%	100%	100%
У тому числі:					
робітники і службовці	17,0	17,6	50,2	68,8	76,4
колгоспне селянство та кооперовані кустарі	—	2,9	47,2	31,4	24,6
селяни-одноосібники та некооперовані кустарі	66,7	74,9	2,6	0,3	0,0
буржуазія, поміщики, торговці й куркулі	16,3	4,6	—	—	—

Таблиця 2
Кількість робітників і службовців (тис. чол.)⁴

Країна	Роки обліку	Кількість	Країна	Роки обліку	Кількість
Болгарія	1950 1963	806 1992	Польща	1950 1963	5155 8694
Албанія	1950 1963	83 250	Румунія	1959 1964	2123 4100
Угорщина	1950 1963	1829 3117	Чехословаччина	1950 1963	5577 6318
НДР	1950 1963	4896 6219	Югославія	1950 1963	1836 3389

¹ Народное хозяйство СССР в 1965 г. Статистический ежегодник, М., 1966, стор. 42.

² Строительство коммунизма и развитие общественных отношений, изд-во «Наука», М., 1966, стор. 62; «Правда», 29 січня 1967 р.

³ Матеріали XXIII з'їзду КПРС, стор. 32.

⁴ Страны социализма и капитализма в цифрах. Краткий статистический справочник, М., 1960, стор. 199—200.

Велике значення для посилення провідної ролі робітничого класу мають якісні зміни у складі робітничого класу, підвищення його кваліфікації, культурно-технічного рівня. Під впливом технічного прогресу відбуваються істотні зміни у професійно-кваліфікаційному складі робітників. Зникають професії важкої ручної праці і виникають нові, необхідність яких викликає зростаючий технічний рівень виробництва. На сучасному етапі технічного розвитку характерне збільшення питомої ваги робітників широкого профілю, у трудовій діяльності яких починають посідати все більше місце елементи інженерно-технічних навичок і знань. У машинобудуванні зростає чисельність робітників таких професій, як наладчики і настрійщики автоматичних ліній, зварювальних пристроїв, слюсарі та електромонтери по ремонту і наладці контрольно-вимірювальних приладів та автоматики, верстатники металорізучих верстатів поточкових ліній та ін. З 1925 по 1959 рік чисельність машиністів та мотористів усіх спеціальностей зросла в 33,1 раза, наладчиків та настрійщиків — у 64,7 раза, слюсарів усіх спеціальностей — у 21,5 раза, електромонтерів усіх спеціальностей — у 60,4 раза¹.

Ріст механізації та автоматизації виробництва супроводжується збільшенням чисельності й питомої ваги кваліфікованих робітників. Уже в 1962 році 60—70% робітників у промисловості СРСР мали середню й високу кваліфікацію².

Одночасно змінюється й самий характер праці робітників, яка все більше включає елементів праці розумової. Все це обумовлює посилений потяг робітників до оволодіння знаннями, підвищення свого культурно-технічного рівня. Лише з 1939 по 1959 рік кількість робітників з вищою, середньою та неповною середньою освітою зросла у п'ять разів: якщо в 1939 р. на 1000 робітників припадало 82 чол. з такою освітою, то в 1959 р. — уже 386, а на 1 січня 1966 р. — 476 чол.³.

Якісні зміни у професійному складі робітників, зростання їхньої кваліфікації, швидке підвищення рівня їх загальноосвітньої підготовки показують, що вже в надрах соціалістичного ладу починається процес стирання істотних відмінностей між працівниками фізичної і розумової праці.

Формування в робітничому класі СРСР рис високорозвиненого трудівника комуністичного суспільства виражається не лише в рості його загальноосвітньої та спеціальної підготовки, але і в його творчій активності. Яскравим доказом цього є ріст кількості винахідників та раціоналізаторів, серед яких постійно зростає частка робітників. За роки семирічки лави Всесоюзного товариства винахідників та раціоналізаторів збільшилися втричі і об'єднували наприкінці 1966 року близько 4 млн. чол.⁴. За семирічку впровадження їх пропозицій дало економію на суму понад 11 млрд. крб.⁵. 1966 року впровадження 2,8 млн. винаходів та раціоналізаторських пропозицій дало можливість одержати до 2 млн. крб. економії⁶.

Зміна соціальної структури робітничого класу, стирання внутрішньокласових відмінностей серед робітників безпосередньо пов'язані із ростом провідної ролі робітничого класу у будівництві комуністичного суспільства. Піднесення кваліфікаційного, освітнього, культурно-технічного рівня робітників приводить до того, що робітничий клас одержує

¹ Ж. «Профессионально-техническое образование», 1961, № 1, стор. 7.

² Строительство коммунизма и развитие общественных отношений, изд-во «Наука», М., 1966, стор. 74.

³ Народное хозяйство СССР в 1965 г. Статистический ежегодник, М., 1966, стор. 41.

⁴ «Красное знамя», 6 жовтня 1965 р.

⁵ «Правда», 2 квітня 1966 р.

⁶ Ж. «Проблемы мира и социализма», 1967, № 4, стор. 9.

можливість ще активніше впливати на технічний, соціальний та культурний прогрес соціалістичного суспільства.

Свою керівну роль робітничий клас здійснює не лише шляхом вирішального вкладу у дальший розвиток способу виробництва, але й тим, що він стоїть на чолі суспільно-політичного прогресу радянського суспільства. Особливість робітничого класу полягає в тому, що його провідна роль у розвитку виробничих сил країни визначає його вплив на всі сфери суспільного виробництва і тим самим забезпечує йому реальну керівну позицію в житті суспільства.

Керівництво робітничого класу не обов'язково повинно виражатися в концентрації політичної влади в його руках. Зараз Радянська держава не є зброєю в руках лише робітничого класу, вона стала органом всенародної влади.

В умовах поступового переходу від соціалізму до комунізму робітничий клас не має якихось юридичних переваг, які він мав у перехідний період від капіталізму до соціалізму, однак він продовжує здійснювати політичне керівництво суспільством, при цьому методи й форми здійснення цього керівництва зазнали серйозних змін. Суть питання про політичне керівництво робітничого класу всіма економічними, соціальними й культурними процесами нашого суспільства полягає в тому, що в міру просування країни до комунізму затверджуються класові ідеали робітничого класу як творця нового світу.

Провідна роль робітничого класу на кожному етапі боротьби за соціалізм і комунізм проявляється у своєрідній конкретній формі. Виріток форм і методів цього керівництва в різні періоди є складною теоретичною і політичною проблемою, трудність вирішення якої для робітничого класу і Комуністичної партії поглиблюється тим, що вони не могли використати чийсь досвід, йшли першими по незвіданих дорогах історії.

Наша партія виробила конкретні форми керівництва робітничого класу на різних етапах боротьби проти капіталізму, за успішне будівництво соціалізму і комунізму. У період будівництва соціалізму робітничий клас здійснював державне керівництво через систему своєї диктатури. Однак уже тоді основними методами керівництва робітничого класу В. І. Ленін визначив такі: власний приклад робітничого класу, його активність, свідомість, дисциплінованість у боротьбі за побудову соціалізму та практична участь посланців робітничого класу в організації трудящих селян на будівництво соціалізму.

В сучасних умовах саме ці методи, вказані В. І. Леніном, одержали найбільший розвиток і є єдиними методами керівництва робітничого класу іншими прошарками трудящих і в першу чергу колгоспним селянством. Активність, невичерпна творча енергія робітничого класу служить яскравим прикладом усім трудящим у боротьбі за комунізм. Виступаючи ініціатором комуністичних форм праці, розвиваючи новаторство та винахідництво, демонструючи хазяйську турботу про соціалістичну власність, робітничий клас благотворно впливає на колгоспне селянство та інші соціальні групи нашого суспільства.

У соціалістичному суспільстві створені реальні умови для того, щоб усе нове, передове набувало найбільшого поширення в усіх сферах суспільного життя. Велику роль у цьому відіграє гласність, порівняння результатів, можливість практичного повторення досвіду, здобутого в будь-якій галузі господарства й культури.

Збуваються пророчі слова В. І. Леніна про те, що «сила прикладу, яка не могла проявити себе в суспільстві капіталістичному, одержить величезне значення в суспільстві, що скасувало приватну власність на землі і на фабрики, — не лише тому, що тут будуть, можливо, насліду-

вати хороший приклад, але й тому, що кращий приклад організації виробництва буде супроводжуватися неминучим полегшенням праці і збільшенням суми споживання для тих, хто цю кращу організацію здійснив»...¹.

Найважливіші починання, сміливі й дерзновенні звершення, які прискорюють рух радянського суспільства до комунізму, народжувались у робітничому класі, який прикладом своєї активності й енергії веде вперед усіх трудящих. Робітничий клас виступив зачинателем руху за комуністичне ставлення до праці, він іде на чолі всенародного соціалістичного змагання, яке охопило нині понад 90% трудящих нашої країни. Саме за ініціативою робітничого класу у нашій країні набувають усе більшого поширення громадські засади у роботі державних, громадських та господарських організацій. Значного поширення набули такі творчі об'єднання робітників, інженерно-технічних працівників та службовців, як ради новаторів, громадські конструкторські бюро, громадські бюро та групи економічного аналізу, громадські бюро нормування праці, технічної інформації, що об'єднують понад мільйон чоловік.

Найважливішою сферою державної діяльності робітничого класу є Ради депутатів трудящих. У Радах робітники складають значну соціальну групу і відіграють велику роль в управлінні громадськими справами. У Верховній Раді СРСР 46% депутатів — це безпосередні трудівники заводів і фабрик, рудників і полів. З 2 045 247 депутатів місцевих Рад, обраних у березні 1967 року, 60,89% складають робітники і колгоспники².

Робітничий клас бере активну участь у роботі громадських організацій, значення і роль яких незмірно зростає у зв'язку з грандіозними завданнями будівництва комунізму. Велику роль відіграють робітники в органах народного контролю, в добровільних народних дружинах, товариських судах та інших громадських організаціях.

Зростанню провідної ролі робітничого класу у суспільно-політичному житті країни у значній мірі сприяє той факт, що робітничий клас має таку найбільш масову і впливову громадську організацію, як профспілки, що об'єднують близько 80 млн. чол.³.

В сучасних умовах у зв'язку із впровадженням у життя глибокої економічної реформи, накресленої вересневим (1965 р.) Пленумом ЦК КПРС, новим змістом наповнюється діяльність профспілок як школи комунізму. В нових умовах посилюється активність робітничого класу, підвищується роль виробничих колективів. Розширення прав і господарської самостійності підприємств, послідовне застосування економічного стимулювання значно підвищують відповідальність профспілок за виконання державного плану, технічне вдосконалення виробництва, масове винахідництво і раціоналізацію. Зростає їх роль у розвитку творчої активності трудящих, у залученні їх до управління виробництвом, розвитку соціалістичного змагання та руху за комуністичну працю. Однією з основних форм участі робітників та службовців в управлінні виробництвом є постійно діючі виробничі наради, до складу яких зараз входить близько 5 млн. передових робітників, інженерно-технічних робітників і службовців⁴.

Провідна роль робітничого класу проявляється в ідеологічному, моральному, в духовному житті радянського суспільства.

¹ В. І. Ленін. Полн. собр. соч., т. 36, стор. 150.

² «Правда», 14 квітня 1967 р.

³ Матеріали XXIII з'їзду КПРС, стор. 73.

⁴ Ж. «Коммунист», 1966, № 8, стор. 82.

Марксизм-ленінізм, що виник і розвивався як світогляд пролетаріату, як вираження корінних інтересів робітничого класу, у ході будівництва комунізму стає світоглядом усіх соціальних груп соціалістичного суспільства.

Робітничий клас показує всім трудящим зразок пролетарського інтернаціоналізму, любові до соціалістичної Батьківщини, виступає непримиренним борцем проти будь-яких проявів буржуазної ідеології, націоналізму і шовінізму, приватновласницьких прагнень, аполітичності, класової безпринциповості та дрібнобуржуазної розпущеності.

В основі комуністичної моралі, яка все більш стає мораллю всього радянського народу, теж лежить мораль саме робітничого класу. Програма КПРС підкреслює, що особливо важливе значення у моральному розвитку суспільства має революційна мораль робітничого класу¹.

Найвищим вираженням і формою здійснення керівної ролі робітничого класу в будівництві комунізму є діяльність Комуністичної партії.

Комуністична партія Радянського Союзу, створена робітничим класом, є провідною і спрямовуючою силою всього радянського суспільства, загальноновизнаним вождем усього народу, виразником дум і прагнень усіх радянських людей. КПРС не перестала бути партією робітничого класу, бо вона була і залишається виразником його комуністичних ідеалів. Але Комуністична партія в нашій країні стала не лише партією одного робітничого класу, а й всього народу, тому що весь народ сприйняв марксистсько-ленінський світогляд робітничого класу, його ідеали.

Робітники складають основний кістяк, ядро нашої партії. З кожним роком збільшується кількість кращих представників робітничого класу, які в силу своїх переконань пов'язують своє ідейне і організаційне життя з ленінською партією. Якщо між XX і XXII з'їздами КПРС серед прийнятих до кандидатів партії було 40,6% робітників, то за період між XXII і XXIII з'їздами — 47,6%². Питома вага робітників у складі партії зростає з 32% у 1956 р. до 35% у 1961 р. і 37,8% у 1966³. У звітній доповіді ЦК XXIII з'їзду КПРС зазначалося, що «в соціальному складі партії робітничий клас повинен і далі займати провідне становище»⁴.

За час, що минув після XXIII з'їзду КПРС, ряди партії значно поповнилися в першу чергу за рахунок робітників. Так, у Харківській області серед прийнятих до партії у другій половині 1966 року робітники становлять 72%, в Донецькій області — 70%, у Луганській та Миколаївській областях — 56%⁵. Це свідчить про дальше зростання політичної активності робітничого класу.

Аналіз становища робітничого класу в суспільстві, яке будує комунізм, дозволяє зробити висновок про те, що він є провідною силою у перетворенні економіки, суспільних відносин та духовного життя на комуністичних засадах. Здійснюючи практичну участь у будівництві комунізму і керівництво цим процесом, робітничий клас СРСР виконує свій інтернаціональний обов'язок і робить свій всесвітньо-історичний вклад у розвиток світового революційного процесу, у повне й повсюдне торжество сил миру, демократії і соціалізму.

¹ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, Держполітвидав УРСР, 1962, стор. 106.

² Матеріали XXIII з'їзду КПРС, стор. 66.

³ Ж. «Партийная жизнь», 1965, № 10, стор. 11; Матеріали XXIII з'їзду КПРС, стор. 66.

⁴ Матеріали XXIII з'їзду КПРС, стор. 66.

⁵ «Красное знамя», 26 січня 1967 р.

РАЦІОНАЛІЗАТОРСЬКИЙ РУХ І РОЗВИТОК ДУХОВНИХ
ЯКОСТЕЙ ОСОБИ РОБІТНИКА

В. М. Чугуєнко

Всебічний гармонійний розвиток особи є важливою закономірністю будівництва комуністичного суспільства, яке на відміну від класово-антагоністичних формацій не виникає стихійно, а створюється цілеспрямованими зусиллями свідомих трудівників. Нове суспільство висуває небувало високі вимоги до людської особи, яка повинна володіти науковим світоглядом, високим почуттям відповідальності за свої дії перед суспільством, широким культурно-технічним і загальноосвітнім кругозором. На цю закономірність вказував В. І. Ленін: «Обіцяти», що вища фаза розвитку комунізму настане, жодному соціалістові на думку не спадало, а *передбачення* великих соціалістів, що вона настане, має на увазі і не теперішню продуктивність праці і не *теперішнього* обивателя, здатного «зря» — як-от бурсаки у Помяловського — псувати склади суспільного багатства і вимагати неможливого»¹.

Класики марксизму-ленінізму не тільки поставили питання про необхідність формувати нові духовні якості трудівника у комуністичному суспільстві, але й відкрили основні шляхи їх розвитку. В основі марксистського вчення про людину як суспільну істоту лежить положення про те, що особа є результатом певних життєвих умов і в той же час їх творцем.

Ф. Енгельс зазначав, що «спільне ведення виробництва силами всього суспільства і новий розвиток цього виробництва, що впливає звідом, потребуватиме цілком нових людей і створить їх»².

Докорінні зміни у соціально-економічному житті за 50 років Радянської влади зумовили розвиток особи нового типу — особи соціалістичного суспільства, вільної від експлуатації, дискримінації, безробіття і злиднів. «В період переходу до комунізму, — відзначено в Програмі КПРС, — зростають можливості **виховання нової людини, яка гармонійно поєднувала б у собі духовне багатство, моральну чистоту і фізичну досконалість**»³.

Формування всебічно і гармонійно розвинутої особи зв'язане, у першу чергу, з удосконаленням організації праці і прогресивними змінами у трудовій діяльності людини. Зростання науково-технічної озброєності праці і безперервне підвищення її ефективності для повного задоволення матеріальних і культурних потреб людини водночас викликають необхідність і надають реальну можливість розвивати духовні якості особи. Отже, основою всебічного розвитку особи є праця, і перш за все творча праця, яка являє собою не просте автоматичне повторення тих чи інших операцій, а інтенсивне напруження розумових зусиль і здіб-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 25, стор. 426.² К. Маркс і Енгельс. Твори, т. 4, стор. 323.³ XXII з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу. Стенографічний звіт, т. III. Вид-во політ. літератури УРСР, Київ, 1966, стор. 300.

ностей людини, спрямоване на створення нового. Поняття творча праця дуже широке, оскільки елементи творчості властиві для будь-якого виду діяльності.

Одним з найбільш масових проявів творчої праці у галузі матеріального виробництва є раціоналізаторський рух. У країні щорічно реєструється близько 3 млн. винахідників і раціоналізаторів¹. Насправді ж учасників цього руху значно більше, бо статистика не враховує тих, хто є автором багатьох пропозицій, працює далі, але в поточному році не зареєстрував нічого нового. Широкого розмаху набуває раціоналізаторський рух на Харківщині. У 1965 р. 42 700 виробничників (на 6700 чоловік більше, ніж у 1959 р.) подали пропозиції по вдосконаленню техніки і організації праці на харківських підприємствах. Творча думка цих людей заощадила нашим підприємствам за роки семирічки 185,1 млн. карбованців².

Вивчення взаємовпливу творчої трудової діяльності й духовних якостей новаторів виробництва становить теоретичний і практичний інтерес, як одна із складових проблем дослідження закономірностей виховання нової людини, як умова поліпшення організаційної та виховної роботи з раціоналізаторами на підприємствах. У цій статті викладено результати проведених у 1966 р. соціологічних досліджень на харківських машинобудівних підприємствах-гігантах — тракторному заводі ім. С. Орджонікідзе і моторобудівному «Серп і молот».

На цих підприємствах у 1966 р. брали участь у раціоналізаторській діяльності 4851 чоловік, у тому числі 2193 робітники (45% від загальної кількості раціоналізаторів) і 2658 інженерно-технічних працівників (55%). Щоб вивчити поставлене питання, було опитано 230 раціоналізаторів, у тому числі 98 робітників (43%) і 132 інженерно-технічних працівників (57%). Таким чином, у представленій виборці додержано приблизно пропорцій, наявних у досліджуваній групі раціоналізаторів у цілому. Анкетуванням було охоплено 55% загальної кількості раціоналізаторів у кожному з п'яти характерних для даного виробництва цехів: двох механічних, двох ливарних і одного інструментального. Крім того, використовувалися документи поточних архівів заводських бюро раціоналізаторів і винахідників, організацій ВТБР, рад новаторів.

В умовах соціалістичного ладу діяльність раціоналізаторів об'єктивно підпорядкована громадським інтересам, але відомо, що в реальній дійсності об'єктивні результати людської діяльності не завжди збігаються із суб'єктивною мотивацією особи. Зближення особистих і громадських інтересів відбувається в міру розвитку свідомості, підвищення ідейного рівня особи. Тому за один з головних критеріїв розвитку духовних якостей особи було взято ступінь відповідності особистої мотивації раціоналізаторської діяльності об'єктивним її результатам.

Аналіз анкетного опитування показав, що більшість раціоналізаторів у своїй творчій діяльності керувалися бажанням допомогти колективу виконати виробничі завдання, полегшити працю своїх товаришів, проте вони не відкидали і значення особистого матеріального заохочення. Так відповіли 92,7% з опитаних на ХТЗ і 93,9% на заводі «Серп і молот»³. При цьому слід підкреслити, що для мотивації не має істотного значення належність раціоналізатора до тієї чи іншої соціальної

¹ Див.: «Народное хозяйство СССР в 1964 году». Статистический ежегодник. «Статистика», М., 1965, стор. 70.

² Поточний архів Харківської обласної ради ВТБР, 1966.

³ Такі ж результати були одержані раніше Ю. О. Дмитрієвим і М. Я. Корнєєвим, які провадили дослідження на ленінградських підприємствах; Див.: «Труд и развитие личности», Лениздат, 1965, стор. 56.

групи виробничого колективу. Так, з опитаних на обох заводах раціоналізаторів-робітників 86,5% вказали на мотиви, що мають переважно громадський характер («Бажання подати допомогу колективу», «Бажання подати допомогу колективу і одержати матеріальну винагороду»), 13,5% робітників відмітили переважне значення особистих факторів, як-то: «Бажання одержати матеріальну винагороду і полегшити свою працю», «Бажання одержати матеріальну винагороду». Серед інженерно-технічних працівників, які відповіли на це питання, 94,5% віддають перевагу мотивам громадського значення і 5,5% підкреслили мотиви особистого характеру.

Незначна перевага у питомій вазі групи ІТП громадських мотивів пояснюється, на наш погляд, тим, що робітники відповідають, головним чином, за свої особові трудові показники, в той час як інженерно-технічні працівники виступають переважно в ролі організаторів виробництва, і це спонукає їх віддавати перевагу інтересам колективу в цілому.

Багато раціоналізаторів відзначали своє прагнення підвищувати продуктивність і поліпшувати умови праці, досягти зниження собівартості продукції і підвищення її якості. В особі раціоналізатора сучасного підприємства вимальовується новий соціалістичний тип трудівника — бережливого, розумного хазяїна підприємства.

Понад 100 опитаних раціоналізаторів внесли свої пропозиції по поліпшенню організації раціоналізаторської роботи на підприємствах, що само по собі свідчить про високу громадську активність учасників масової технічної творчості. З тих, що відповіли на нашу анкету, 59% виконують постійні громадські доручення. В цілому серед раціоналізаторів ХТЗ комуністи становлять 26,8%, в той час як у загальній кількості працюючих на цьому підприємстві — лише 10,3%, що свідчить, з одного боку, про провідну роль комуністів у русі раціоналізаторів, а з другого — про взаємозв'язок між активізацією технічної творчої діяльності і громадської активності людей, підвищення їх ідейного та морального рівня.

Характеризуючи ідейно-моральні якості раціоналізаторів, не можна не звернути уваги на те, що вони добровільно віддають частину свого позаробочого часу творчій діяльності для підвищення ефективності громадського виробництва. За даними анкетного опитування на ХТЗ 25% робітників-раціоналізаторів займаються технічною творчістю виключно у вільний від роботи час, 70% використовують для цієї мети позаробочий час і вільні хвилини протягом робочого дня. При цьому слід мати на увазі, що раціоналізаторська творчість не може бути чисто аматорською. З 230 раціоналізаторів лише двоє відповіли, що єдиним мотивом їх творчої діяльності є задоволення, яке виникає у процесі роботи над пропозиціями. Переважна більшість усвідомлює в повній мірі громадське значення своєї роботи. Саме у творчій праці проявляються такі характерні риси особи раціоналізатора, як громадська активність, почуття відповідальності за успіхи всього колективу, піклування про збереження і множення соціалістичної власності.

Звичайно, для плідної роботи в галузі технічної творчості не досить лише бажання. Високий культурно-технічний і загальноосвітній рівень — невід'ємні риси особи новатора. Дані анкетного опитування дають можливість встановити безпосередній зв'язок між інтенсивністю творчої діяльності раціоналізатора та рівнем його освіти. Щоб виявити цю залежність, всі опитані на заводі «Серп і молот» раціоналізатори були розділені на п'ять груп, за рівнем освіти. Особи з вищою освітою віднесені до групи I, з середньо-технічною — до групи II, середньою —

до групи III, незакінченою середньою — до групи IV, початковою — до групи V. Коли в кожній з цих груп було проаналізовано розподіл осіб за стажем роботи, то виявилася досить чітка обернено пропорційна залежність між рівнем освіти і стажем роботи. Чим вищий рівень освіти, тим швидше (як правило) людина переходить до творчого етапу своєї праці (див. табл.).

Стаж роботи до подання першої пропозиції	Кількість осіб, %				
	I	II	III	IV	V
	з вищою освітою	з середньо-технічною освітою	з середньою освітою	з незакінченою середньою освітою	з початковою освітою
1—2 роки	71,4	53,8	38,5	23,2	11,1
3—4 роки	14,3	15,4	26,9	23,2	16,6
5—10 років	14,3	26,9	26,9	35,7	44,4
Понад 10 років	—	3,9	7,7	17,8	27,8

Як бачимо з таблиці, для переважної більшості осіб з вищою освітою досить було двох років роботи на виробництві, щоб включитися в рух раціоналізаторів, тоді як для робітників з початковою освітою цей строк збільшувався до п'яти років. І лише 11,1% з них могли стати раціоналізаторами при наявності двохрічного виробничого стажу. Зрозуміло, що за цими фактами криються значні невикористані резерви творчого потенціалу. З підвищенням рівня освіти молодих робітників питома вага раціоналізаторів серед них збільшуватиметься, а це значить, що зростатиме не тільки кількість новаторів, але й подовжуватиметься період їх активної творчої діяльності.

Від рівня освіти в певній мірі залежить і інтенсивність технічної творчості, що відбивається на кількості пропозицій, висунутих кожним раціоналізатором протягом року. Серед раціоналізаторів з вищою і середньою технічною освітою кількість осіб з високою інтенсивністю творчої діяльності (4 і більше пропозицій за рік) становить 26—28,6%, в той час як серед раціоналізаторів з незакінченою середньою освітою — лише 12,8%, і, навпаки, найменша інтенсивність (менше однієї пропозиції за рік) частіше спостерігається у групах з незакінченою середньою і початковою освітою (30,9—44,5%).

Отже, важлива роль освіти у розвитку раціоналізаторського руху не викликає найменшого сумніву.

На жаль, багато робітників-раціоналізаторів (за даними анкетного опитування) ще не вважають навчання істотним фактором, що сприяє підвищенню рівня їх творчої діяльності. Так, на ХТЗ 90%, а на заводі «Серп і молот» 100% опитаних робітників не вказали на позитивну роль навчання у своїй повсякденній раціоналізаторській роботі. На ХТЗ робітники відповіли, що розвиткові технічної творчості сприяє читання спеціальної літератури (8,6%), відвідування лекцій, консультацій (2,2%), вивчення досвіду інших підприємств (11,3%). Приблизно такі ж результати одержані і на заводі «Серп і молот», де 9,2% робітників вказали в анкетах, що їм допомагає вивчення спеціальної літератури, жоден з них не відзначив ролі лекцій і консультацій і 18,4% вважають, що певну користь дало знайомство з досвідом інших підприємств. На нашу думку, недооцінка технічної пропаганди робітниками-раціоналізаторами пояснюється перш за все поганою її організацією безпосередньо

в цехах даних підприємств. Під час перевірки у сталеливарному цеху ХТЗ близько 90% раціоналізаторів висловили незадоволення організацією технічного навчання в цеху, вказували на те, що в цеху не проводиться систематичне навчання спеціально для раціоналізаторів.

Дальше удосконалення системи технічного навчання, обміну досвідом новаторів виробництва може стати одним із дійових засобів активізації технічної творчості робітників. Це дасть можливість скоротити період попереднього нагромадження досвіду, необхідного для того, щоб включитися у раціоналізаторський рух, а також дозволить підвищити інтенсивність і ефективність творчої діяльності новаторів виробництва. Основою для цього є передбачена п'ятирічним планом загальна середня освіта молоді, розв'язання на практиці проблеми піднесення культурно-технічного рівня робітників до рівня людей розумової праці, значне розширення матеріальної бази культури¹.

Творча робота викликає необхідність не тільки підвищувати рівень освіти, але й відшукувати найдосконаліші форми особистих відносин у колективі, сприяє вихованню таких рис, як колективізм, почуття товариства, дружби і взаємодопомоги. Колективні форми раціоналізаторського руху набувають все більшого значення. За роки семирічки кількості раціоналізаторів, що працюють у складі комплексних творчих бригад на харківських підприємствах, зросла більш як утричі². З числа опитаних 27% на ХТЗ і 29% на заводі «Серп і молот» виявилися учасниками колективних форм творчої праці: 45% інженерно-технічних працівників заводу «Серп і молот», що потрапили у вибірку, надають різноманітної допомоги робітникам-раціоналізаторам.

Масова технічна творчість сприяє розвитку широкого загальноосвітнього, технічного кругозору, колективізму, ставлення до праці як до першої життєвої потреби. У звітній доповіді Центрального Комітету КПРС XXIII з'їзду партії говориться: «Сьогоднішні передовики, новатори виробництва — звичайні люди. Але вони виділяються тим, що досконало оволоділи технікою, свідомо служать суспільству, виявляють високі моральні якості, дух колективізму і самовіддано, з повною віддачею сил виконують перед народом свої обов'язки»³.

Звичайно, всі ці якості особи новатора не формуються автоматично і під впливом лише одного фактора — технічної творчості. Тут велике значення мають особисті взаємовідносини у виробничому колективі, повсякденна виховна і організаційна робота партійних, адміністративних та громадських організацій.

Матеріали проведеного дослідження дають можливість зробити деякі практичні висновки щодо активізації масової технічної творчості на промислових підприємствах:

1. Аналіз суб'єктивної мотивації діяльності раціоналізаторів підтверджує необхідність найтіснішого поєднання матеріальних і моральних форм і методів заохочення до творчої праці при зростаючій ролі останніх, що потребує від організаторів цього руху максимального використання всіх засобів забезпечення гласності, виховання в колективі поваги до людей творчої праці.

2. Зважаючи на те, що підвищення загальноосвітнього і культурно-технічного рівня робітників є важливим фактором активізації технічної творчості, слід звернути більше уваги на організацію систематичного

¹ Матеріали XXIII з'їзду КПРС. Вид-во політ. літ-ри України, Київ, 1966, стор. 180.

² Поточний архів Харківської обласної ради ВТВР, 1966 рік.

³ Матеріали XXIII з'їзду КПРС. Вид-во політ. літ-ри УРСР, Київ, 1966, стор. 81.

і диференційованого в залежності від профілю робітників технічного навчання для раціоналізаторів безпосередньо у великих цехах. Ті форми загальної технічної пропаганди, що існували в цехах обстежуваних підприємств, як показав аналіз, не відповідають сучасним вимогам і потребують удосконалення в напрямку спеціалізації і підвищення наукового рівня.

Поліпшення організаційно-масової та виховної роботи з раціоналізаторами має велике значення для розвитку ініціативи, високої свідомості, що є важливою передумовою економічного і духовного прогресу суспільства.

МІЖКОЛГОСПНЕ І ДЕРЖАВНО-КОЛГОСПНЕ ВИРОБНИЧЕ КООПЕРУВАННЯ — НОВИЙ ЕТАП РОЗВИТКУ КОЛГОСПНОГО ЛАДУ

В. І. Чигринов

Основоположники наукового комунізму К. Маркс і Ф. Енгельс неодноразово вказували, що необхідною умовою побудови соціалізму є розв'язання проблеми перебудови селянських господарств шляхом їх кооперування. У роботі «Селянське питання у Франції і Німеччині» Ф. Енгельс писав: «Наше завдання щодо дрібних селян полягає насамперед у тому, щоб їх приватне виробництво, їх власність перевести в товариську, але не насильно, а з допомогою прикладу, пропонуючи для цього громадську допомогу»¹.

Спираючись на основні положення Маркса і Енгельса, В. І. Ленін далі глибоко і всебічно розробив аграрне питання. В аграрній теорії В. І. Леніна важливе місце посідає проблема кооперування селянських господарств. У кооперуванні творець першої в світі соціалістичної держави вбачав основний шлях залучення селянських мас до побудови соціалізму і комунізму.

У цілому ряді праць, в першу чергу таких як «Про кооперацію», «Про продовольчий податок», «Чергові завдання Радянської влади» та інших, В. І. Ленін не тільки розкрив суть і значення кооперації у сільському господарстві, але й знайшов конкретну форму соціалістичного перетворення на селі — сільськогосподарську артіль. Саме вона при підтримці держави найкраще поєднує інтереси селянства з загальнодержавними інтересами, спроможна залучити мільйони селянства до побудови соціалізму і комунізму. В. І. Ленін писав, що кооперування має виключне значення і є найбільш простим, легким і доступним шляхом переходу селянства до нових порядків, до соціалізму. «Лад цивілізованих кооператорів при суспільній власності на засоби виробництва, при класовій перемозі пролетаріату над буржуазією — це є лад соціалізму»².

Реалізуючи ленінський кооперативний план, Комуністична партія провела величезну роботу по залученню селянських мас у кооперацію. Спочатку виникли постачально-збутова, споживча, кредитна та інші найпростіші форми кооперації, а згодом поступово почали організовуватися колгоспи, які є вищою формою виробничої кооперації селян.

Напередодні розгорнутого колгоспного будівництва в країні налічувалося 25 млн. дрібних одноосібних господарств³. Внаслідок здійснення суцільної колективізації на кінець 1937 року було утворено 242,5 тис. сільськогосподарських артілей⁴, що об'єднували 93,5% селянських

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 22, стор. 491.

² В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 415.

³ «Сельское хозяйство СССР». Статистический сборник, Госиздат, М., 1960, стор. 8.

⁴ «Народное хозяйство СССР в 1958 г.». Статистический ежегодник, Госстатиздат, М., 1959, стор. 347.

дворів і 99,3% посівних площ¹. На Україні замість 5 млн. дрібних селянських господарств було організовано 27,4 тис. колгоспів, до яких увійшло 96,3% селянських господарств і 99,7% посівних площ².

Усуспільнення засобів виробництва в сільському господарстві сприяло ліквідації суперечностей між крупною соціалістичною промисловістю і дрібним одноосібним селянським господарством. Був здійснений перехід від старих, віджилих капіталістичних виробничих відносин до нових, соціалістичних, які базуються на суспільній власності на засоби виробництва, знищують будь-яку експлуатацію людини людиною.

В умовах панування соціалістичних виробничих відносин у сільському господарстві, вільних від антагоністичних суперечностей, селянин з одноосібного виробника з властивою йому індивідуалістичною психологією, перетворюється в селянина-колективіста з новими поглядами на своє життя, новим ставленням до інших верств населення, до всього суспільства в цілому.

Проведення колективізації, виникнення колгоспно-кооперативної власності не тільки сприяли розвитку нової форми виробничої кооперації — колгоспів, але й створювали умови для взаємного співробітництва між ними.

Партія і Радянський уряд підтримували взаємні зв'язки колективних господарств, що тільки народжувалися. У Постанові ЦК ВКП(б) від 30 грудня 1926 р. «Про підсумки радгоспного і колгоспного будівництва»³ зазначалося, що Центральний Комітет визнає доцільним сприяти колгоспам в організації об'єднань груп колгоспів на основі договірних угод для спільного обслуговування своїх потреб, зокрема таких, як організація підсобних підприємств, ремонтних майстерень, складів запасних частин і матеріалів, зерноочисних і злучних пунктів тощо.

У міру здійснення колективізації сільського господарства налагоджувалося також співробітництво між сільгоспартілями для спільного використання сільськогосподарських машин. Так, на Україні в 1929—1930 роках було 39 колгоспно-кооперативних МТС, що обробляли 660 тис. дес. орної землі⁴.

Проте виробничі зв'язки в сільському господарстві, які існували ще в 20—30-і роки, не дістали широкого розповсюдження. Вони мали епізодичний, тимчасовий характер, бо рівень розвитку продуктивних сил колгоспного села в той період був недосить високий. Сільськогосподарські артілі не мали можливості в значних розмірах створювати свої нагромадження. Рівень розвитку економіки колгоспів значною мірою визначається розмірами їх неподільних фондів. А їх зростання у колгоспах ішло повільно. Так, на Україні в 1929 році неподільні фонди мали лише 50% колгоспів⁵. Крім того, на початку суцільної колективізації сільського господарства і утворення колгоспного ладу ще по суті залишалися селянські знаряддя праці, механізація була незначною.

Усуспільненням селянським знаряддям праці в той період відповідали й невеликі розміри артільного господарства, кооперативні виробничі відносини до деякої міри могли замикатися у рамках кожного колективу. Ось чому початок кооперування дрібних селянських господарств

¹ «Социалистическое строительство Союза ССР (1933—1938 гг.)», Статистический сборник, Госпланиздат, М.—Л., 1939, стор. 85.

² Див. Социалистическое сельское хозяйство Советской Украины, 1939, стор. 251.

³ Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам, т. I, Госполитиздат, М., 1957, стор. 635.

⁴ Історія колективізації сільського господарства Української РСР. Збірник документів і матеріалів, т. 2, «Наукова думка», К., 1965, стор. 391.

⁵ Збірник статистично-економічних відомостей про сільське господарство України, вип. 2, Харків, 1930, стор. 51.

і організація колгоспів створювали передумови лише для тимчасового об'єднання зусиль кількох сільгоспартілей з тим, щоб виконати роботи, які виходили за рамки окремих господарств і які можна було здійснити лише спільними зусиллями кількох артільей. Економічні умови того часу не створювали можливостей для переростання взаємних економічних зв'язків у постійно діючий фактор дальшого розвитку колгоспного ладу.

Міжколгоспні виробничі зв'язки, а також зв'язки кооперативних господарств з державними підприємствами періодично виникали і напередодні Великої Вітчизняної війни.

Проте широкого розповсюдження міжколгоспне кооперування знаходить тільки завдяки дальшому розвитку продуктивних сил в сільському господарстві, зміцненню колгоспного ладу в цілому. В нових умовах міжколгоспні виробничі зв'язки стали не тільки можливими, а й необхідними. Особливе значення для їх розвитку мали рішення вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС. Перетворення їх в життя значно вплинуло на розвиток продуктивних сил сільського господарства, сприяло вдосконаленню колгоспно-кооперативної власності і зближенню її з загальнодержавною.

Розвиток продуктивних сил сільського господарства супроводиться дальшою концентрацією і спеціалізацією колгоспного виробництва, які викликають необхідність дальшого усупільнення кооперативного виробництва, розвиток міжколгоспних виробничих зв'язків.

Перетворення сільгоспартілей у великі економічно міцні й високо-механізовані господарства, дальший розвиток товарно-грошових відносин і швидке зростання неподільних фондів дали можливість колгоспам виділяти частину коштів із неподільних фондів для розвитку міжколгоспної кооперації. Розмір пайової участі артільей у міжколгоспній кооперації зростає разом із зростанням їх неподільних фондів, що видно з таблиці¹.

	Неподільні фонди (млн. крб.)			Загальна сума пайової участі колгоспів в міжколгоспних і державних об'єднаннях (млн. крб.)		
	1958	1963	1965	1958	1963	1965
СРСР .	20500	30100	35253	217,4	636,4	695,4
УРСР .	3920	8691	10391	65,1	180,7	182,9

Сума пайової участі колгоспів України у міжколгоспних і державно-колгоспних об'єднаннях на кінець 1965 року становила 182,9 млн. крб., або 1,8% загальної суми неподільних фондів колгоспів. Виділити такі кошти, наприклад, у 1950 році колгоспи не мали змоги, бо це перевищило б 26% загальної суми неподільних фондів і негативно вплинуло на їх економіку. Це підтверджується й іншим прикладом. Так, на кінець 1965 року сума пайової участі сільгоспартілей Харківської області в міжколгоспних і державних організаціях досягла 12371 тис. крб., або

¹ Таблиця складена за матеріалами статистичних щорічників: «Народное хозяйство СССР в 1963 г.», «Статистика», М., 1965, стор. 343; «Народное хозяйство СССР в 1965 г.», «Статистика», М., 1966, стор. 416; «Народное хозяйство Украинской РСР в 1963 г.», «Статистика», К., 1964, стор. 328; ж. «Вопросы экономики», 1967, № 1, стор. 122.

2,4% загальної суми їх неподільних фондів¹, що до неподільних фондів 1950 року становило б 27,5%. Звичайно, що такий великий процент із неподільних фондів колгоспи не могли відрахувати на створення міжколгоспних і державно-колгоспних об'єднань і підприємств.

Таким чином, постійні міжколгоспні виробничі зв'язки дістають широкого розповсюдження, з одного боку, завдяки дальшому розвитку продуктивних сил сільського господарства, з другого — завдяки їх впливу на зміцнення всього колгоспного ладу, в тому числі й на дальше удосконалення виробничих відносин на селі.

З поширенням міжколгоспних і державно-колгоспних виробничих зв'язків, виникненням міжколгоспної власності як складової, але більш зрілої частини колгоспно-кооперативної форми привласнення розвиваються й нові суспільні відносини, які за своїм характером наближаються до відносин загальнонародного сектора. Виникнувши на основі усупільнення засобів виробництва кількох колгоспів, міжколгоспна власність закріплює право цих колективів на загальне володіння і використання засобів виробництва, загальну участь у суспільному процесі виробництва і розподілі виготовленого продукту.

У міжколгоспних об'єднаннях виробництво, розподіл, обмін, використання суспільного продукту підпорядковані потребам не одного колгоспу, а багатьох. Крім того, у цих об'єднаннях засоби виробництва і праця планово і більш ефективно використовуються в інтересах декількох господарств, а отже, й більшого числа трудівників села. Міжколгоспні об'єднання є вищою у порівнянні з колгоспами формою виробничої кооперації, оскільки основою їх виникнення є власність декількох колгоспів у вигляді частини усупільнених грошових і матеріальних коштів. На відміну від сільськогосподарських артілей міжколгоспна кооперація виникає на своїй власній соціалістичній основі. Членами міжколгоспної кооперації є не окремі особи, які в минулому були простими товаровиробниками, а великі соціалістичні господарства — колгоспи.

Наявність міжколгоспної власності сприяє вдосконаленню на її основі характеру поєднання робочої сили із засобами виробництва. Відношення до засобів виробництва постійних робітників міжколгоспних підприємств і організацій характеризується тим, що робітники цих установ не є, на відміну від колгоспників, колективними власниками засобів виробництва. Вони працюють на підприємствах, де засоби виробництва належать не державі, а групі колективних власників. Продукція, виготовлена ними, належить не тільки колгоспам, а й міжколгоспним організаціям.

У сільськогосподарських артілях поєднання робочої сили із засобами виробництва зумовлено артільною формою, що передбачає членство і зв'язок працівників із засобами виробництва тільки даної сільгоспартії, встановлення обов'язкового мінімуму трудоднів тощо.

У міжколгоспних об'єднаннях, як і в державних організаціях, провадиться вільний набір робітників, службовців і інженерно-технічного персоналу, встановлюється нормований робочий день, застосовуються норми загальносоюзного трудового законодавства. Праця колгоспників у міжколгоспних об'єднаннях за своїм характером, знаряддями і методами мало чим відрізняється від праці робітників промислових підприємств. У той же час вона має вищий ступінь свого усупільнення через те, що її безпосередньо суспільний характер визначається рамка-

¹ Поточний архів Харківського облстатуправління. Зведений звіт колгоспів за 1965 рік.

ми не окремого кооперативу, а групи кооперативів, вона все більше наближається за рівнем усупільнення до праці промислових робітників. Продукція міжколгоспних підприємств і організацій використовується для задоволення потреб не тільки колгоспників, а й робітників міжколгоспних об'єднань.

У колгоспах додатковий продукт використовується головним чином в межах одного господарства, в той час як у міжколгоспних об'єднаннях він матеріалізований у таких фондах, які використовуються в процесі розширеного відтворення для задоволення потреб усіх господарств міжколгоспного об'єднання. Міжколгоспні фонди є власністю кількох колгоспів — пайщиків, при цьому кожний окремий колгосп не підпорядковує і не привласнює собі результати виробничого функціонування цих фондів.

Міжколгоспними фондами розпоряджаються всі колгоспи-пайщики через своїх виборних представників, прибутками — збори уповноважених колгоспів. Тому сільгоспартіль, передавши свої пайові внески міжколгоспній організації, практично не може самостійно розпоряджатися цією частиною неподільних фондів. Наприклад, пайові внески колгоспів Харківської області в сумі 2722 тис. крб. протягом 1965 року функціонували у вигляді основних засобів міжколгоспних будівельних організацій і використовувались в інтересах усіх колгоспів, які були пайовиками міжколгоспбудів.

У Барвенківському районі Харківської області пайові внески 14 колгоспів протягом 1966 року функціонували як основні засоби міжколгоспбуду і теж використовувались в інтересах усіх цих колгоспів. За рішенням зборів уповноважених прибутків, одержаних в 1966 році у розмірі 34,4 тис. крб., не розподілявся між колгоспами; 23,2 тис. крб. було направлено на розширення уставного фонду міжколгоспбуду, 20% від загального прибутку відраховано Облміжколгоспбуду на розвиток виробничої бази і 4,3 тис. — на преміювання робітників і службовців². Таким чином, основна частина прибутку йде на розвиток і зміцнення виробничих потужностей міжколгоспбудів, що дозволяє швидше збільшувати обсяг будівельно-монтажних робіт у колгоспах області.

Отже, характерною особливістю розподілу додаткового прибутку міжколгоспними об'єднаннями є те, що тут у порівнянні з окремими сільгоспартілями значно ширші межі використання тієї частини додаткового продукту, яка призначена на розширення господарств.

Міжколгоспні підприємства відрізняються від колгоспів і за формою оплати праці. У колгоспному секторі ще існує натуральна оплата праці, хоч у багатьох колгоспах впроваджується й грошова форма оплати. Крім того, розміри оплати залежать від рівня виробництва того колгоспу, членом якого є колгоспник і де він працює.

В результаті одна і та ж кількість затраченої праці в різних колгоспах по-різному оцінюється і, отже, оплачується. У міжколгоспних об'єднаннях характер оплати праці інший. Зумовлено це більш високим рівнем усупільнення засобів виробництва і досконалішими формами організації суспільної праці, що в свою чергу викликає і більш досконалі відносини розподілу. К. Маркс у третьому томі «Капіталу» пише, що «...так звані відносини розподілу відповідають історично визначеним, специфічно суспільним формам процесу виробництва і тим відносинам, у які вступають між собою люди в процесі відтворення свого людського життя, і виникають з цих форм і відносин. Історичний харак-

¹ Річний звіт Харківського Облміжколгоспбуду за 1965 рік.

² Річний звіт Барвенківського міжколгоспбуду Харківської області за 1966 рік.

тер цих відносин розподілу є історичний характер виробничих відносин, тільки один бік яких вони виражають»¹.

Переважною формою оплати праці робітників міжколгоспних підприємств є заробітна плата, розміри якої встановлюються відповідно до заробітків в аналогічних державних підприємствах з деякими відхиленнями, зумовленими конкретними особливостями і умовами праці. Заробітна плата робітників нараховується в грошовій формі за встановленими ставками за одиницю продукції чи робочого часу незалежно від результатів роботи міжколгоспної організації. Робітникам цих об'єднань надаються відпустки, що передбачені трудовим законодавством, оплачуються бюлетені під час хвороби. Відносини розподілу в міжколгоспних організаціях виступають у більш досконалішій формі, ніж у колгоспах, і наближаються до загальнодержавних підприємств.

Розвиток міжколгоспної власності сприяє постійному взаємозалежному обміну діяльності між колгоспами, розширює їх співробітництво і взаємодопомогу в процесі виробництва, поліпшує культурно-побутові умови життя селян. З кожним роком це співробітництво міцніє. Якщо в 1960 році ним було охоплено 35,3 тис. колгоспів², то на початку 1966 року — вже 47,3 тис. колгоспів³ — учасників міжколгоспних об'єднань, що на 30,3% більше фактичного їх числа, бо деякі з них беруть участь у кількох міжколгоспних об'єднаннях і організаціях.

Міжколгоспні, державно-колгоспні об'єднання, організації і підприємства мають деякі особливості і в методах управління. В них широко використовуються досвід колгоспної демократії і методи управління на державних підприємствах.

Все це свідчить про те, що виробничі відносини в міжколгоспних об'єднаннях, організаціях і підприємствах у порівнянні з колгоспами досягли більш високого ступеня зрілості.

Вдосконалення виробничих відносин у міжколгоспних організаціях безпосередньо впливає на дальший розвиток виробничих відносин у колгоспному секторі, на розвиток і економічну ефективність усіх галузей колгоспного виробництва, на підвищення продуктивності праці, сприяє більш рівномірному і повному використанню робочої сили і виробничих ресурсів, а також значному поліпшенню культурно-побутових умов життя сільського населення.

З широким розвитком міжколгоспних і державно-колгоспних виробничих зв'язків у колгоспному секторі змінюється характер сільськогосподарської праці, яка перетворюється у різновидність індустріальної. Це веде до поступового подолання істотних відмін між працею сільськогосподарською і промисловою, до зміни співвідношень між розумовою і фізичною працею, до послідовної ліквідації колишньої професійної обмеженості працівників сільського господарства. І це цілком закономірно, бо здебільшого міжколгоспні об'єднання — підприємства промислового типу. Їх розвиток викликає появу на селі багатьох нових спеціальностей: крановщиків екскаваторників, монтажників, газозварювальників, електрозварювальників, бетонників, мулярів, штукатурів та ін.

З розвитком міжколгоспної кооперації по будівництву збільшився попит на спеціалістів у цій галузі. Щоб забезпечити себе кваліфікованими кадрами, будівельні організації ведуть їх підготовку. Внаслідок цього на селі збільшується кількість робітників, зайнятих кваліфікованою, більш продуктивною працею і поступово зменшується число кол-

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 25, ч. II, стор. 418.

² Народное хозяйство в 1960 году. Госстатиздат, М., 1961, стор. 506—507.

³ Народное хозяйство СССР в 1965 г. Статистика, М., 1966, стор. 420—421.

госпників, зайнятих на кінно-ручних роботах, тобто некваліфікованою працею. Так, у 1966 році міжколгоспбуду Харківської області підготували шляхом різноманітних форм навчання 594 чоловіки, з них 287 мулярів, 60 штукатурів, 74 плотники, 42 шофери, 14 крановщиків, 15 газозварювальників, 18 бетонників і т. д.¹

Розвиток міжколгоспних і державно-колгоспних виробничих відносин сприяє органічному поєднанню в єдиному комплексі сільськогосподарського і промислового виробництва. Здійснюється це на основі дальшого розвитку спеціалізації і концентрації як у сільському господарстві, так і в промисловості, яка переробляє продукти сільського господарства, шляхом організації міжколгоспних і державно-колгоспних підприємств.

Процес створення таких об'єднань по лінії міжколгоспних і державно-колгоспних виробничих зв'язків уже давно має місце і з кожним роком посилюється. Крім того, ці підприємства і організації зможуть стати прообразами підприємств майбутнього — аграрно-промисловими комплексами, де сільське господарство органічно поєднуватиметься з промисловою переробкою його продукції, а сільськогосподарська праця перетвориться в різновидність індустріальної. Праця робітника в цих об'єднаннях нічим не буде відрізнятися за своїм характером і змістом від праці промислового робітника. Створення аграрно-промислових об'єднань поліпшить використання трудових і фінансових витрат. Разом з тим сам виробничий процес у цих об'єднаннях у силу необхідності стиратиме розподіл працівників на робітників і колгоспників.

«Поступово в міру економічної доцільності,— говориться в Програмі КПРС,— складуться аграрно-промислові об'єднання, в яких сільське господарство органічно поєднуватиметься з промисловою переробкою його продукції, при раціональній спеціалізації і кооперуванні сільськогосподарських та промислових підприємств»².

Це буде новим етапом у розвитку продуктивних сил сільського господарства, і всієї системи суспільних відносин на селі.

Отже, міжколгоспне і державно-колгоспне кооперування в нових умовах розвитку колгоспного ладу значно впливає на розвиток виробництва і вдосконалення всіх сторін суспільних відносин на селі, а значить, і в цілому сприяє розвитку колгоспного ладу.

¹ Річний звіт Харківського облміжколгоспбуду за 1966 рік.

² Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, Держполітвидав, К., 1962, стор. 208.

ДОКОРІННІ ЗМІНИ В КУЛЬТУРІ СІЛ ХАРКІВЩИНИ

В. М. Токмаков

Звільнивши трудящих від ярма експлуатації, Жовтнева революція відкрила перед українським селом, перед багатомільйонними селянськими масами широкий і прямий шлях до всебічного прогресу, докорінно змінила як матеріальне, так і духовне життя селянства, забезпечила найсприятливіші умови для розвитку й розквіту передової гуманістичної культури. Давно відійшли в небуття неписьменність і темнота, ці супутники експлуаторського суспільства. Тепер українське село перебуває на завершальному етапі культурної революції, важливою складовою частиною якого є подолання істотних відмінностей у рівні культури міста і села.

Одним з яскравих прикладів того, що дає соціалізм селянським масам в СРСР, є ті докорінні зміни, що сталися в розвитку культури сіл Харківщини.

На всіх етапах соціалістичного будівництва Комуністична партія твердо додержувалася вказівок В. І. Леніна про те, що піднесення культури села до рівня міста є одним з найважливіших завдань Радянської влади. «В останніх статтях, — пише Н. К. Крупська, — Володимир Ілліч особливо підкреслював необхідність роботи серед селянства, необхідність підтягувати культурний рівень села. Це не з випадкового приводу говорилося. Це було основною його думкою»¹. Сьогодні світ є свідком блискучого перетворення в життя цих вказівок нашого вождя.

Разом з ліквідацією неписьменності відбулося немислиме для царської Росії і небачене в країнах капіталу зростання загальноосвітнього рівня населення, особливо сільського, на яке в минулому припадав найбільший процент неписьменних і малописьменних. Якщо в 1939 р. серед сільських жителів Харківщини на 1000 чол. вищу, середню і неповну середню освіту мав 51 чол., то в 1959 р. — 235². Особливо швидко відбувалося скорочення між загальноосвітнім рівнем міського і сільського населення. Так, якщо в 1939 р. на кожну тисячу міських жителів Харківщини припадало 228 чол. з вищою, середньою і неповною середньою освітою, а в 1959 р. — 449, тобто збільшилося майже вдвічі, то серед сільських жителів за цей же час ця категорія зросла з 51 чол. до 235, тобто у 5 раз³.

Такі високі темпи свідчать про успішну реалізацію в Радянському Союзі можливостей, відкритих соціалізмом.

Особливо великого розмаху набуло культурне будівництво на селі після ХХІ з'їзду КПРС, який проголосив вступ нашої країни в період поступового переходу до комунізму. У постанові з'їзду відзначалося, що «... партія ставить собі за мету перетворити колгоспне село в упо-

¹ Н. К. Крупская. Ленинские установки в области культуры, Партиздат, М., 1934, стор. 169—170.

² Итоги Всесоюзной переписи населения Украинской ССР, М., Госстатиздат, 1963, стор. 62.

³ Там же.

рядковані населені пункти міського типу з використанням усіх досягнень сучасного комунального і культурно-побутового обслуговування»¹.

Перетворюючи в життя рішення Комуністичної партії, Радянська держава з року в рік у значних розмірах збільшує бюджетні асигнування на дальший розвиток і вдосконалення матеріальної бази культури села. Про це свідчать такі дані по Харківській області. Якщо в 1960 р. витрати на соціально-культурні заходи становили тут 99 169 тис. крб., або 64,6% усіх витрат, передбачених бюджетом області, то в 1966 р. на ці заходи пішло 164 169 тис. крб., або 70,1% усіх бюджетних витрат². Великі державні кошти щороку витрачаються для розширення і зміцнення матеріальної бази культури на селі, на будівництво і утримання шкіл, бібліотек, будинків культури, клубів та інших культурних закладів. Тільки в 1966 р. витрати районних, сільських та селищних бюджетів на соціально-культурні заходи досягли 76916 тис. крб.³.

У період побудови комунізму — по новому проявляється роль самих колгоспів у розвитку культури села. Раніше, в період побудови соціалізму, колгоспи виконували в основному господарсько-економічні функції, в той час як культурно-виховні функції обмежувались головним чином будівництвом дитячих майданчиків, організацією радіопередач, передплатою на газети та журнали для хат-читалень, підготовкою кадрів масових кваліфікацій тощо. Посилення ролі колгоспів у культурному розвитку села зумовлено новим етапом в їхньому економічному розвитку, необхідністю дальшого підвищення продуктивності праці. В той же час у зв'язку із духовним і культурним ростом колгоспників стає майже неможливим поповнювати колгоспи молоддю без задоволення її постійно зростаючих культурних потреб.

Колгоспи на досвіді переконуються, що не можна забезпечити високоєфективне землеробство без високої культури в першу чергу самого землероба. Саме через це колгоспи поряд з державою вносять великий вклад у розвиток культури на селі, в перебудову села на міський лад. По суті це є відбиттям процесу переходу окремих функцій держави до громадських організацій — колгоспів як форми залучення мас до комуністичного будівництва, комуністичного виховання і школи громадського самоуправління.

Про посилення ролі колгоспів у розвитку культури села свідчить турбота, яку проявляють вони до зміцнення матеріальної бази культури. Так, за роки семирічки за рахунок колгоспних коштів було збудовано 493 дошкільних дитячих заклади, 190 шкіл, 254 будинки культури і клуби⁴. Більшість будинків культури і клубів споруджено за типовими проектами, з центральним опаленням. Як правило, крім сцени і залу для глядачів, тут є просторі фойє, кімнати для гурткової роботи.

Новозбудовані і споруджувані заклади культури зовсім не схожі на ті старі клуби, які, скажімо, були років десять тому.

Останніми роками, завдяки зростанню грошових доходів, колгоспи в значно більших розмірах відраховують кошти на культурно-побутові потреби, що видно з наведеної нижче таблиці (в тис. крб.)⁵.

¹ Матеріали позачергового XXI з'їзду КПРС, К., 1959, стор. 107.

² Поточний архів Харківського обласного фінансового відділу. Річні звіти про виконання державних бюджетів.

³ Там же.

⁴ Поточний архів Харківського обласного управління сільського господарства. Річні звіти ЦСУ СРСР, № 10-КС.

⁵ Поточний архів Харківського обласного управління сільського господарства. Річні звіти колгоспів ЦСУ СРСР.

Показники	1964 р.	1965 р.	1966 р.
Всього грошових доходів колгоспів	264 408	286 977	343 582
З них відрахування на культурно-побутові потреби	4398	5969	7568

Як бачимо, особливо різко збільшились відрахування колгоспних коштів на культурно-побутові потреби в 1966 р., перевищивши ці суми в порівнянні з 1964 роком за 3170 тис. крб., або на 72%.

Нові, ще грандіозніші перспективи розвитку культури українського села, як і всієї країни, відкриваються в новій п'ятирічці. Можна без перебільшення сказати, що в кожному колгоспі і радгоспі, в кожному центрі культурно-побутове будівництво не набиало такого широкого розмаху і швидких темпів, як тепер. Це — велична програма сільського будівництва, визначена Директивами XXIII з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства. Новобудови — великі й малі, різні за призначенням і архітектурою — стали невід'ємною рисою сіл Харківщини. Тільки в 1967 ювілейному році Радянської влади в сільських районах області буде збудовано 96 дитячих дошкільних закладів, 112 шкіл, 96 будинків культури і клубів, 13 лікарень і 43 медичних пункти та інші підприємства культурно-побутового призначення¹.

Такий великий розмах будівництва матеріальної бази культури на селі докорінно змінює зовнішній вигляд і архітектурне оформлення сіл Харківщини. В дореволюційні часи «отці церкви» звертали особливу увагу на те, щоб не школа, а церква розміщалася в центрі села і відігравала визначальну роль у його зовнішньому вигляді. Це свідчило про те, якого значення надавали панівні класи духовному поневоленню трудящих. І справді, важко уявити собі більш масовий і наглядний спосіб одурманювання мас, ніж культ церкви, яка завжди маячила перед очима людини від колиски до могили, всім своїм виглядом демонструючи могутність бога і підкреслюючи безсилля людини.

Не церква, а школа стала тепер одним з центрів культурного життя на селі. Замість небагатьох дерев'яних або глинобитних хатин, що правили в минулому за школи, тепер у сільській місцевості Харківщини 1158 шкіл². Сучасні школи — це красиві будівлі з добре обладнаними класами і кабінетами, які нічим не відрізняються від міських.

Радянська школа за час свого існування виховала мільйони людей, багато її вихованців, здобувши вищу освіту, поповнили лави радянської інтелігенції. Так, 279 вихованців школи села Лозовеньки Балаклійського району за роки Радянської влади здобули вищу освіту, серед них — 16 лікарів, 89 вчителів, 39 інженерів, 18 агрономів; серед вихованців школи селища Малинівки Чугуївського району 45 вчителів, 10 лікарів, 15 інженерів, 2 акторки, 100 офіцерів Радянської Армії³. Але найбільшою перемогою радянської народної освіти є перемога ідей марксизму-ленізму в свідомості підростаючого покоління. В наших школах виховується молодь з комуністичним світоглядом, ідейно загартована, яка любить працю і свою Радянську Вітчизну.

¹ Поточний архів Харківської обласної Ради депутатів трудящих. Рішення № 84 від 13 лютого 1967 р.

² Поточний архів Харківського обласного відділу народної освіти. Зведені річні звіти ЦСУ СРСР.

³ «Український історичний журнал», 1966, № 9, стор. 115.

Тепер у сільській місцевості Харківщини працює понад 1000 клубних закладів¹. Клуби і будинки культури на селі — це й театри, і кінотеатри, і лекторії, і зали для концертів. Це свого роду комбінати культури, яких до революції село не знало.

Клубні заклади проводять значну масово-політичну і культурно-освітню роботу. Тільки 1966 року державними сільськими закладами культури було проведено 38,8 тис. лекцій і доповідей, 10,9 тис. тематичних вечорів, диспутів і усних журналів, 12,1 тис. спектаклів і концертів, які відвідали 4,5 млн. чол.² Ці дані свідчать про ту велику різноманітність форм і методів здійснення політико-виховної і культурно-освітньої роботи, котрі тепер використовуються сільськими закладами культури для задоволення зростаючих духовних запитів трудящих. У 1964 р. в Богодухівському і Валківському районах виникла й така нова форма культурного обслуговування трудівників села, як організація агітпоїздів, яка потім набула широкого розповсюдження в області.

Тільки за час збиральних робіт 1966 року 22 агітпоїзди зробили 191 виїзд. У клубах, на фермах, на польових станах було прочитано близько 8 тис. лекцій, доповідей і дано 3725 концертів³. У багатьох клубних закладах обладнано кімнати або кутки передового досвіду, де зосереджується економічна і агротехнічна література, матеріали про передовий досвід, кращі методи праці. Тут же спеціалісти і передовики сільського господарства провадять бесіди і консультації.

У дореволюційні часи в Харківській губернії існували так звані народні бібліотеки. Але що це були за бібліотеки, наочно показує статистичний огляд за 1913 рік. Так, одна бібліотека припадала в середньому на 5,3 населеного пункту, або на 3,7 тис. чоловік. Середній книжковий фонд їх становив 859 книг, одна книга припадала на 4,3 чол.⁴ До того ж книжки, що були в бібліотеках, здебільшого являли собою брошури, розраховані не стільки на освіту мас, скільки на затемнення їх свідомості, на те, щоб примусити їх сліпо йти за буржуазією. Це були переважно книги релігійно-морального, монархістського та шовіністичного характеру. Селяни через неписьменність, платний характер більшості бібліотек і їх нечисленність були позбавлені можливості користуватися бібліотечною книгою. «Загальне число передплатників за 1913 рік — 134,4 тис. чоловік, або в середньому на одну бібліотеку 159 чол.»⁵

Радянська влада не тільки проголосила, а й перетворила бібліотечну справу в справді загальнонародну. Тепер у сільській місцевості Харківщини налічується 671 бібліотека з книжковим фондом 4,2 млн. примірників і з числом читачів понад 400 тис. чол.⁶ Бібліотеки, спираючись на численний актив трудящих, проводять значну роботу по доведенню книги до кожної сім'ї, до кожного можливого читача. За станом на 1 січня 1966 р., бібліотеками в області охоплено 93% сімей, а в Вовчанському, Балаклійському, Куп'янському районах — 97—99%⁷. Бібліотечна книга

¹ Поточний архів Харківського обласного управління культури. Інформація Міністерству культури УРСР.

² Поточний архів Харківського обласного управління культури. Річні звіти Міністерству культури УРСР.

³ Поточний архів Харківського обласного управління культури. Інформація Міністерству культури УРСР від 11 серпня 1966 р. № 595.

⁴ Начальное народное образование в Харьковской губернии за 1913—1914 учебный год. Статистический обзор, часть 1, стор. 82—83.

⁵ Там же, стор. 83.

⁶ Поточний архів Харківського обласного управління культури. Статистичні звіти ЦСУ СРСР, ф. № 80-А-РИК.

⁷ Там же.

стала тепер постійним супутником і вірним порадиником кожної радянської сім'ї.

50-річчя Радянської влади ознаменувалося повним перетворенням у життя плану ГОЕЛПРО, в якому вказувалося, що електроенергія в наш час має стати предметом першої необхідності¹. Тепер немає на Харківщині такого населеного пункту, який би не був електрифікований. Електроенергія прийшла в усі будинки сільських трудівників, міцно ввійшла в їх культуру і побут.

Здійснення суцільної електрифікації сприяло розвитку радіофікації, кінофікації і телебачення на селі, що дало можливість сільському населенню постійно знайомитися з усіма досягненнями соціалістичної і світової культури, науки і мистецтва. Про масове кінообслуговування свідчить той факт, що лише в 1965 році кіносеансами в селах області було охоплено 14,5 млн. глядачів². Отже, радіо, кіно, телебачення уже перестали бути монополією лише міського населення.

За Радянської влади виросла нова, радянська інтелігенція, яка міцно зв'язала свою долю з робітничим класом і колгоспним селянством. У 1966/67 навчальному році в Харківській області налічувалося 20 440 вчителів³, з них 49 мають звання Заслуженого вчителя УРСР. 1966 року в області в сільському господарстві працювало 807 агрономів, 862 зоотехніки, 1351 ветеринарний лікар і фельдшер, 1443 інженери і техніки⁴, 6328 лікарів і 18 267 середніх медпрацівників⁵; 187 працівників охорони здоров'я нагороджено орденами і медалями СРСР, 41 лікареві присвоєно звання Заслуженого лікаря УРСР.

Радянська інтелігенція бере активну участь у громадсько-політичній і культурній роботі. Лише обласне товариство «Знання» об'єднує зараз 29 184 чол., в тому числі 13 834 чол., в сільській місцевості⁶. Члени товариства систематично виступають перед населенням, несуть у маси великі ідеї Комуністичної партії, допомагають поширенню і впровадженню передового досвіду і досягнень науки в сільське господарство. Тільки в 1966 р. членами Товариства було прочитано в сільській місцевості понад 100 тис. лекцій, з них 17,5 тис. на сільськогосподарську тематику⁷.

Одним з найхарактерніших процесів сучасного етапу культурного розвитку села є все більший перехід сільських працівників до творчої участі в розвитку соціалістичної культури. Зараз немає жодної дільниці культурного будівництва, де б не брала самої активної участі громадськість. Одною з дійових форм поширення суспільних начал в розвитку культури села стали народні університети. Вперше в Харкові народний університет був створений при участі самих трудящих восени 1959 року. Це був народний університет науки і техніки. За ним в місті і області почали створювати народні університети і з інших галузей.

В 1962/63 учбовому році на Харківщині уже працювало 89 університетів, в 1963/64 — 153; 1964/65 учбового року кількість університетів

¹ Див.: План ГОЕЛПРО, М., 1955, стор. 54.

² Поточний архів Харківського обласного управління культури. Річні звіти ЦСУ СРСР.

³ Поточний архів Харківського обласного відділу народної освіти. Зведені статистичні звіти за 1966/67 навчальний рік.

⁴ Поточний архів Харківського обласного статистичного управління. Сектор сільського господарства, ф. № 17-Т і 17-ТС.

⁵ Поточний архів Харківського обласного відділу охорони здоров'я. Статистичний звіт за 1966 р., ф. 91-РИК.

⁶ Поточний архів Харківського обласного відділення товариства «Знання». Статистичні звіти за 1966 рік.

⁷ Там же.

зросла до 224, з них 117 працювало в сільських районних центрах, колгоспах і радгоспах. Ці цифри росту кількості народних університетів свідчать про корінні зрушення в культурному рівні трудящих і про ріст їх духовних запитів.

Велику допомогу в організації і діяльності народних університетів на селі надають учбові та науково-дослідні інститути міста Харкова. Так, наприклад, при сприянні науково-дослідного інституту Тваринництва Лісостепу і Полісся УРСР для працівників радгоспів і колгоспів в Ново-Водолазському районі був створений народний університет сільськогосподарських знань. Багато вчених, викладачів міста Харкова є лекторами сільських народних університетів. Серед них академік М. М. Кулішов, професор О. М. Грінченко, К. Г. Голенок, Г. В. Пилипець та багато інших.

Народні університети за час свого існування нагромадили великий досвід роботи, який свідчить про їх життєздатність та перспективність. Вони завоювали широке визнання у трудящих, міцно входять в їх життя, культуру, побут, посіли особливе місце в системі комуністичного виховання мас.

Участь трудящих у розвитку культури особливо проявляється в самодіяльності мистецтва, як в найбільш масовому, де пропагандистами, а часто й творцями культури виступають самі працівники. При цьому помітним стає зближення рівня художньої самодіяльності з професійним мистецтвом.

На сьогоднішній день при сільських будинках культури та клубах Харківщини діють 2576 гуртків художньої самодіяльності, в яких беруть участь понад 33,1 тис. чол.¹ З ініціативи громадських організацій і трудящих регулярно проводяться масові фестивалі молоді, огляди, декади самодіяльного мистецтва, творчі звіти самодіяльних колективів та інші масові заходи, що стали могутнім засобом естетичного виховання мас. Ці широко розповсюджені форми роботи, що охоплюють все населення, наочно показують, як неухильно зростає художня культура радянського народу. Так, наприклад, майже в кожному колгоспі, радгоспі, на кожному підприємстві Вовчанського району є свій хор або вокальний колектив — наймасовіші жанри художньої самодіяльності. Велику популярність серед них має хор колгоспу «Маяк» села, що носить символічне ім'я — Революційне. Репертуар хору дуже різноманітний: тут і пісні про Леніна, про Батьківщину, старі, але завжди живі пісні революції і перших п'ятирічок, і українські народні пісні. Керує хором самодіяльний композитор і хормейстер Микола Єгорович Євдошенко.

Гордістю Вовчанського району є танцювальний колектив районного Будинку культури, який за своєю виконавчою майстерністю мало чим поступається перед професійним колективом. Танцювальний колектив неодноразово брав участь в обласних оглядах, двічі в республіканських. На республіканському огляді, присвяченому 150-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка, цей колектив був удостоєний диплома II ступеня.

Характерна риса художньої самодіяльності Вовчанського району є прагнення створити щось своє, оригінальне. Є в районі радгосп «Вовчанський». Це невелике садово-розсадникове господарство. Основний його напрямок — вирощування плодових саджанців та фруктів.

У радгоспі працює багато молодих жінок та й секретар партійної організації теж жінка — Ніна Іванівна Гостева. Жінки вирішили ство-

¹ Поточний архів Харківського обласного управління культури.

рити свій окремий колектив самодіяльності, щоб відчувалася в ньому і специфіка їх роботи, і щось ніжне, ліричне. Так виник жіночий вокальний ансамбль «Ягідка». А місцевий вчитель Е. О. Максименко, який став керівником колективу, написав для нього багато пісень.

Зростаючий інтерес сільських працівників до художньої творчості і залучення їх до самодіяльних колективів ставлять завишені вимоги до всієї системи організації та керівництва художньою самодіяльністю. Мова йде насамперед про поліпшення учбово-виховної роботи в усіх колективах самодіяльності та зміцнення їх кваліфікованими керівниками.

На жаль, одним із серйозних перешкод дальшого розвитку самодіяльного мистецтва та піднесення його ідейно-художнього рівня є недостатня кількість кваліфікованих кадрів керівників самодіяльних колективів, особливо на селі.

У Харківській області, як відзначалось на першій сесії Верховної Ради УРСР сьомого скликання, є всі можливості для докорінного поліпшення підготовки робітників культурно-освітніх установ, але використовуються вони надзвичайно незадовільно¹.

Відмінною рисою самодіяльного мистецтва на селі є його тісний зв'язок з професійним. Він виявляється не тільки в тому, що найталановитіша молодь самодіяльності є постійним джерелом поповнення кадрів професійного мистецтва, але і в тому широкому зв'язку, який здійснюють театри та творчі спілки м. Харкова, надаючи матеріальну, практичну та методичну допомогу сільським колективам самодіяльності. Так, Український драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка, Театр юного глядача, Театр ляльок ім. Н. К. Крупської оформили в своїх підшефних районах по два клуби наочної агітації, допомогли сільським клубам у придбанні театрального реквізиту, декорацій, надають практичну допомогу постановці п'єс, беруть участь у семінарах, що проводяться районними відділами культури. Значну допомогу самодіяльним художникам та народним умільцям села надає спілка художників м. Харкова. Усі провідні художники, скульптори, графіки постійно контролюють їх роботу і консультують їх.

У той же час взаємозв'язок професійного мистецтва з самодіяльним і дальше зближення рівня їх виконавчої майстерності за своїм соціальним значенням виходить за межі тільки художнього та естетичного розвитку. Самодіяльне мистецтво на селі, його дальший розвиток — це один з найважливіших специфічних шляхів подолання істотних відмінностей в рівні розвитку культури на селі. Справді, не можна уявити собі перехід села до культури комунізму таким чином, що, приміром, в усіх великих населених пунктах будуть створені професійні творчі колективи. Все це створити на селі на професійній основі — справа надзвичайно тривала і, як показує життя, не обов'язкова. Більш того, така практика виходила б з навмисної недооцінки творчих здібностей самих трудящих.

*

* *

Такі деякі найважливіші зміни в розвитку культури українського села, які сталися за роки Радянської влади.

Із сказаного видно, що на сучасному етапі розвитку нашого суспільства процес ліквідації різниці в культурному житті міста і села йде все

¹ Газ. «Правда України», 12 квітня 1967 р.

зростаючими темпами. Прогресуюче зростання і поліпшення матеріальної бази культури на селі, велика культурно-виховна робота, яка супроводить розвиток нашого суспільства, зростання ініціативи трудівників села в сфері духовної діяльності є найважливішими показниками формування нової, комуністичної культури радянського суспільства.

ФОРМУВАННЯ КАДРІВ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В УМОВАХ ПОСТУПОВОГО ПЕРЕХОДУ ВІД СОЦІАЛІЗМУ ДО КОМУНІЗМУ

В. І. Астахова

В умовах, коли весь радянський народ успішно розв'язує завдання комуністичного будівництва, коли на наших очах відбуваються найглибші соціально-класові зрушення, все більше уваги марксистської соціології привертає питання про найважливіші напрямки розвитку інтелігенції — зміна її якісної структури, її функцій, суспільної ролі і т. ін.

І хоча всупереч твердженням буржуазних соціологів немає ніяких підстав зводити процес розвитку інтелігенції в соціалістичному суспільстві до формування так званої «еліти», проте проблема розвитку інтелігенції і перспектив її існування становить безперечний інтерес і потребує в сучасних умовах всебічної, глибокої розробки.

Радянські вчені завжди приділяли питанням формування інтелігенції найсерйознішу увагу. Неодноразово підкреслював важливість цієї проблеми В. І. Ленін. У звітній доповіді ЦК VIII з'їздові партії він говорив, що проблема інтелігенції являє для Росії особливу увагу і складність, що завдання полягає в тому, щоб у короткі строки знайти практичні засоби для підготовки в масовому масштабі нових і нових кадрів інтелігенції, здатних працювати в промисловості, сільському господарстві, в органах державного управління¹. Цьому ж питанню присвячені спеціальні роботи М. І. Калініна², Є. М. Ярославського³ і багатьох інших видатних діячів нашої партії і держави.

В останні роки в Радянському Союзі проводиться ряд соціологічних досліджень, прямо чи побічно пов'язаних з проблемою розвитку інтелігенції. В основному ці роботи ведуться у двох напрямках: з одного боку — це загальні дослідження, що висвітлюють історичні умови формування нової інтелігенції в залежності від загальних змін класової структури суспільства (роботи професора Г. Ю. Глезермана і колективу авторів під його керівництвом), нові форми підвищення культурно-технічного рівня робітників і наближення його до рівня інтелігенції (роботи великого колективу авторів під керівництвом професорів М. Т. Іовчука та М. М. Руткевича), сучасні функції і статус інтелігенції (роботи професорів Ф. В. Константинова та В. С. Семенова) і т. д. З другого боку, це дослідження, зв'язані з характеристикою умов розвитку і діяльності окремих груп інтелігенції, наприклад, інженерно-технічних працівників, в умовах розгортаного комуністичного будівництва (роботи професорів А. О. Зворикіна, Г. М. Андреевої).

¹ Див.: В. І. Ленін. Полн. собр. соч., т. 38, стор. 145.

² М. И. Калинин. О задачах интеллигенции. Госполитиздат, М., 1939.

³ Е. М. Ярославский. О роли интеллигенции в СССР. Госполитиздат, М., 1939.

В даній статті, яка прилягає саме до останнього напрямку, поставлена мета — простежити основні тенденції формування кадрів науково-технічної інтелігенції в умовах побудови комунізму.

XXIII з'їзд КПРС високо оцінив участь радянської інтелігенції в комуністичному будівництві. «Видатний вклад у загальнонародну справу створення матеріально-технічної бази комунізму, розвитку продуктивних сил країни, піднесення її економіки і культури,— говориться в доповіді О. М. Косигіна,— вносять вчені, конструктори, інженери і техніки, спеціалісти сільського господарства, працівники народної освіти і охорони здоров'я — всі загони радянської інтелігенції»¹.

У радянській літературі загальноприйнятим є розподіл нашої інтелігенції на три основних загони: техніко-економічна інтелігенція (інженери, техніки, агрономи, зоотехніки, плановики, економісти, статистики), науково-культурна (вчителі, наукові працівники, лікарі, культурно-освітні працівники, працівники мистецтва, літератури та преси) і працівники державного управління та громадських організацій².

Однак цей розподіл чисто умовний. Наукових працівників, наприклад, по мірі того як наука дедалі більше перетворюється на безпосередню виробничу силу суспільства, все частіше пов'язують з тією групою інтелігенції, що зайнята безпосередньо у сфері матеріального виробництва, і визначають цю категорію як науково-технічну інтелігенцію. Великий загін науково-технічної інтелігенції, в свою чергу, підрозділяється на дві основні групи: інженерно-технічних і наукових працівників.

При загальному значному зростанні кадрів радянської інтелігенції її різноманітні групи розвиваються нерівномірно. Кількісний склад і тенденції розвитку основних груп радянської інтелігенції ілюструє нижче наведена таблиця (в тис. чол.)³.

Групи інтелігенції	1939 р.	1959 р.
Керівники підприємств та їх структурних підрозділів	757	955
Інженерно-технічні працівники	1656	4205
Агрономи, зоотехніки, ветеринарні працівники і лісничі	295	477
Медичні працівники	679	1702
Наукові працівники, вчителі	1553	2835
Керівники органів державного управління партійних, комсомольських, профспілкових та інших громадських організацій	445	392

Із таблиці видно, що в 1959 році проти 1939 року інженерно-технічних працівників стало 254%, медичних — 251%, наукових працівників та викладачів вузів — 284% і т. д. Лише одна група інтелігенції скоротилась і становила 88% — це керівники органів державного управління та громадських організацій.

Прискорення темпів комплексної механізації і автоматизації в останні роки зумовлює ще вищі темпи зростання інженерно-технічних

¹ Матеріали XXIII з'їзду КПРС, Київ, 1966, стор. 113.

² В. С. Семенов. О партии и интеллигенции. У кн.: «Марксистская и буржуазная социология сегодня». М., 1964, стор. 253—260.

³ «Народное хозяйство СССР в 1960 году». Статистический ежегодник, Госстатиздат, М., 1961, стор. 33—34.

працівників. У 1966 році в СРСР було випущено 170 тис. інженерів, тоді як в США — менше 70 тис. Тільки один з харківських вузів — ордена Леніна Політехнічний інститут імені В. І. Леніна в 1965-66 навчальному році випустив 2547 інженерів різного профілю. У 1966-67 учбовому році в інституті навчається 23807 студентів, з них без відриву від виробництва — 6546 чол., з яких 983 вчаться у вечірньому філіалі інституту при Харківському тракторному заводі¹.

Новий п'ятирічний план передбачає в найближчі роки значне збільшення випуску спеціалістів вищої кваліфікації. Якщо в 1965-66 навчальному році у вищій школі навчалось 3 млн. 830 тис. студентів, то в 1970—71 учбовому році їх стане 4,6 млн. чол., тобто в 1,2 раза більше².

XXIII з'їзд КПРС вказав на серйозні хиби у розвитку середньої спеціальної освіти в порівнянні з вищою. В окремих галузях народного господарства склалось неправильне співвідношення посад спеціалістів вищої та середньої кваліфікації. У будівельних організаціях, наприклад, було передбачено інженерних посад в 2,4 раза більше, ніж техніків. По штатах Новолипецького металургійного заводу на одного техника припадало шість інженерів, а на Красноярському заводі — навіть одинадцять.

У радянському народному господарстві не вистачає працівників із спеціальною середньою освітою. Тому Директивами по новому п'ятирічному плану передбачається збільшити прийом учнів до технікумів приблизно в 1,5 раза, довівши його в 1970 році до 1 млн. 600 тис. чоловік³.

Новим у роботі інженерно-технічних кадрів слід вважати зростання їх участі безпосередньо у виробничих цехах, в управлінні найскладнішими механізмами, агрегатами й установками, що обов'язково потребує вищої та середньої освіти. В 1966 році на Харківському турбінному заводі було 9 дипломованих інженерів, які залишилися працювати на своїх місцях робітниками. Такі ж приклади можна було б навести й по заводу «Електротяжмаш», ХТЗ і ін.

Це говорить про те, що в умовах зростання автоматизації виробництва народжується категорія технічної інтелігенції «інженери-робітники». Порівняна малочисельність цієї групи сьогодні не може заслонити всієї важливості й перспективності даного соціального процесу. Народився новий тип робітника-спеціаліста, робітника-інтелігента, який безпосередньо на своєму робочому місці управляє сучасною технікою і є спеціалістом, чия кваліфікація в цілому не нижча за інженера або техника, які виступають організаторами виробництва.

Цей шар робітників збільшується і в перспективі активніше зростатиме в міру проникання комплексної механізації і автоматизації в усі галузі виробництва, на всі підприємства. «В цьому особливість нашого часу, — пише кращий слюсар заводу транспортного машинобудування ім. Малишева Віктор Колодяжний. — Зараз люди, як ніколи, потяглись до навчання. Дивись, після зміни всі поспішають — один до школи робітничої молоді, другий — до інституту, на курси підвищення кваліфікації. І не випадково. В цеху з'явилися автомати, докорінно змінилась технологія, вона ускладнена у зв'язку із впровадженням нової високопродуктивної оснастки для обробки деталей тепловозів. Без знань не обійтись»⁴.

¹ Поточний архів Харківського ОК КП України, фонд відділу науки, довідка за I/III 1967 р.

² «СССР в новой пятилетке». Справочник, Политиздат, М., 1966, стор. 151.

³ Матеріали XXIII з'їзду КПРС, стор. 153.

⁴ Газ. «Красное знамя», 6 квітня 1967 р.

Таким чином, кадри інженерно-технічних працівників поповнюються не тільки завдяки безпосередній підготовці спеціалістів через систему стаціонарного навчання у вузах, технікумах та профучилищах, але й завдяки безперервному зростанню культурно-технічного рівня робітників. З цього погляду показово те, що понад 40% робітників в СРСР мають вищу, середню та неповну середню освіту. На Харківському тракторному заводі, наприклад, є вечірній відділ тракторобудівного факультету ХПІ ім. В. І. Леніна, де навчається близько 1000 робітників заводу, які найближчими роками поповнять лави інженерно-технічних працівників. Таких прикладів багато.

З цим у значній мірі пов'язане й таке характерне явище, як неухильне зниження відносної частки «практиків» серед ІТП. Серед ІТП заводу «Електроважмаш», наприклад, у 1966 р. особи до 35 років з вищою освітою становили 38,7%, із середньою спеціальною — 49,5%, в той час як практики без диплому — всього 11,8%.

Все це свідчить про неухильне підвищення рівня кваліфікації інженерно-технічних кадрів, про глибокі якісні зміни, що відбуваються всередині цієї категорії. Якщо, з одного боку, їх праця дедалі тісніше пов'язується з самим процесом виробництва, то з другого — в ньому посилюються елементи чисто наукової діяльності.

Вирішальним фактором розвитку виробничих сил суспільства в сучасну епоху стає запровадження досягнень науки. Наука сьогодні відіграє головну роль у розвитку і підвищенні ефективності виробництва, вона вносить великий вклад у справу задоволення щоденних потреб людей, допомагаючи поліпшити умови праці і побуту. Від рівня розвитку науки, від масштабів використання її найважливіших досягнень у виробництві залежить хід економічного змагання двох світових систем. «В цьому зв'язку, — говорить в доповіді О. М. Косигіна на XXIII з'їзді КПРС, — в п'ятирічному плані повинні бути передбачені швидше розгортання як фундаментальних, теоретичних, так і прикладних наукових досліджень, концентрація сил і засобів на найбільш перспективних напрямках розвитку науки і техніки. Науково-технічні дослідження повинні своєчасно визначати для виробництва ясну перспективу і давати прогресивні розв'язання»¹.

Запровадження у виробництво найновіших досягнень науки неминує викликає необхідність удосконалювати технологію і організацію виробничих процесів. У зв'язку з цим виникають нові розділи науки, призначення яких — розробка найраціональніших способів впровадження результатів наукових досліджень у виробництво. Ці завдання не можна розв'язати без участі висококваліфікованих кадрів науково-технічної інтелігенції, яка сприяє «матеріалізації» результатів, здобутих наукою, вплетінню їх у складну систему природних сил, що використовуються людиною. Наукові дослідження і експерименти, безперервно розширюючись, стають органічною частиною самого процесу виробництва.

За роки Радянської влади кадри наукових працівників у нашій країні зросли в 57 раз і в 1965 році досягли 611,7 тис. чоловік². Професор М. М. Руткевич, узагальнивши матеріали конкретно-соціологічних досліджень, робить висновок про те, що дедалі більше вчених переключається безпосередньо у сферу виробництва. Цей процес, як вказував М. М. Руткевич, є прогресивним і має тенденцію до розширення³.

¹ Матеріали XXIII з'їзду КПРС, стор. 115.

² «Коммунист», календарь-справочник на 1966 год, М., 1965, стор. 329.

³ М. М. Руткевич. Развитие СССР к бесклассовому обществу и интеллигенция, У кн.: «Марксистская и буржуазная социология сегодня», стор. 238.

Величезна армія кадрів ІТП працює в заводських лабораторіях, проектно-конструкторських бюро, на експериментальних дільницях. Багато найбільших заводів мають власні науково-дослідні інститути, численні кадри яких зайняті безпосередньо у сфері матеріального виробництва. Так, на заводі «Електроважмаш» науково-дослідний інститут працює безпосередньо над проблемами технічного прогресу в електромашинобудуванні. Численні науково-дослідні інститути Харкова підтримують постійні зв'язки з десятками і сотнями заводів, будівництв, проектних організацій. Кількість цих інститутів безперервно зростає. За останні роки в Харкові створені такі великі науково-дослідні інститути, як фізико-технічний, монокристалів, інститут низьких температур і багато інших.

Однак у матеріалах XXIII з'їзду КПРС відзначається, «що організація роботи науково-дослідних інститутів, добір кадрів, розстановка сил, форми економічного і морального стимулювання часто не досить сприяють поліпшенню науково-дослідної роботи, постановці нових досліджень, сміливому науковому пошукові, тісному зв'язку з виробництвом, впровадженню у виробництво науково-технічних досягнень»¹.

Завдання полягає в тому, щоб науково-дослідна робота, перш за все в галузі природознавства і техніки, стала найбільш виробничою сферою суспільної праці.

Крім науково-дослідних установ, значну роль у розв'язанні цього завдання покликані відіграти вищі учбові заклади. У постанові ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР про заходи по поліпшенню підготовки спеціалістів і вдосконаленню керівництва вищою та середньою спеціальною освітою в країні передбачається широка участь вищих учбових закладів у виконанні наукових досліджень по господарським договорам з підприємствами і установами.

Робота вузівських вчених дає величезну практичну допомогу виробництву. Так, наприклад, лише в Харківському університеті в тісному контакті з промисловістю та сільським господарством працюють радіофізики, біологи, хіміки, геологи і багато інших. Нещодавно кафедра неорганічної хімії ХДУ під керівництвом доцента В. П. Корнієнка закінчила розробку, виготовлення і випробування контактних матеріалів з металокерамічних тіл. Як показали заводські та лабораторні випробування, термічна стійкість цих металокерамічних контактів у 2,5 рази вища застосовуваних.

У 1966 році кафедрою радянської економіки розроблена тема «Удосконалення методики планування і обліку економічної ефективності механізації, автоматизації і впровадження передової технології в промисловість». Дана методика впроваджена на Харківському турбінному заводі ім. С. М. Кірова, на заводах «Серп і молот», «Світло шахтаря». Ця методика дозволяє при мінімальних витратах праці економістів правильно визначати ефективність механізації, автоматизації та нової технології, а також вплив технічних вдосконалень на зниження собівартості продукції і підвищення рентабельності виробництва як по цехах, так і по заводу в цілому².

Зміцнення зв'язків вузів з виробництвом важливо не тільки для розв'язання завдань технічного прогресу. Це багато в чому сприяє й поліпшенню учбового процесу, залученню студентської молоді до науки, отже, й підвищенню якості підготовки майбутніх спеціалістів.

Розгляд питань про формування кадрів науково-технічної інтелігенції не можна обмежувати сферою промислового виробництва, бо на-

¹ Матеріали XXIII з'їзду КПРС, стор. 154.

² Харківський держуніверситет, Матеріали науково-дослідного сектора.

ука і техніка дедалі більше впроваджуються в сільське господарство, яке стає одним з найважливіших об'єктів прикладання праці нашої інтелігенції. В останні роки відбулись особливо істотні зрушення в забезпеченні сільського господарства висококваліфікованими кадрами. В 1967 році понад 60% голів колгоспів мають вищу і середню спеціальну освіту, тоді як у 1953 році їх налічувалось лише 18%.

Завдання, висунуті XXIII з'їздом КПРС по дальшому розвитку сільського господарства, потребують все інтенсивнішої підготовки кадрів вищої кваліфікації. «Одночасно з підготовкою агрономів і зоотехніків,— говориться в Директивах по новому п'ятирічному плану,— розширити підготовку економістів, механіків, електриків, гідротехніків, агрохіміків, спеціалістів з ветеринарії, по захисту рослин та інших спеціалістів сільського господарства»¹.

Індустріалізація сільськогосподарського виробництва, перетворення сільськогосподарської праці в різновидність промислової говорять про те, що центральною фігурою сільської інтелігенції стає інженер і техник, механізатор і будівник, зоотехнік і агроном. І це теж свідчить про перспективи дальшого розширення кадрів науково-технічної інтелігенції.

На підставі сказаного можна зробити висновок про те, що науково-технічна інтелігенція — одна з найбільш численних і перспективних груп інтелігенції. В умовах науково-технічної революції і комуністичного будівництва роль і значення цієї групи, а також її чисельність безперервно зростають.

У зв'язку з цим закономірно виникає питання — чи не суперечить даний висновок про кількісний зріст інтелігенції в період переходу від соціалізму до комунізму тій меті, яку ставить перед собою сьогодні радянське суспільство: усунути всілякі класові і соціальні відмінності, в тому числі між інтелігенцією і класами робітників та селян. Справа в тому, що розвиток інтелігенції в умовах радянського суспільства — це складний діалектичний процес. Він полягає в тому, що всемірне заохочення кількісного зростання і розвитку інтелігенції не суперечить ідеї зникнення інтелігенції як особливого соціального прошарку.

Глибока діалектика цього процесу полягає в тому, що кількісне зростання інтелігенції взагалі і науково-технічної зокрема відбувається одночасно із стиранням відмінностей між працівниками розумової та фізичної праці. Більш того, кількісне зростання інтелігенції є прямим відображенням процесу стирання соціальних відмінностей — процесу, що активно розвивається.

¹ Матеріали XXIII з'їзду КПРС, стор. 236.

РЕАКЦІЙНА СУТЬ РЕЛІГІЙНОГО РОЗУМІННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РІВНОСТІ

М. М. Копаниця, Ю. Ф. Яшинов

Бути рівним — це великий ідеал людства. З часів виникнення приватної власності і поділу суспільства на антагоністичні класи, трудящі мріяли про встановлення історичної справедливості, про встановлення рівності людей у суспільстві.

Згідно з теорією наукового комунізму, утвердити повну соціальну рівність — це значить ствердити однакове відношення всіх людей до засобів виробництва, рівні умови праці і розподілу, досягти активної участі всіх в управлінні суспільними справами.

Головною ланкою в установленні соціальної рівності є ліквідація приватної власності, класів і класових відмінностей. Керуючись теорією наукового комунізму, радянський народ добився здійснення рівності в докорінних галузях суспільного життя. У нашій країні ліквідована приватна власність і встановлена суспільна власність на засоби виробництва. Це привело до ліквідації експлуатації людини людиною. Усі радянські люди рівно вільні від експлуатації, рівно володіють суспільною власністю, рівно зобов'язані працювати й одержувати рівну плату за рівний труд.

У Радянському Союзі здійснено справжнє рівне виборче право, рівність жінок і чоловіків, рівність малих та великих народів, рівність громадян незалежно від расової та національної належності, незалежно від того, віруючі вони чи атеїсти.

Проте при соціалізмі принцип рівності ще повністю не здійснено. Люди мають різну кваліфікацію, нерівну обдарованість і здібність до праці, різний склад сім'ї, неоднакові побутові умови, а продукти виробництва розподіляються за принципом: за більший труд — більша оплата.

Програма КПРС теоретично узагальнила процес знищення соціальної нерівності при соціалізмі і накреслила шляхи досягнення повної рівності на вищій фазі комунізму. Комунізм покінчить з розподілом на класи і соціальні верстви, з соціально-економічними і культурно-побутовими відмінностями між містом і селом, з відмінностями між людьми фізичної та розумової праці, запровадить у життя великий принцип комунізму: від кожного — за здібностями, кожному — за потребами. «При комунізмі, — говорить у Програмі КПРС, — усі люди матимуть рівне становище в суспільстві, однакове відношення до засобів виробництва, рівні умови праці й розподілу і братимуть активну участь у керуванні суспільними справами. Утвердяться гармонійні відносини між особою і суспільством на основі єдності суспільних і особистих інтересів»¹.

Релігія теж говорить про рівність людей. Але релігійне розуміння рівності зводиться не до визнання рівності в реальному житті, а до ви-

¹ Програма КПРС, К., Держполітвидав УРСР, 1962, стор. 56.

знання містичної рівності людей тільки в «первородному гріхові», «во Христі», в спокуті всіх Христом.

Ідея містичної рівності, що пронизує усі релігії, не тільки не веде до дійсної рівності на землі, але з необхідністю передбачає відмову від неї. Обіцяючи рівність на тому світі, релігія робить віруючих байдужими до соціальної несправедливості на землі. Більше того, релігія прищеплює віруючим, ніби раби й рабовласники існують на землі по волі «всеблагого бога».

У книгах «Бытие», «Исход», «Второзаконие», «Левит», в євангеліях, у посланнях апостолів рабовласницький лад розглядається як найсправедливіший. Книга «Левит», наприклад, пронизана повчаннями, що задовольняють будь-якого приватного власника. 25 глава, стих 45—46 гласить, що бог заповідав їмущим купувати собі рабів з поселенців і вічно володіти ними. Рабство, таким чином, не засуджується, а визнається священним і недоторканим. Відомо, що християнство виникло як релігія рабів та пригноблених. Природно, що в релігійній ідеології знайшла своє відображення і класова ненависть пригноблених мас, засудження експлуатації та експлуататорів. В євангелії від Матфея, наприклад, є такі повчання: «Піди, продай маєток свій і роздай злидненим», «Зручніше верблюду пройти крізь вушко голки, ніж багатому увійти в царство боже» (Матф., 197; 21, 24). Проте в цьому ж євангелії є і такі повчання: «Хто має, тому дано буде та примножиться, а хто не має, у того відніметься і те, що має» (Матф., 13; 12).

Християнське «святе письмо» пронизане повчаннями для трудящих покірно і сумлінно служити своїм гнобителям: «Бога бійтеся, царя шануйте, слуги, з всіляким страхом коріться володарям не тільки добрим і покірним, але й суворим» (1 собр. посл. ап. Павла, 2; 17—18); «Раби, коріться володарям своїм по плоті і зі страхом і трепетом, в простоті серця вашого, як Христу, не з видимою тільки послужливістю, як людиноугодники, але як раби Христові, виконуючи волю божу від душі, служачи з сумлінням, як господа, а не як людям» (Посл. ап. Павла Ефес., 4; 5—7). В тому ж дусі витримані висловлювання найавторитетніших представників християнства. Так, богослов Августин в одному з творів говорить: «Церква повинна піклуватися не про те, щоб зробити рабів вільними, а щоб зробити їх лагідними... Безмірно зобов'язані Христу багатії тому, що він вносить добрий порядок в їх домівки та господарства. Христос поганих рабів робить гарними»¹.

Подібні заяви до вподоби й сучасним церковникам. Не випадково один з теоретиків неопротестантизму Р. Нібур проголошує Августина «послідовним реалістом», вважаючи, що його вчення «виявляє причини суспільних конфліктів, напруження і конкуренції»² і має універсальне значення для будь-якої стадії суспільного розвитку.

Спираючись на такі авторитети, християнські теологи в капіталістичних країнах намагаються виправдати соціальну нерівність, захистити приватновласницьку основу буржуазного суспільства.

Захист приватної власності визначає основний зміст соціальної програми сучасного католицизму. Папа римський Лев XIII у своїй енцикліці «Рерум новарум» (1891 р.) нагадував віруючим, що приватна власність, класова нерівність і експлуатація людини людиною встановлені богом і що «усунути з миру соціальну нерівність неможливо».

В енцикліці «Матер ет магістра» (1961 р.) папа Іоанн XXIII вимагав від трудящих шанувати капіталістичну приватну власність. «Ми хотіли б нагадати,— говориться в енцикліці,— що право приватної влас-

¹ Творення блаженного Августина, ч. II, Киев, 1879, стор. 179.

² R. Niebuhr. Christian Realism and Political Problems, L., 1954, стор. 115.

ності на речі вважається законним в євангелії»¹. Це право, за думкою папи, нібито «впливає з людської природи». Таким чином, приватна власність оголошується вічною категорією, яка, мовляв, відповідає людській природі.

Проте сучасні клерикальні апологети приватної власності намагаються привести на її користь і «теоретичну» аргументацію. З цього погляду дуже показовими є міркування протестантського богослова і філософа Р. Нібура. Всупереч історичній дійсності він вважає, що сучасна буржуазна держава обмежує владу власників, не дозволяє їм зловживати своєю економічною владою на шкоду суспільству. Прямим результатом таких дій держави оголошується «баланс» політичної та економічної влади, що нібито гарантує суспільну рівність. Основу «балансу влади» Р. Нібур вбачає в приватній власності. «Через те, що власність, — пише він, — не є єдиним типом влади в суспільстві, вона не може бути джерелом несправедливості»².

Так обгрунтовується непричетність інституту приватної власності до суспільної несправедливості.

Причину соціального лиха сучасні церковники вишукують у гріховній природі людини. «Християнське вчення про глибину і сталість гріха, — пише протестантський богослав Д. Беннет, — є єдино правильним для всіх політичних та суспільних рухів»³. Розглядати всі суспільні явища з точки зору цього вчення — ось основний зміст соціальної доктрини сучасного християнства.

Виступаючи на сесії Генеральної Асамблеї ООН в жовтні 1965 року теперішній папа Павло VI оголосив винуватцем усіх суспільних лих природу людини, яка «залишається такою слабкою, мінливою і навіть грішною істотою»⁴. Духовний вождь католиків закликав трудящих змиритися з існуючим соціальним і політичним ладом і покладатися лише на «добročесність» християнської релігії, «що здійснює спасіння силою покори свого божественного засновника»⁵.

По суті той же заклик до покори міститься і в останній енцикліці Павла VI «Популярум прогрессіо» (березень 1967 р.), хоча в ній і створюється видимість критичного ставлення католицької церкви до капіталістичної дійсності. Папа засуджує конкурентну боротьбу, приватне володіння засобами виробництва. Але всі ці явища оголошуються притаманними лише «певному виду капіталізму» — капіталізму вільної конкуренції. Як говориться в параграфі 26 енцикліки, цей вид капіталізму був джерелом багатьох страждань, несправедливості і братовбивчих війн»⁶. Від критики сучасного імперіалізму папа утримується, визнаючи мовчазно цим самим справедливості існуючих порядків. Тому в енцикліці засуджується революційна боротьба, яка ніби «породжує нові несправедливості, веде до нової відсутності рівноваги і тягне за собою нові руйнування»⁷.

Вже згаданий лідер протестантизму Р. Нібур твердить, що через свою «природжену гріховність» людина не може зробити своїми силами нічого, крім лиха. Воля до влади, гордість, егоїзм, мовляв, є незмінними сутностями людського буття, виключають можливість соціальної рівності та справедливості, роблять безглуздими будь-які соціальні пе-

¹ Mater et Magistra, стор. 116.

² R. Niebuhr. The Irony of American History, L., 1949, p. 91.

³ J. Bennet. Christianity and Communism Today, N. Y., 1960, стор. 120.

⁴ «За рубежом», 1965, № 42, стор. 15.

⁵ Там же, стор. 15.

⁶ Див.: щотижневик ПНР «Polityka», 14 (527) від 8.IV. 1967 р.

⁷ Там же.

ретворення. Цей теолог заявляє, що «мрія про вічний мир і братерство для людського суспільства залишається мрією, яка ніколи не здійсниться»¹.

Як бачимо, сучасні церковники оскверняють моральний облік людини своїми посиланнями на її «вічну природу».

Марксизм давно довів, що не існує ніякої «вічної природи» людини, що суть людини визначається тим економічним і політичним ладом, в якому вона живе. Проголошений християнством принцип «вічної» гріховності людської природи повинен увіковічити соціальну нерівність, експлуатацію, існування пригноблених і гнобителів. «Соціальні принципи християнства,— говорив К. Маркс,— виправдували античне рабство, звеличували середньовічне кріпосництво і вміють також, в разі потреби, захищати, хоч і з жалюгідним кривлянням, гноблення пролетаріату»².

Природно, що в умовах соціалізму, де немає експлуаторів, церковники не можуть відкрито захищати експлуатацію людини людиною. Тепер вони намагаються «довести», що соціальні принципи релігії не суперечать соціально-економічним принципам комунізму, що нібито християнство і комунізм співпадають.

Богослов А. Волков, наприклад, твердить, що «приватна власність сумісна не тільки з природою, але й з самою суттю церкви»³. У своїх явно неспроможних спробах видати біблію за втілення ідеалу справедливості, цей богослов посилається на «святих» Амвросія та Іоанна Златоуста, які нібито виступали проти приватної власності. У висловлюваннях деяких отців церкви дійсно можна знайти засудження розкоші, заклики до благонадійності і т. ін. Але ці висловлювання не можна розглядати у відриві від загальної концепції того чи іншого богослова.

Константинопольський архієпископ Іоанн Златоуст (IV—поч. V ст.) був виразником інтересів середніх провінціальних власників. Він бачив, що зростання землеволодіння, всевладдя військової адміністрації веде до розорення деякої частини середніх власників, їх підкорення крупним магнатам. За те, що Іоанн Златоуст виступив проти подібних утисків і насильств з боку магнатів, його було заслано. Але це не свідчить про те, що він взагалі боровся за соціальну рівність та справедливість. «Знайте, що я не ворог багатіїв,— говорив він,— навпаки, я стою за багатих»⁴.

Іоанн Златоуст з презирством ставився до трудящих мас, яких він називав «нікчемною біднотою», «грубою юрбою». І якщо Златоуст закликав багатіїв до благодіяння, то цим самим він не піклувався про пригноблених, а захищав експлуаторів від можливої боротьби пригноблених мас проти експлуатації, захищав експлуаторський лад. Рівність, вважав цей «святий», дуже шкідлива для народу. «Якщо б у раба була можливість стати вільним, йому слід залишитися рабом»⁵. У своїх проповідях Златоуст повчав «не вважати бідність лихом», «з покірністю зносити злидні», «не мучитися ненавистю до багатіїв».

Частина церковних діячів, і перш за все християнські богослови в СРСР, бачачи, що ідеали комунізму близькі й зрозумілі віруючим трудящим, намагаються переконати їх у тому, що комуністичні ідеї є лише простим продовженням ідей раннього християнства. Ідучи по шляху підробки релігійної ідеології під ідеологією комунізму, вони розраховують створити у віруючих ілюзію, ніби релігія завжди виступала за

¹ R. Niebuhr. *Moral Man and Immoral Society*, N. Y., 1960, стор. 21.

² К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 4, стор. 197.

³ «Журнал Московской патриархии», № 9, 1945, стор. 56.

⁴ «Ежегодник музея истории религии и атеизма», т. 2, 1958, стор. 95.

⁵ Там же, стор. 92.

соціальну справедливість, вірність і братерство між людьми. «Наша любов,— проголошують православні богослови,— повинна переростати в братерство між всіма людьми. Таке братерство було здійснено в першій християнській общині»¹.

Неспроможність подібних тверджень повністю підтверджується зверненням до найстародавнього із християнських писань — «Апокаліпсису», або «Откровення Іоанна», яке видається християнськими богословами за ідейного попередника наукового комунізму. Проголошена в «Апокаліпсисі» загальна рівність є лише формальною рівністю грішників «малих і великих... перед богом» (откр. 20; 12). Тут у фантастичній формі відбилася прагнення пригноблених мас до дійсної рівності людей у суспільстві. Але рівність в «Апокаліпсисі» обмежена. Вона розповсюджується тільки на християн. Для «ідолослужителів»-іновірців немає місця в ідеальному «царстві божім». Їм уготована доля страждальців і мучеників. Визнана в «Откровенні» рівність грішників перед богом по суті виправдовує соціальну нерівність та несправедливість, а розповсюдження такої рівності тільки на християн насправді веде до розпалювання національної ворожнечі. Тому християнське розуміння рівності ні в якому разі не може бути сумісним з комуністичним.

Надією на встановлення «царства божого» без «мерзотності та неправди» ранні християни зв'язували з приходом міфічного спасителя. Така надія прирікала їх на пасивність, покірність гнобителям, на покору з «мерзотністю і неправдою» на землі.

Ф. Енгельс указував, що хоча між раннім християнством та сучасним робітничим рухом були точки зіткнення, між ними існує принципова різниця. «Справа лише в тому,— писав Ф. Енгельс,— що християнство хотіло здійснити соціальну перебудову не в цьому світі, а в світі потойбічному, на небі, у вічному житті після смерті»². Характерно, що в умовах царизму, коли церква вела активну боротьбу проти соціалістичних ідей, богослови у своїх «дослідженнях» про первісне християнство визнавали, що раннє християнство байдуже ставилось до приватної власності, не заперечувало проти вступу до общин представників експлуататорських класів, тільки вимагало від них більшої благодійності. Таку точку зору відстоював, наприклад, православний богослов Д. Говоров у своїй книзі «Єднання майна в апостольській церкві».

Якщо сучасні церковники в СРСР стверджують, що Жовтнева соціалістична революція знищила соціальну і національну нерівність і тим самим відродила соціальні принципи раннього християнства, то християнські апологети капіталізму намагаються приховати від віруючих привабливість комуністичних ідей для трудящих мас, посіяти сумнів у можливість практичного здійснення благородних принципів комунізму. Виходячи з пресловутого вчення про загальну гріховність людської природи, про непоборність лиха на землі, сучасні церковники Заходу заперечують можливість побудови комуністичного суспільства. Адже, згідно з християнським вченням, повне взаєморозуміння між людьми може здійснитись лише на основі божої любові, що досягається тільки за межами людського існування. Так, провідний протестантський теолог США П. Тілліх вважає неможливим існування людей на землі без «влади, трагедій життя та історії». Людям нібито не дано здійснити свої найкращі надії та сподівання. «Таке здійснення пов'язане з вічністю, але ніяка уява не може досягти вічності», — повчає він.³

¹ «Журнал Московской патриархии», № 4, 1961, стор. 59.

² К. Маркс і Ф. Енгельс о религии. М., Госполитиздат, М., 1955, стор. 243—244.

³ P. Tillich. Love, Power and Justice, N. Y., 1960, стор. 124.

Закликаючи свою паству до покірливості та покорі, християнські богослови намагаються переконати її в тому, що релігійні заповіді втілюють у собі найвищі принципи людської моралі. Захисники релігії видають християнську заповідь «люби ближнього, як самого себе», за вищий зразок людинолюбності, за норму моралі, яка нібито не суперечить комуністичній моралі. Але в силу свого абстрактного характеру ця заповідь цілком влаштовує і експлуататорів. За допомогою цієї заповіді вони переконують віруючих терпіти, страждати, сумлінно працювати і не боротися проти експлуататорів. Заповідь «люби ближнього, як самого себе», не є виразом гуманізму, людинолюбства, а виразом антигуманізму, бо вона вимагає, щоб пригноблений любив свого гнобителя, щоб жертва любила свого ката.

Соціалістичний гуманізм відкрито заявляє, що загальна любов і братерство між людьми в класовому суспільстві — це пуста фраза, що ніякої загальної любові, де протистоять один одному ворожі класи, немає і бути не може. Тільки комунізм несе з собою звільнення всім людям від соціальної нерівності, від усіх форм гноблення і експлуатації і «утверджує на землі Мир, Працю, Свободу, Рівність, Братерство і Щастя всіх народів»¹.

Сучасні православні богослови у своїх спробах пристосувати релігію до сучасних умов не можуть уникнути непримирених суперечностей. Засуджуючи експлуатацію людини людиною, говорячи про дружбу народів, про рівність жінок, вони в той же час визнають як від бога дані істини «святого писання», в яких впроваджується експлуатація людини людиною, пропагуються війни та людиноненавистництво, принижується жінка і т. ін.

Засуджуючи експлуатацію людини людиною, православні богослови й досі вважають незаперечними авторитетами православ'я «отців» церкви, богословів, які самі сумлінно захищали експлуатацію людини людиною. Одним з таких «авторитетів» є доктор богослов'я М. Олесницький. У царській Росії по його книжках вчили попів. По його книжках вчаться студенти сучасних духовних семінарій та академій, майбутні пастирі «христових овець». В одному з таких підручників М. Олесницький стверджував, що класи з'явилися по волі бога, що сам бог не засуджує багатство і дозволяє «віддавати гроші і майно... для збільшення майна», що цар панує по волі бога. Посилаючись на заповідь «немає влади не від кого, а тільки від бога», цей богослов далі повчає: «Тому дуже помиляються ті, які думають, що народ володіє верховенством у відношенні до правителів і тому може по своїй волі поставляти та усувати правителів». Цей же богослов повчає, що «війни неминучі», що «прагнення жінок до емансипації неминуче поведе до погіршення стану сімей і навіть до руйнування їх, а це шкідливо відіб'ється і на становищі держави і людства»² і т. ін.

Така ціна тверджень сучасних богословів про сумісність релігії з соціалізмом і комунізмом.

Комунізм і релігія як були, так і залишаються несумісними. Зі своїми вимогами покорі перед гнобителями релігія стоїть на давно застарілих і пройдених народами соціалістичних країн ступенях розвитку. В. І. Ленін відзначав, що «від імені бога говорило духовенство, говорили поміщики, говорила буржуазія, щоб проводити свої експлуаторські інтереси»³.

¹ Програма КПРС, стор. 5.

² М. Олесницький. Нравственное богословие или христианское учение о нравственности. Спб, 1907, изд. 4, стор. 262—263.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 255.

І якщо релігія зберігає як абсолютні істини ті заповіді, в яких виправдовується соціальна нерівність, то це означає, що реакційна, класова суть релігії не змінилась.

Радянські люди не можуть погодитися з твердженням релігії, нібито соціальна рівність можлива тільки після смерті в потойбічному світі, та й то лише по волі бога. Побудувавши соціалізм, вони довели, що ключі до соціальної рівності не в руках «всевишнього», а в своїх власних. Своїми руками, своєю працею вони створюють комуністичне суспільство, яке буде втіленням самої повної соціальної рівності.

РОЛЬ МУЗЕІВ В ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНОМУ ВИХОВАННІ ТРУДЯЩИХ НА БОЙОВИХ ТРАДИЦІЯХ РАДЯНСЬКО-ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ ДРУЖБИ

О. М. Куц

Зустрічаючи 50-річчя Радянської влади, ми з гордістю говоримо про братерську дружбу народів нашої країни, їх непорушний союз, що виріс і зміцнів завдяки ленінській національній політиці Комуністичної партії. Він є одним з найбільших досягнень нашої держави. «Дружба народів до такої міри ввійшла в наш спосіб життя, — говорив у промові перед виборцями 10 березня 1967 року Л. І. Брежнев, — що ми розглядаємо її як природне явище»¹.

У період розгорнутого будівництва комунізму далі зміцнення і розвиток дружби між народами набуває виняткового значення. Виникнення нових промислових центрів, розробка корисних копалин, зростаючі зв'язки і зумовлена цим інтенсивна міграція змінюють національний склад населення республік і створюють об'єктивні умови для найтіснішого єднання народів Радянського Союзу. Проте в нашій країні не подолані до кінця залишки національного егоїзму, прояви ідеалізації національної культури. Іноді більше говориться про дружбу народів у минулому і не досить використовуються приклади братерського співробітництва народів СРСР і країн соціалізму в наші дні. У зв'язку з цим складність відносин між народами вимагає посилення ролі суб'єктивних факторів — свідомості і активності трудящих різних народів, ціленаправленої виховної роботи Комуністичної партії.

Здійснюючи інтернаціональне виховання радянських людей, партія виходить з Програми КПРС, де говориться, що «прояви націоналізму і національної обмеженості не зникають автоматично після встановлення соціалістичного ладу. Націоналістичні пересуди й залишки колишнього національного розбрату — це та сфера, де опір соціальному прогресові може бути найбільш тривалим і упертим, запеклим і підступним»².

Звіриний моралі расизму й націоналізму наша партія протиставляє ідеологію інтернаціоналізму. Одне з найважливіших завдань виховної роботи — прищеплювати радянським людям почуття дружби і поваги до трудящих усього світу. У рішеннях XXIII з'їзду підкреслено необхідність і надалі здійснювати національну політику, виховувати радянських людей у дусі радянського патріотизму і поваги до прогресивних національних традицій народів СРСР, у дусі дружби з братніми соціалістичними країнами, з трудящими світу; вести наполегливу боротьбу проти будь-яких проявів націоналізму й шовінізму³.

¹ «Радянська Україна», 11 березня 1967 року.

² Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. Держполітвидав УРСР, Київ, 1962, стор. 59.

³ Резолюція XXIII з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу на звітну доповідь ЦК КПРС. Вид-во політ. літ-ри, Київ, 1966, стор. 22.

У сучасній міжнародній обстановці особливого значення набуває виховання комуністів, усіх трудящих у дусі пролетарського інтернаціоналізму і патріотизму. Міжнародний імперіалізм і його агентура — опортуністи — намагаються підірвати дружбу між народами всього світу, роз'єднати світовий комуністичний рух і тим самим ослабити його перед об'єднаними силами міжнародної реакції. Авантюристична політика Мао Цзе-дуна і його групи, спрямована проти Радянського Союзу, інших соціалістичних країн та світового комуністичного руху, підриває єдність дій, зокрема в допомозі В'єтнаму, об'єктивно служить інтересам американських імперіалістів¹.

Китайські керівники намагаються розповсюдити свою антирадянську політику. Вони мріють розпалити ворожнечу між радянськими народами. Десятки радіостанцій Китаю безперервно ведуть ворожу, наклепницьку пропаганду проти Радянського Союзу. Великодержавна політика пекінських керівників не має нічого спільного з марксизмом-ленінізмом. Але ми не ставимо знак рівняння між групою Мао Дзе-дуна і китайським народом. Радянські люди впевнені, що ідеї Маркса-Леніна, ідеї Великої Жовтневої соціалістичної революції переможуть і в Китаї².

Вірність пролетарському інтернаціоналізму — запорука успішного руху вперед у кожній окремій країні і в міжнародному масштабі, — говориться в постанові ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції»³.

Враховуючи, що інтернаціональне виховання охоплює значне коло питань (ставлення людини до Батьківщини, до своєї нації, до інших народів і т. д.), автор статті прагне висвітлити роль музеїв, кімнат, клубів в інтернаціональному вихованні радянських людей.

Героїчна боротьба радянського народу проти фашистських загарбників у Вітчизняній війні посилила рух опору в окупованих гітлерівцями країнах. У зверненні Комуністичної партії Чехословаччини до народу після нападу гітлерівської Німеччини на СРСР говорилося, що чехословацька армія пліч-о-пліч з героїчною Червоною Армією виступить проти фашистів, що це буде бойове братство по зброї, скріплене на вічні часи⁴.

За угодою між урядами СРСР і Чехословаччини від 18 липня 1941 року на території Радянського Союзу створювалися чехословацькі військові формування⁵, які першими із іноземних союзних армій виступили на радянсько-німецькому фронті проти фашистських загарбників⁶.

Соколів на Харківщині—Київ—Біла Церква—Жажків—Дукла—Острава—Прага — такий славний шлях пройшли з весни 1943 до травня 1945 року радянські та чехословацькі воїни і партизани⁷.

Відзначаючи заслуги радянського народу і його армії у звільненні Чехословаччини, Клемент Готвальд підкреслював, що вирішальною умовою, найголовнішим фактором були Збройні Сили, союз і братня допомога Радянського Союзу⁸.

Бойова дружба між воїнами СРСР і ЧССР, що народилася у боротьбі проти фашизму, ще більше зміцнилася в наші дні. Як зазначалося

¹ «Правда», 16 лютого 1967 року.

² «Правда», 27 листопада 1966 року.

³ «Радянська Україна», 8 січня 1967 року.

⁴ Советско-чехословацкие отношения во время Великой Отечественной войны 1941—1945 гг. Документы и материалы, М., 1960, стор. 9.

⁵ Там же, стор. 14.

⁶ «Военный вестник», 1966, № 12, стор. 10.

⁷ «Правда», 5 жовтня 1964 року.

⁸ «Правда», 8 травня 1950 року.

на XXIII з'їзді КПРС, партія і надалі буде робити все для того, щоб воєнне співробітництво братніх соціалістичних країн ще більше розвивалося і зміцнювалося¹. Виступаючи на урочистому відкритті музею В. І. Леніна в Народному будинку у Празі 21 січня 1953 року, К. Готвальд говорив: «Лише тому ми можемо успішно будувати соціалізм, що йдемо шляхом Леніна і що для нас надійним захисником є могутня країна Леніна — СРСР»².

У наш час вступає у самостійне життя покоління, для якого подвиги народу у Вітчизняній війні — це історія. Не можна забувати, що в нашій країні половина населення — люди віком до 26 років. Тому надзвичайно важливо посилити увагу партії, комсомолу та всіх громадських організацій до виховання молоді³.

У статті «Проти бойкоту» В. І. Ленін писав, що треба з повагою ставитися до революційних традицій, зберігати та використовувати їх для постійної агітації і пропаганди⁴. Особливе значення Володимир Ілліч надавав політичному вихованню. «Молодим робітникам потрібен досвід старших борців проти гноблення й експлуатації, борців, які провели багато страйків, брали участь у ряді революцій, умудрені революційними традиціями й широким політичним кругозором»⁵.

Корисну і важливу справу роблять музеї, кімнати радянсько-чехословацької дружби, створені в нашій країні на честь зростаючої дружби народів СРСР і ЧССР в місцях бойового подвигу або перебування чехословацьких воїнів на території Радянського Союзу (Соколівський на Харківщині, Яна Налепки в м. Овручі, в м. Бузулук, в с. Яхнівці на Чернігівщині та ін.). Бойову співдружність радянських та чехословацьких воїнів та партизан на Україні відображено в матеріалах історичних та краєзнавчих музеїв республіки. В 131 державному музеї України в 1965 році побувало 12543 тис. відвідувачів⁶. У республіці створено понад 1300 народних музеїв на громадських засадах, які мають велику популярність у населення⁷. Тому творча робота музеїв, як одна із дійових форм і методів інтернаціонального виховання радянських людей, дає можливість розкривати перед ними значення дружби між народами всього світу.

Інтернаціональний клуб Саратовського будинку піонерів проводить цікаву роботу, спрямовану на інтернаціональне виховання учнівської молоді міста. Тільки в школі-інтернаті № 3 понад 60 учнів переписуються з школярами та воїнами ЧССР. На прохання братіславського дитячого журналу «Дружба» відправлено понад 1300 адрес саратовських школярів. Проводяться конференції учнів, що переписуються з чехословацькими друзями. В одній з таких конференцій взяли участь близько 500 саратовських піонерів. Вони обмінялись досвідом, розповіли про свою дружбу з ЧССР, прослухали виступи учасників звільнення Чехословаччини⁸.

У багатонаціональному селищі Солотвіно в Закарпатті в 1959 році створено інтернаціональний клуб, який об'єднує старшокласників чотирьох шкіл з різними мовами навчання (українською, румунською,

¹ Матеріали XXIII з'їзду КПРС. Вид-во політ. літ-ри УРСР, Київ, 1966, стор. 7.

² Клемент Готвальд. Избранные произведения, т. II, М., 1957, стор. 465.

³ Матеріали XXIII з'їзду КПРС, стор. 74.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 13, стор. 23—24.

⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 11, стор. 362.

⁶ Народне господарство Української РСР в 1965 році. Статистичний щорічник. Київ, 1966, стор. 645.

⁷ «Правда Украины», 12 квітня 1967 року.

⁸ Информация Всесоюзного общества советско-чехословацкой дружбы «О деятельности Саратовского отделения советско-чехословацкой дружбы». Октябрь, 1964 г., стор. 5.

угорською, словацькою) та молодь селища¹. Традиційними стали інтернаціональні вечори, піонерські збори, присвячені боротьбі за мир і дружбу між народами, зустрічі з друзями на кордоні. Експонуються численні листи, фото з автографами М. Тореза, П. Тольятті, В. Ульяновського та багатьох інших ветеранів революційної боротьби. А. Новотний надіслав клубу подяку за корисну справу по вшануванню подвигу бійців в роки війни та побажав успіхів у зміцненні дружби молоді різних країн. На революційних та бойових традиціях клуб виховує відданих інтернаціоналістів².

В Солотвіно, як і в інших музеях, добре налагоджено листування, що зміцнює вплив радянської дійсності на закордонних адресатів, сповнює молодь почуттям гордості за свою країну. В свою чергу, листування виховує у трудящих Чехословаччини і інших країн почуття пролетарського інтернаціоналізму, поваги до Країни Рад.

Цікава робота проводиться в інтернаціональному клубі Харківського палацу піонерів ім. П. П. Постишева. Клуб підтримує зв'язки з 20 країнами, зокрема з палацом піонерів м. Братіслави, музеєм м. Банської Бистриці, переписується з учасниками боротьби за звільнення Чехословаччини. Експонується чимало матеріалів, що розповідають про участь чехословацьких воїнів у боях за звільнення Харківщини, про радянсько-чехословацьку дружбу³.

Експозиції Харківського державного історичного музею широко висвітлюють бойову співдружність радянських та чехословацьких воїнів, розповідають про торжество ленінських ідей інтернаціоналізму в післявоєнні роки. Пропаганда революційних, бойових та трудових традицій радянсько-чехословацької дружби посідає важливе місце в ідеологічній роботі музею. Тут відбуваються зустрічі з ветеранами, проводяться засідання бюро райкомів Ленінського комсомолу, на яких молодь приймають до комсомолу, а також збори, де кращі учні стають піонерами⁴. На честь знаменних дат організовуються виставки, походи по місцях спільних бойових дій радянських та чехословацьких воїнів. Підтримуються тісні зв'язки з музеями ЧССР та ветеранами чехословацького корпусу в СРСР. Історичний музей допоміг створити у багатьох містах і селах області народні музеї на громадських засадах (наприклад, Соколівський), які допомагають справі інтернаціонального виховання трудящих. Щороку музеї області відвідують сотні тисяч чоловік⁵.

Ветерани, учасники звільнення Чехословаччини активно допомагають створенню музеїв, розповідають молоді про бойову радянсько-чехословацьку дружбу. Колишній командир інтернаціональної партизанської бригади в Словаччині П. О. Величко, що проживає у Харкові, разом з молоддю заводу «Південкабель» та комсомольцями 72-ої середньої школи створили у школі музей Словацького народного повстання. Зібрано цікаві матеріали про бойову дружбу росіян, українців, словаків, чехів, угорців, поляків та інших народів, які активно боролись проти фашистів. (У бригаді, наприклад, активно діяв загін французів кількістю понад 90 чоловік⁶). Актив музею встановив особисті зв'язки з багатьма колишніми партизанами бригади, організовує в музеї зустрічі, які часто

¹ В. С. Басараб. Ластівка над Тисою. Ужгород, 1963, стор. 4.

² Експозиції кімнати-музею інтернаціонального клубу с. Солотвіно.

³ Поточний архів Харківського обласного відділення Товариства радянсько-чехословацької дружби. Стенографічний звіт Другої обласної конференції Товариства РЧД, жовтень 1964 р., стор. 26.

⁴ «Соціалістична культура», 1965, № 12, стор. 44.

⁵ «Правда України», 19 лютого 1967 року.

⁶ Партийний архів Інституту історії партії при ЦК КП України, ф. 124, оп. 14, од. зб. 1, арк. 20.

закінчуються спільною поїздкою до Соколова, на місце бойового подвигу чехословацьких бійців у роки війни¹. Так, у 1965 році П. О. Величко і колишній партизан бригади словак Юрій Фігура, тепер директор Пльзеньського історичного музею, після зустрічі з молоддю в музеї Словацького народного повстання, відвідали Соколів, виступили перед молоддю пов'язали тільки-но прийнятим піонерам 72-ї школи піонерські галстуки і разом з ними посадили пам'ятне дерево².

Учасники партизанського руху з'єднання О. М. Сабурова стали активними організаторами музею Яна Налепки в м. Овручі. Як відомо, Овруч був звільнений партизанами Сабурова до приходу радянських військ. У боях за звільнення цього міста відзначився словацький загін, яким командував капітан Налепка. У бою за місто відважний командир загинув. Вдячний український народ свято вшановує пам'ять мужнього сина Чехословаччини, Героя Радянського Союзу Яна Налепки. В Овручі йому відкрито пам'ятник, а в музеї зібрані цікаві матеріали, що розповідають про Налепку, який допоміг перейти на бік партизан багатьом своїм землякам, про бойову співдружність та бойові традиції радянських і чехословацьких партизан³.

У музеї зберігається цікавий документ — лист Я. Налепки, написаний перед переходом його на бік партизан: «Ми починаємо другу частину боротьби проти ненависних загарбників... Залишаємо наші родини і батьківщину, щоб віддати все — і розум, і життя — на службу батьківщині і всьому народові». З ініціативи райкому комсомолу група молоді разом з ветеранами збрала цікавий матеріал про бойову співдружність партизан, який став основою для оформлення в музеї стенду «Бойова співдружність народів ЧССР і СРСР». Словацькі друзі відвідують могилу свого земляка в Овручі, представники міста неодноразово побували в Словаччині, на батьківщині Я. Налепки⁴.

У січні 1944 року в жорстоких боях за Білу Церкву Перша Чехословацька бригада за мужність і відвагу воїнів була нагороджена орденом Богдана Хмельницького Першого ступеня⁵. Тепер Білоцерківський краєзнавчий музей провадить цікаву виховну роботу, пропагуючи бойові традиції радянсько-чехословацької дружби. Експонується, наприклад, телеграма московського керівництва Комуністичної партії Чехословаччини, підписана К. Готвальдом, з нагоди успішного бою за Білу Церкву, де говориться: «Героїчні подвиги воїнів бригади, що воюють разом з Червоною Армією за свободу нашої батьківщини, — це гордість Чехословаччини, вони дають усьому нашому народові моральну підтримку в тяжкій боротьбі проти німецьких тиранів, ще більше зміцнюють нерозривний зв'язок з нашим вірним могутнім союзником — Радянським Союзом».

Документи музею розповідають про хвилюючу дружбу двох побратимів — чеха, підполковника Йозефа Михайловича Сіма і викладача Білоцерківського сільськогосподарського інституту Дмитра Кононовича Косяченка. У запеклому бою за пануючу над містом висоту загинули майже всі бійці чехословацького підрозділу. Фронт пішов далі. Через добу юнак Дмитро Косяченко випадково натрапив на заповнений снігом окоп, в якому опинився після бою важкопоранений чех. Дмитро доставив пораненого у свій дім. Це був поручик Й. Сім, якого вважали загиблим⁶.

¹ «Південний кабель», (орган заводу Південкабель, Харків), 3 грудня 1964 року.

² Експозиції музею Словацького народного повстання.

³ «Комуніст України», 1963, № 12, стор. 52.

⁴ Експозиції музею Я. Налепки м. Овруча.

⁵ Л. С в о б о д а. Від Бузулука до Праги. Київ, 1964, стор. 258.

⁶ «Патріот Батьківщини», 23 травня 1965 року.

Декілька місяців Сім видужував під наглядом лікарів, оточений піклуванням сім'ї Косяченка, а потім знову пішов на фронт. Дмитро Косяченко, у свою чергу, брав участь у звільненні Праги, був поранений. Бойова дружба переросла тепер у міцну особисту дружбу між українцем Косяченком і чехом Сімом.

Експонати й документи музею відображають численні зв'язки з Чехословаччиною. В місті Градек у Ракицян, недалеко від Праги, побудовано металургійний комбінат ім. Білої Церкви. Музей експонує зразки продукції комбінату, листи, показує успіхи бригад соціалістичної праці. Представники комбінату були гостями у білоцерківців. Радянські і чехословацькі туристи, знайомлячись з експозиціями музею, впевнюються, що дружба, загартована у боях, розвивається в боротьбі за соціалізм. Експонати музею сприяють вихованню у молоді здатності долати будь-які труднощі в ім'я захисту соціалістичних завоювань, підвищують свідомість мас у боротьбі за комунізм¹.

В Ужгородському краєзнавчому музеї створено зал «Дружба», присвячений успіхам соціалістичного будівництва в країнах, що межують з Закарпаттям. У 1965 році тут оформлено нову експозицію, присвячену спільній боротьбі радянського і чехословацького народів проти фашизму в роки війни та визволенню Закарпаття і Чехословаччини². Щороку кількість відвідувачів музею збільшується. Так, у 1966 р. тут побували 172 262 чол., серед них 4957 з Чехословаччини³.

Одним із активних пропагандистів ідей інтернаціоналізму став Соколівський музей радянсько-чехословацької дружби на Харківщині. Музей, створений з ініціативи обласного комітету партії та громадських організацій, (відкрито 10 вересня 1958 року)⁴. В ньому зібрано понад три тисячі експонатів, які розміщені у трьох залах. В експозиціях музею розповідається, що 8 березня 1943 року у запеклому бою Перший Окремий Чехословацький батальйон разом з радянськими частинами, захищаючи підступи до Харкова, під селом Соколовом знищив 22 ворожих танки, 5 бронетранспортерів і близько 400 солдат та офіцерів противника⁵. За мужність і відвагу, проявлену в бою. Радянський Уряд нагородив 86 чехословацьких воїнів орденами і медалями СРСР, а командир Соколівської оборони Отакар Ярош — перший із іноземців удостоєний звання Героя Радянського Союзу⁶. «Братство, скріплене кров'ю» — так назвала подвиг під Соколовом газета «Правда», опублікувавши статтю О. Фадеева⁷.

У залі «Дружба» — багато подарунків, листів, фотографій, експозицій, що розповідають про зростаючу радянсько-чехословацьку дружбу та її бойові традиції, про успіхи в будівництві нового життя. Музей відіграє важливу роль у зміцненні комуністичного світогляду радянських людей, формуванні їх поведінки і почуттів патріотів-інтернаціоналістів. «Ми пишаємося подвигами воїнів-героїв нашої країни і Чехословаччини, які дали нам можливість щасливо жити і навчатися», — бачимо в книзі відгуків музею запис комсомольців селища Борки на Харківщині. Читаючи книги вражень про музей, розумієш гордість радянського народу за свій край, за свою Вітчизну. В цих книгах неодноразово

¹ Експозиції Білоцерківського краєзнавчого музею.

² «Закарпатська правда», 27 листопада 1965 року.

³ Поточний архів Ужгородського краєзнавчого музею.

⁴ «Правда Зміївщини» (Зміїв), 12 вересня 1958 року.

⁵ Архів МО СРСР, ф. 203, оп. 2675, спр. 1, арк. 93.

⁶ Експозиції Соколівського музею радянсько-чехословацької дружби. Зал Вітчизняної війни.

⁷ «Правда», 8 квітня 1943 року.

висловлене бажання, щоб героїчне минуле розкривалося в усій величї людям.

У музеї чимало творів художників і скульпторів, присвячених темі інтернаціонального виховання. Харківські художники О. Плотніков, І. Ефроїмсон, В. Парчевський створили чудову діораму «Бій в Соколові 8 березня 1943 року», чехословацький художник Я. Схорж передав музею картини «Останній бій О. Яроша», «Помстимося», «Соколівська оборона» та ін.¹

Скульптор В. Агібалов виготовував бюст росіянина Г. С. Посохова, який знищив у бою за Соколів понад 200 фашистів, скульптор М. Овсянкін — бюст О. Яроша, скульптор С. Якубович — бюст жителя Соколова Героя Радянського Союзу О. Р. Шемигона, який повторив подвиг О. Матросова під м. Яси. Згадані художники та скульптори користувалися матеріалами музею, коли працювали над творами.

Високу оцінку експонатам музею і його оформленню дав Л. Свобода, колишній командир чехословацької частини під Соколовом, тепер генерал армії у відставці, який влітку 1961 року відвідав село з 13 своїми бойовими соратниками і учасниками бою за Соколів. «Ми безмежно щасливі, що мали нагоду через 18 років відвідати знову місця, де чехословацькі воїни в Радянськїм Союзі вперше воювали пліч-о-пліч з Радянською Армією за звільнення своєї країни від гітлерівських загарбників», — записав у музеї Л. Свобода².

Ганна Ярошева дякує мешканцям Соколова за вшанування пам'яті сина: «Ми, всі чехи, з любов'ю ставимося до радянського народу, який звільнив нас від фашистських загарбників»³. У музеї сотні записів та листів, де рідні загиблих висловлюють подяку за пам'ять про героїв війни.

Широко висвітлено дружбу жителів Соколова з пражьким машинобудівним заводом «ЧКД-Соколово», що був названий так на честь українського села. В одному з листів робітники писали, що під Соколовом чехословацькі бійці першими вступили в бій проти фашистів, а вони, робітники, першими на заклик комуністів виступили проти реакції у лютові дні 1948 року. Тому вони і назвали свій завод іменем Соколова⁴. Цікаво показані зв'язки з містом шахтарів у Судетах Соколовом, батьківщиною Яроша містом Мельник та багатьма містами і селами ЧССР. Командир партизанської бригади в районі Мельника харків'янин П. О. Каніщев передав музею чимало матеріалів, які доповнюють розповідь про бойову радянсько-чехословацьку дружбу. Каніщев і жителі Соколова неодноразово відвідували батьківщину О. Яроша Мельник, жителі Мельника також побували в Соколові на Харківщині. Кожна з таких зустрічей була яскравою демонстрацією непорушної радянсько-чехословацької дружби.

1962 року представники Соколівського музею встановили у Празі особисті зв'язки з Празьким воєнно-історичним музеєм⁵. З того часу між ними налагоджені регулярна переписка та обмін експонатами. Із Соколова неодноразово надсилалися альбоми, фотографії, зброя, знайдена на полі бою, пражські друзі подарували виставку «Спільно в бою, спільно за мир», яка з успіхом демонструвалася в Соколові та багатьох містах Харківщини. В одному із листів працівники воєнно-історичного

¹ «Правда Зміївщини», (Зміїв), 14 листопада 1960 року.

² Архів Соколівського музею радянсько-чехословацької дружби (Архів СМРЧД), ф. 8, оп. 5, спр. 19, арк. 25.

³ Архів СМРЧД, ф. 14, оп. 2, спр. 36, арк. 37.

⁴ Архів СМРЧД, ф. 14, оп. 1, спр. 35, арк. 3.

⁵ «Будівник комунізму», Зміїв, 10 травня 1965 року.

музею писали, що вони урочисто відзначили в Празі 20-ту річницю бою під Соколовом. Перед молодими воїнами і трудящими виступили Л. Свобода, Р. Бейковський, Е. Петранкова, О. Браунова та інші. Цій події був присвячений всеармійський мітинг. Разом з музеєм К. Готвальда підготовлено виставку «Перемога буде нашою», присвячену боям чехословацького корпусу в СРСР. На урочистому відкритті цієї виставки були представники військової делегації Радянської Армії та Чехословацької Народної Армії. Серед почесних гостей — мати Отакара Яроша Ганна Ярошева, Л. Свобода. Виставка викликала посилений інтерес празької громадськості, її оглянуло близько 11 тис. чоловік, потім вона демонструвалася серед воїнів і жителів Чехословаччини¹.

За допомогою Празького військово-історичного музею Соколівський музей встановив зв'язки з музеєм Словацького народного повстання у м. Банська Бистриця. В одному з листів друзі писали в Соколі: «Ми знаємо, що ви глибоко вшановуєте пам'ять наших солдат. Приємно, що ваш музей відвідують багато людей. Ми були б раді обмінюватися з вами досвідом, зокрема, експонатами»². Музеї обмінялися експонатами. З Банської Бистриці знову надійшов лист: «Наш народ пам'ятає героїчні справи солдат і партизанів — росіян, українців, чехів і багатьох інших. В 1962 році наш музей відвідало понад 50 тис. чоловік. Ваші матеріали нам дуже допомогли у зміцненні бойової дружби і пролетарського інтернаціоналізму»³.

Відгуки у книгах Соколівського музею яскраво характеризують його роль у формуванні почуттів патріотизму та інтернаціоналізму. Група туристів з Південно-Моравського краю прийшла вклонитися своїм землякам: «Ми вдячні жителям Соколова, які з великим піклуванням зберігають дорогі нам могили»⁴. Болгарська молодіжна група в кількості 30 чоловік, що відвідала музей, була схвильована подвигом під Соколовом⁵. «Бойова дружба радянських та чехословацьких бійців надихає нас на боротьбу з американськими агресорами», — записали в'єтнамці. Студенти-іноземці, що навчаються в Харкові, висловили подяку героям-воїнам: «Пишаємося вашою дружбаю з чехословацьким народом. Вона для нас є прикладом, і ми про неї розповімо у себе на батьківщині». Серед підписів Гопаль Амер, Індія, Ю. Штандеску, Тесфае — Ефіопія, Ахмет — Ірак, Лауза Іскардо — Куба — всього 30 чоловік. «Нову іскру запалили в наших серцях ці події, — читаємо слова туристів з Харкова. — Будемо жити так, щоб з іскри запалав життєвий вогонь у наших справах»⁶.

Роботою музею цікавиться громадськість. До обкому комсомолу часто надходять листи з проханням розповісти про Соколівський музей. Ще більше одержано запитів, прохань написати про того чи іншого героя, що відзначився під Соколовом.

Туристи з Вільнюса, відвідавши музей, ділилися своїми враженнями з литовським читачем на сторінках газет. Зацікавившись інтернаціональним вихованням на Харківщині, военком з Вільнюса підполковник В. Рогаускас просив працівників музею поділитися досвідом. На закінчення він писав: «Ви робите велику справу — розвиваєте дружбу і братерство між народами, виховуєте на цьому підрастаюче покоління. Спасибі вам за це»⁷. Робота музею радянсько-чехословацької дружби

¹ Архів СМРЧД, ф. 1, оп. 1 переписка з чехословацькими друзями, арк. 76.

² Там же, арк. 70.

³ Там же, арк. 71.

⁴ Архів СМРЧД, ф. 8, оп. 6, спр. 20, арк. 54.

⁵ Там же, спр. 10, арк. 85.

⁶ Архів СМРЧД, ф. 8, оп. 10, спр. 24, арк. 201.

⁷ Архів СМРЧД, ф. 2, оп. 1, спр. 2, арк. 192.

широко висвітлюється на сторінках радянської та чехословацької преси. Неодноразово друкувалися статті в газеті «Руде право» та «Правда».

«Музей в Соколові є активним пропагандистом радянсько-чехословацької дружби,— писала «Руде право» 15 квітня 1965 року.

Дев'ятий рік працює музей. За цей час його відвідало понад 400 тисяч чоловік, з них понад 6 тис. чехословацьких друзів. 780 чоловік на питання «Чи справила на вас враження радянсько-чехословацька дружба, висвітлена в експозиціях музею?» — відповіли: «Так». Переважна більшість відвідувачів — молодь. За 1966 р. з 68 254 туристів, що побували в музеї, молоді — 49 762.

Міністерство культури СРСР, організовуючи всесоюзний семінар працівників музеїв країни в м. Харкові, ознайомило його учасників з роботою Соколівського музею по інтернаціональному вихованню трудящих. Всі учасники відзначили плідну роботу музею¹.

Учні і студенти пишуть твори, курсові та дипломні роботи, доповіді та реферати, використовуючи матеріали музею.

Музей відзначено багатьма грамотами та нагородами установ СРСР та ЧССР, слідопити музею вийшли переможцями у першому та другому турі походів по місцях революційної, бойової та трудової слави радянського народу і були учасниками зльоту переможців у Бресті і в Москві. Вони відзначені дипломами та грамотами.

У музеї побували представники всіх радянських республік, багатьох країн світу. Всі вони впевнюються, що радянсько-чехословацька дружба, завойована в боях і праці, свято зберігається і зміцнюється.

Діяльність музеїв та клубів радянсько-чехословацької дружби, що пропагують бойові традиції, сприяє інтернаціональному вихованню трудящих, розвиває почуття братерства між народами. Бережливе ставлення до героїчного минулого — це не тільки пам'ять про нього, це глибоке, систематичне вивчення спадщини народу. Формування такого ставлення до бойових традицій є невід'ємною частиною проблеми виховання патріотизму і інтернаціоналізму трудящих, особливо молоді. Музеї розкривають перед трудящими надихаючу силу революційних і бойових традицій партії і народу, що втілюються в інтернаціональному єднанні радянських людей і живуть у трудових подвигах мільйонів будівників комунізму.

¹ «Соціалістична культура», 1965 р., № 12, стор. 44.

ВАЖЛИВА ПРОБЛЕМА БУДІВНИЦТВА КОМУНІЗМУ

А. Д. Мацина, М. І. Сазонов

Розгорнення комуністичного будівництва в нашій країні означає, що і в ідеологічній роботі партії настає новий етап, пов'язаний з завданням ідейного і морального виховання радянських людей в дусі комунізму. Створення матеріально-технічної бази комунізму і розвиток суспільних відносин є необхідною умовою формування нової людини, разом з тим духовне зростання членів нашого суспільства, комуністичне виховання трудящих сприяє економічному і соціальному прогресу.

Комуністичне виховання трудящих — це надзвичайно складний, багатограний та трудомісткий процес, особливо якщо йдеться про виховання студентської молоді, жадібної до знань, духовні запити якої непинно зростають. Здійснення цього процесу потребує глибокого теоретичного осмислення та активної участі в ньому марксистсько-ленінської науки, вимагає дальшої розробки та удосконалення методики комуністичного виховання. З цього погляду велике значення мають творчі шукання, узагальнення і освоєння набутого досвіду виховної роботи.

Вузи Харкова нагромадили чималий позитивний досвід комуністичного виховання студентства. З метою його аналізу та узагальнення, а також удосконалення методики комуністичного виховання у липні 1966 р. з ініціативи МВССО УРСР, Харківського обкому КП України та кафедр наукового комунізму Харківського університету було проведено науково-теоретичну конференцію на тему «Формування комуністичного світогляду студентської молоді».

У роботі конференції взяли участь ректори, секретарі партійних організацій, керівники вузівських та факультетських профспілкових і комсомольських організацій, викладачі вузів та технікумів міста. На конференції було заслухано 39 доповідей.

У доповідях, винесених на пленарне засідання, мова йшла про наукові основи та організаційні принципи комуністичного виховання.

Завідуючий кафедрою марксизму-ленінізму Харківського інституту радіоелектроніки доцент О. А. Протопопов говорив про ленінську спадщину як теоретичну основу комуністичного виховання. Секретар парткому Харківського політехнічного інституту доцент Б. М. Руденко поділився досвідом виховної роботи, яку проводять технічні кафедри інституту, і розповів про роль теоретичних семінарів, створених парткомом на допомогу викладачам цих кафедр.

З великим інтересом було заслухано доповідь проректора Харківського авіаційного інституту професора Р. В. Піхтовнікова на тему «Роль наукової роботи у вихованні комуністичного світогляду студентів». Керуючись ленінським положенням про те, що у справі комуністичного виховання вирішальну роль відіграє виховання комуністичного ставлення до праці, професор Піхтовніков на конкретних прикладах переконливо довів, що робота науковця — прообраз праці людини комуністичного суспільства. Процес її відбувається за законами не робочого,

а вільного часу, даючи справжню радість пошука і творчості, виховуючи у студентів такі чудові риси, як колективізм, рішучість у переборенні труднощів і, що не менш важливо, виробляє вміння працювати з високим коефіцієнтом використання часу.

У доповідях завідуючого кафедрою педагогіки Харківського університету доцента М. Ф. Богатова та секретаря парткому Харківського турбінного заводу В. І. Малова було порушено питання про єдність навчання та виховання. М. Ф. Богатов проблему розглядає в аспекті теоретичного дослідження. В. І. Малов на численних конкретних прикладах показує, що випускники вузів, які здобули глибокі професійні знання, ідейно-політичну підготовку та досвід громадської роботи, як правило, стають чудовими командирами виробництва.

У викладацьких колах нерідко дебатується питання про те, чи не застарів інститут агітаторів академічних груп, чи не гальмують агітатори ініціативу студентів. Цікаві дані щодо цього навели у своїй доповіді доценти кафедри марксизму-ленінізму Харківського стоматологічного інституту А. Ю. Гафт і Л. Г. Гольдфарб. На питання «Чи не гальмує агітатор ініціативи групи?» з 840 опитаних студентів інституту 98% дали заперечну відповідь і тільки 2% — стверджувальну.

Під час роботи конференції працювало чотири секції: 1. Суспільні науки і формування комуністичного світогляду студентів. 2. Роль природознавчих наук у формуванні матеріалістичного світогляду. 3. Виховання студентів на революційних, трудових та бойових традиціях радянського народу. 4. Естетичне виховання.

Робота першої секції розпочалась доповіддю завідуючого кафедрою філософії Харківського сільськогосподарського інституту доцента М. Ф. Мельниченка «Про перетворення знання законів та висновків марксистської філософії в глибокі особисті переконання кожного студента». У доповіді порушувалось чимало питань методики комуністичного виховання, на яскравих переконливих прикладах розкривались методи, засоби та механізм перетворення набутих знань з марксизму-ленінізму у тверду переконаність, в особистий світогляд кожного студента. Найважливішими з цього погляду факторами є глибина, дійсно наукове відображення об'єктивної дійсності, обсяг освоєння цих питань студентами, тобто перехід від так званих імовірних до більш глибоких, справді наукових знань, що значною мірою залежать від рівня обґрунтованості тієї чи іншої проблеми. Ця ж тема висвітлювалась і в доповіді старшого викладача Харківського зооветеринарного інституту С. Г. Пасманника «Про значення вивчення економічних законів для формування комуністичного світогляду».

Багато уваги в роботі першої секції було приділено ролі і значенню для комуністичного виховання радянського студентства та молоді вивчення історії держави і права, трудового та сімейного права. З доповідями з цих питань виступили професори Харківського юридичного інституту С. Л. Фукс, М. І. Бару і М. В. Гордон.

Цікаві дані щодо громадської активності студентської молоді були наведені співробітниками лабораторії конкретно-соціологічних досліджень ХДУ М. В. Кириловою. Виявилось, що тільки половина опитаних студентів беруть участь у громадській роботі. Опитування такої ж кількості молодих робітників показало, що для більшості з них громадська діяльність стала потребою. Звідси завдання виховувати таку ж потребу в громадській роботі у студентів.

Формування науково-матеріалістичного світогляду радянської молоді залежить від педагогічної діяльності вчених, як суспільних, так і природознавчих наук. Ось чому на конференції значне місце посіла

секція «Роль природознавчих наук у формуванні матеріалістичного світогляду», в роботі якої брали участь відомі харківські фізики, математики, хіміки, біологи.

Доповіді професора Харківського політехнічного інституту І. П. Кравця та доцента ХДУ Л. Є. Паргаманника були присвячені методологічним проблемам фізики і ролі цих проблем у формуванні наукового філософського світогляду студентів. Одним з найважливіших завдань з цієї точки зору є відтворення картини світу як єдності різних форм руху матерії (загальність законів руху, властивих для речовини і електромагнітного поля, корпускулярно-хвильовий дуалізм, взаємне проникнення елементарних частинок, причинність мікросвіту тощо). Таке ж питання в галузі хімічної науки було порушено в доповіді викладача П. М. Бугая. Таким чином, природа елементарних частинок, сучасне їх дослідження підтверджує ленінський тезис про невичерпність властивостей матерії. Професор І. П. Кравець вважає за серйозний недолік вузівських підручників з фізики відсутність в них глибоких філософських висновків.

У своїй доповіді професор Харківського автошляхового інституту Я. А. Калужський розкрив суть науково-технічної революції і показав значення її всебічного розуміння для справді наукового з'ясування цілої низки кардинальних економічних і соціальних проблем сучасності. До цього висновку приєднується професор математики Харківського інституту інженерів комунального будівництва М. І. Кадець, у доповіді якого наведені переконливі приклади філософського осмислення математичних закономірностей.

Цілісний матеріалістичний світогляд неможливий без науково-обґрунтованих уявлень про сутність живого, про рушійні сили органічного світу. У зв'язку з цим значний інтерес викликала доповідь доцента державного університету В. І. Махінько «Формування матеріалістичного світогляду й деякі методологічні питання сучасної фізіології». Центральне місце в ній посіла методологічна постановка тих проблем, які повинні розв'язуватися спільними зусиллями біологів та філософів — марксистів. Це, по-перше, узагальнення і теоретичне осмислення величезного позитивного матеріалу, нагромадженого в останній час біологією; по-друге, підвищення, так би мовити, методологічної пильності і поглиблення теоретичної розробки філософських проблем біології; по-третє, якомога швидше оздоровлення обстановки, яка склалася в біології в роки культу особи.

Всі учасники роботи секції прийшли до висновку, що кожна вузівська лекція має нести в собі якнайбільший виховний заряд. Ідейна спрямованість викладання природознавчих наук для формування наукового світогляду студентів має величезне значення.

Важливою за значенням, цікавою за змістом була робота секції «Виховання студентства на революційних, трудових і бойових традиціях радянського народу».

Центральною стала доповідь комуніста з дореволюційним партійним стажем, професора Харківського університету Я. С. Блудова. Доповідач всебічно показав основні напрями дальшого виховання студентства та молоді на революційних і трудових традиціях. Це, насамперед, доповіді про життя та діяльність В. І. Леніна і його соратників, проведення вечорів з революційною та бойовою тематикою. Велике значення мають музеї і особливо сам процес їх створення молоддю. Досвід шкіл міста в цій галузі слід перенести в вузи. Професор Я. С. Блудов докладно розглянув методику виховання на революційних традиціях і поділився своїм чималим досвідом.

Наша партія і уряд приділяють велику увагу військово-патріотичному вихованню радянської молоді. На секції з цього питання було заслухано доповіді М. І. Доброльотова (авіаційний інститут), П. І. Заворіна (інститут радіоелектроніки), П. Л. Білоножко (будівельний інститут). У доповідях глибоко обгрунтована життєва необхідність військово-патріотичного виховання радянської молоді. Необхідність ця зумовлюється в першу чергу неймовірним посиленням агресивності світового імперіалізму, особливо США і ФРН; значним загостренням ідейної боротьби; намаганням імперіалістів ослабити єдність країн соціалістичного табору і морально роззброїти радянських людей, особливо молодь.

Доповідачі на конкретному позитивному досвіді своїх інститутів визначили форми і методи військово-патріотичного виховання студентської молоді. Першорядного значення набуває серйозне та відповідальне ставлення громадських організацій, всіх викладачів вузів до цієї важливої державної справи. Наприклад, при парткомі Авіаційного інституту створено позаштатний відділ військово-політичної підготовки, який приділяє багато уваги військово-патріотичному вихованню студентів. Зустрічі з ветеранами війн, вечори, лекції, бесіди на військово-патріотичні теми, показ воєнних кінофільмів — це далеко не повний перелік роботи, яку проводять інститути. Велике значення має корінне поліпшення діяльності ДТСААФ. Значну роль у військово-патріотичному вихованні молоді відіграє також монументальна пропаганда, особливо тримання у зразковому стані пам'ятників, обелісків, братських могил.

Секція висловила побажання, щоб та велика робота, яка розгорнулася останнім часом у вузівських колективах щодо виховання молоді на революційних, бойових та трудових традиціях, надалі стала планомірнішою і більш цілеспрямованою.

Для того, щоб радянська людина була гармонійно розвиненою, духовно багатою, морально чистою і фізично досконалою, на високому рівні має бути естетичне виховання наших людей, особливо молоді. Тому на конференції окремо працювала секція естетичного виховання студентів.

У доповідях, винесених на секцію, було порушено і висвітлено цілу низку питань, пов'язаних з проблемою естетичного виховання, а саме: про значення мистецтва (Ф. М. Аріє), в тому числі театрального (А. В. Плетньов), образотворчого (С. Ф. Бесєдін), музики (П. В. Шокальський). Про зв'язок лєнінського принципу партійності літератури з ідейно-естетичним вихованням цікаво і змістовно говорив доцент ХДУ В. О. Мосінцев.

Доцент ХДУ В. І. Астахова і викладач інституту мистецтв В. Н. Айзенштадт доповіли про конкретний досвід культурно-масової роботи в своїх вузах. Зокрема В. І. Астахова навила дані конкретно-соціологічних досліджень, які свідчать, що студенти виявляють значний інтерес до мистецтва, художньої самодіяльності, культурно-масових заходів. Все залежить від організації, творчих шукань, змісту цієї роботи.

Учасники конференції висловили побажання систематично влаштовувати такі творчі зустрічі в масштабах вузів, міста та області.

Детальніше з роботою конференції можна ознайомитись за стенограмами конференції, які знаходяться в Харківському обкомі КП України, на кафедрі наукового комунізму ХДУ та у Міністерстві вищої і середньої спеціальної освіти УРСР. Крім того, видавництво ХДУ надрукувало тези доповідей цієї конференції.

**СПИСОК НАУКОВИХ РОБІТ, НАДРУКОВАНИХ ВИКЛАДАЧАМИ
КАФЕДРИ НАУКОВОГО КОМУНІЗМУ ХАРКІВСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ім. О. М. ГОРЬКОГО
з 1963 по 1967 рік**

ДОЦЕНТ АСТАХОВА ВАЛЕНТИНА ІЛАРІОНОВНА

1. Музей Артема в школі; 0,3 п. л., ж. «Преподання історії в школі», 1963, № 3.
2. Артем (Ф. А. Сергєєв) во главі Харківської більшовистської організації в юльські дні 1917 г.; 0,5 п. л. «Труди опорної кафедри історії КПСС Харківського державного університету», т. 2, 1964.
3. Революційна діяльність Артема (Ф. А. Сергєєва) в-годи боротьби за перемогу соціалістическої революції і укріплення Радянської влади на Україні (1917—1918 гг.); 1,5 п. л., Автореферат кандидатської дисертації, Харків, 1964.
4. Нові матеріали о житті і діяльності Артема; 0,5 п. л. «Труди кафедри історії КПСС Харківського державного університету», вип. 1, Харків, 1964.
5. Життя, присвячене революції; 0,5 п. л. Вестник Харківського державного університету, серія історії КПСС, вип. 2, Харків, 1964.
6. Закономерності розвитку світової системи соціалізму *, (в соавторстві), 1,7 п. л., Изд-во ХГУ, Харків, 1966.
7. Міжнародне комуністическе рухання. Стратегія і тактика комуністических і робітчих партій * (в соавторстві), 3 п. л., Изд-во ХГУ, Харків, 1966.
8. Революційна діяльність Артема в 1917—1918 гг. *, 11 п. л. Изд-во ХГУ, Харків, 1966.
9. До питання про естетичне виховання студентства; 0,5 друк. арк. Вісник Харківського державного університету, № 18, серія наукового комунізму, вип. 1, Вид-во ХДУ, Харків, 1966.
10. Формування кадрів науково-технічної інтелігенції в період переходу від соціалізму до комунізму *; 0,5 друк. арк. Вісник Харківського державного університету, № 24, серія наукового комунізму, вип. 2. Вид-во ХДУ, Харків, 1967.

ДОЦЕНТ КОПАНИЦЯ МИХАЙЛО МАКСИМОВИЧ

1. Положення релігії і церкви в СРСР; 0,5 п. л., Харків, 1964. (Розділ із уч. посібника «Радянський Союз». Ротапринт ХГУ).
2. Сучасне православ'я про проблему війни і миру; 0,5 друк. арк. Питання атеїзму, вип. 1, Вид-во КДУ, Київ, 1965.

* Роботи, виконані на честь 50-ї річниці Великої Жовтневої соціалістическої революції.

3. Современное православие и семья; 0,5 п. л. Вестник Харьковского государственного университета, № 10, серия философии, вып. 2. Изд-во ХГУ, Харьков, 1966.

4. Несумісність комуністичного і релігійного ставлення до праці; 0,5 друк. арк. Вісник Харківського державного університету, № 18, серія наукового комунізму, вип. 1. Вид-во ХДУ, Харків, 1966.

5. Реакційна суть релігійного розуміння соціальної рівності*, 0,5 друк. арк. Вісник Харківського державного університету, № 24, серія наукового комунізму, вип. 2. Вид-во ХДУ, Харків, 1967.

6. Нації і національні відносини в період будівництва соціалізму і комунізму; * 1,75 друк. арк. Вид-во ХДУ, Харків, 1967.

ДОЦЕНТ МАЦИНА АНАТОЛІЙ ДМИТРОВИЧ

1. Примерные планы занятий кружков по изучению биографии В. И. Ленина; 0,5 п. л. Харьковское областное изд-во, 1963.

2. Вопросы партийного строительства в Харьковской парторганизации в первые годы социалистической индустриализации страны (1926—1929 гг.), в соавторстве; 1,0 п. л. «Труды опорной кафедры истории КПСС Харьковского государственного университета», т. 2, 1963.

3. К вопросу о борьбе Харьковской парторганизации против правого уклона (1928—1929 гг.); 1,0 п. л. «Ученые записки Харьковского университета», т. 145, вып. 2, 1964.

4. Черты стиля работы секретаря Харьковского окружкома КП(б)У П. П. Постышева (в соавторстве); 0,75 п. л. Вестник Харьковского университета, № 1, серия истории КПСС, вып. 1. Изд-во ХГУ, Харьков, 1964.

5. К вопросу о руководстве Харьковского окружкома КП(б)У общественными организациями трудящихся города (1926—1927 гг.); 1,0 п. л. Из истории борьбы КПСС за построение социализма и создание коммунистического общества в СССР, вып. IV. Изд-во ХГУ, Харьков, 1965.

6. Харьковский паровозостроительный завод в период социалистической индустриализации (1926—1928 гг.); * 1,0 п. л., Раздел коллективной монографии «Сквозь огненные годы». Изд-во «Прапор», 1967.

7. Очерки истории села Петровское Балаклейского района Харьковской области. 0,75 п. л. (в соавторстве). В книге «История городов и сел УССР». Изд-во УРЕ, 1967.

8. Важлива проблема будівництва комунізму. 0,5 п. л., Вісник Харківського державного університету, № 24, серія наукового комунізму, вип. 2. Вид-во ХДУ, Харків, 1967.

КАНДИДАТ ІСТОРИЧНИХ НАУК ПЕРЕПЕЛИЦЯ АНАТОЛІЙ МИХАЙЛОВИЧ

1. Из деятельности органов партийно-государственного контроля на Украине по привлечению широких масс трудящихся к совершенствованию советского государственного аппарата (1926—1929 гг.). 0,5 п. л. Вестник Харьковского государственного университета, № 1, серия истории КПСС, вып. 1, Изд-во ХГУ, Харьков, 1964.

2. Из опыта участия органов ЦКК КП(б)У — НК РКИ УССР в борьбе за режим экономии в 1926—1929 гг. «Из истории местных организаций Коммунистической партии Украины». 1,0 п. л. Вып. III. Изд-во ХГУ, Харьков, 1964.

3. Роль центрального бюро жалоб НК РКИ УССР в борьбе ЦКК — РКИ УССР с бюрократизмом (1926—1929 гг.). 1,0 п. л. «Из истории

борьбы КПСС за построение социализма и создание коммунистического общества в СССР». Вып. IV. Изд-во ХГУ, Харьков, 1965.

4. Деятельность ЦК КП(б)У — НК РКИ УССР по совершенствованию советского государственного аппарата (1926—1929 гг.). 1,25 п. л. Автореферат кандидатской диссертации, 1965.

5. Деятельность ЦК КП(б)У — НК РКИ УССР по рационализации и улучшению работы советского государственного аппарата (1926—1929 гг.). 0,5 п. л. Вестник Харьковского государственного университета, № 2, серия истории КПСС и истории народов СССР, вып. 2. Изд-во ХГУ, Харьков, 1966.

6. Народний контроль і боротьба з бюрократизмом. 0,5 друк. арк., Вісник Харківського державного університету, № 18, серія наукового комунізму, вип. I. Вид-во ХДУ, Харків, 1966.

7. Соціальна структура і класи соціалістичного суспільства *. 1,5 друк. арк. Вид-во ХДУ, Харків, 1967.

8. В. І. Ленін про контроль робітничого класу за діяльністю державного апарату і сучасність *. 0,5 друк. арк. Вісник Харківського державного університету, № 24, серія наукового комунізму, вип. 2, Вид-во ХДУ, Харків, 1967.

ДОЦЕНТ РЕШЕТНЯК БОРИС КОСТЯНТИНОВИЧ

1. Проблема войны и мира — главная проблема современности. 1,0 п. л. Сб. статей «Программа строительства коммунизма». Изд-во ХГУ, Харьков, 1963.

2. Харьковская партийная организация в борьбе за развитие социалистического соревнования на машиностроительных заводах Харькова в годы второй пятилетки (1933—1937 гг.). 1,5 п. л. «Труды опорной кафедры истории КПСС Харьковского государственного университета», т. 2. Изд-во ХГУ, Харьков, 1964.

3. Победа социализма в СССР (1933—1937 гг.). Учебное пособие для студентов-заочников. 2 п. л. Изд-во ХГУ, Харьков, 1964.

4. Основы внешней политики СССР. 0,5 п. л. Раздел учебного пособия для студентов-иностранцев «Советский Союз». Ротапринт ХГУ, Харьков, 1965.

5. В. И. Ленин о трудовой активности масс в строительстве коммунизма в СССР. 0,5 п. л. Вестник Харьковского государственного университета, серия истории КПСС и истории народов СССР, вып. 2. Изд-во ХГУ, 1965.

6. Осуществление КПСС ленинских идей о развитии творчества масс в строительстве коммунизма. Тезисы доклада на 6-й научно-теоретической конференции Украинского заочного политехнического института. 0,3 п. л. Ротапринт УЗПИ, Харьков, 1965.

7. Рецензия на книгу П. Варгатюка «В роки реакції та нового революційного піднесення». 0,3 п. л. «Ученые записки кафедры истории КПСС ХГУ», т. 4, Изд-во ХГУ, Харьков, 1965.

8. Международное коммунистическое движение. Стратегия и тактика коммунистических и рабочих партий* (в соавторстве). 3 п. л. Изд-во ХГУ, Харьков, 1966.

9. Закономерности развития мировой системы социализма* (в соавторстве). 1,75 п. л. Изд-во ХГУ, Харьков, 1966.

10. До питання про характер творчої діяльності новаторів виробництва. 0,5 п. л. Вісник Харківського університету, № 18, серія наукового комунізму, вип. 1, Вид-во ХДУ, Харків, 1966.

11. Харьковский паровозостроительный завод в годы второй пятилетки (1933—1937 гг.), 1 п. л. Раздел коллективной монографии «Сквозь огненные годы». Изд-во «Прапор», Харьков, 1967.

12. Очерк истории поселка Красный Донец Балаклейского района Харьковской области. 1,5 п. л. (в соавторстве). Харьковское областное изд-во, 1967.

13. Керівна роль робітничого класу в будівництві комунізму *. 0,75 п. л. Вісник Харківського державного університету, № 24, серія наукового комунізму, вип. 2. Вид-во ХДУ, Харків, 1967.

ДОЦЕНТ САЗОНОВ МИКОЛА ІВАНОВИЧ

1. Сближение двух типов сельскохозяйственных предприятий в период постепенного перехода от социализма к коммунизму. 0,2 п. л. Тезисы докладов научной конференции «Укрепление хозрасчета в период развернутого строительства коммунизма». Ротапринт ХГУ, Харьков, 1964.

2. Формирование коммунистических общественных отношений. 1,0 п. л. Раздел учебного пособия «Советский Союз» для студентов-иностранцев. Ротапринт ХГУ, Харьков, 1965.

3. Программа КПСС о развитии социалистических производственных отношений. 2,0 п. л. (в соавторстве). Вестник Харьковского государственного университета, № 9, серия политэкономии, вып. 2. Изд-во ХГУ. Харьков, 1965.

4. Провідна роль державного сектора в удосконаленні внутріколгоспних відносин на сучасному етапі комуністичного будівництва. 0,5 друк. арк. (у співавторстві). Питання політичної економії, вип. 11. Вид-во КДУ, Київ, 1965.

5. Совершенствование оплаты труда в колхозах и постепенное приближение ее к уровню и формам, сложившимся на государственных предприятиях. 0,2 п. л. Тезисы докладов научной конференции «Материальное стимулирование роста социалистического производства и вопросы оплаты труда на современном этапе коммунистического строительства». Ротапринт ХГУ, Харьков, 1965.

6. Шлях колгоспів до комунізму *. Брошура (у співавторстві). 6,0 друк. арк. Політвидав. УРСР, Київ, 1967.

7. Совершенствование организации производства и труда — важнейшее условие подъема колхозной экономики. 0,15 п. л. Тезисы докладов и выступлений на научной конференции, посвященной XXIII съезду КПСС «Актуальные проблемы экономического развития СССР в новой пятилетке». Ротапринт ХГУ, Харьков, 1965.

8. Про економічні основи зміни соціальної структури колгоспного селянства, 1,0 друк. арк. Вісник Харківського державного університету, № 18, серія наукового комунізму, вип. 1. Вид-во ХДУ. Харків, 1966.

9. Некоторые вопросы формирования коммунистического мировоззрения в курсе научного коммунизма. 0,2 п. л. Материалы межвузовской научно-теоретической конференции «Формирование коммунистического мировоззрения студенческой молодежи». Изд-во ХГУ, Харьков, 1967.

10. Здійснення Жовтневою революцією ленінського плану оволодіння командними висотами народного господарства *. 0,75 друк. арк. (у співавторстві). Вісник Харківського державного університету, № 24, серія наукового комунізму, вип. 2. Вид-во ХДУ, Харків, 1967.

11. Важлива проблема будівництва комунізму. 0,5 друк. арк. (у співавторстві). Вісник Харківського державного університету, № 24, серія наукового комунізму, вип. 2. Вид-во ХДУ, Харків, 1967.

КАНДИДАТ ІСТОРИЧНИХ НАУК ЧУГУЄНКО ВІТАЛІЙ МИХАЙЛОВИЧ

1. Партийные организации в борьбе за развертывание массового соревнования коллективов и ударников коммунистического труда. (По материалам предприятий текстильной и легкой промышленности г. Харькова). 1,0 п. л. «Из истории борьбы КПСС за построение социализма и создание коммунистического общества в СССР». Вып. 1, Изд-во ХГУ, Харьков, 1964.

2. О деятельности партийных организаций по развитию общественных начал в борьбе за технический прогресс. (На материалах предприятий текстильной и легкой промышленности Украины, 1959—1963 гг.). 1,0 п. л. Вестник Харьковского государственного университета, № 1, серия истории КПСС, вып. 1. Изд-во ХГУ, Харьков, 1964.

3. Деятельность Коммунистической партии Украины по развитию общественных начал в управлении производством. (На материалах предприятий легкой промышленности). 1,5 п. л. Автореферат кандидатской диссертации, Харьков, 1965.

4. До питання про характер творчої діяльності новаторів виробництва, 0,5 друк. арк. (у співавторстві). Вісник Харківського державного університету, № 18, серія наукового комунізму, вип. 1. Вид-во ХДУ, Харків, 1966.

5. Матеріально-технічні умови переходу до комунізму*. 1,5 друк. арк. Вид-во ХДУ, Харків, 1967.

6. Роль технічної творчості робітників у подоланні істотної різниці між розумовою і фізичною працею. 0,5 друк. арк. Вісник Харківського державного університету, № 24, серія наукового комунізму, вип. 2. Вид-во ХДУ, Харків, 1967.

Викладачами кафедри наукового комунізму ХДУ за період 1963—1967 роки опубліковано 26 пропагандистських статей у газетах.
